

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

NEMES NAGY ÁGNES: A költő megszólítása 737

LAKATOS ISTVÁN: Nyolcvan év (*Keresztury Dezsőnek*) 739

*

TATAY SÁNDOR: Az álíró (elbeszélés) 741

BIHARI SÁNDOR versei 749

VIRÁG KÁROLY: Üzenet magamnak (elbeszélés) 751

VÁRADY SZABOLCS versei 757

KALÁSZ MÁRTON: Téli bárány (regény, XI.) 759

GYURKOVICS TIBOR verse 770

SZABADI JUDIT: Hagyomány és korszerűség (*Avantgarde kezdeményezések a 60-as évek magyar festészetében, I.*) 773

TÜSKÉS TIBOR: Az üveg költője (*L. Szabó Erzsébetről*) 783

CSANÁDY JÁNOS verse 786

FUTAKY HAJNA: A jelen múltja – a múlt jelene
(*Németh Antal pécsi bábrendezése*) 787

GÁRDONYI TAMÁS: Néző kerestetik?
(*Pécsi Nyári Színház, 1984*) 792

RAKOVSZKY ZSUZSA versei 796

CZIGÁNY GYÖRGY verse 799

AGH ISTVÁN: Nagy László szülővilága, emlékháza 800

*

VEKERDI LÁSZLÓ: Egyetem és kísérlet Pécssett
(*Beszélgetés Bécsy Tamással, Ormos Máriával és Szépe Györggyel, I. rész*) 805

1984

SZEPTEMBER

CSÜRÖS MIKLÓS: Esszé és irodalomtudomány
(*Kenyeres Zoltán tanulmányairól*) 815
ARATÓ KÁROLY: Bihari Sándor: Teremtődünk 820
TÓTH KÁROLY: Csanády János: Hátamon a történelem 821
N. HORVÁTH BÉLA: Veress Miklós: Vakügetés 823
SZENDI ZOLTÁN: Czigány György: Álmok Ninivéből 825
PAPP ISTVÁN: Osztójkán Béla: Hóesés hűségben 827
GYÖRFFY MIKLÓS: Békés Pál: Lakótelepi mítoszok 828
TAMÁS ERVIN: Siklós László: Gyerekek veszélyben 831

KÉPEK

SZÉKELY VERA rajzai 738, 740, 748, 756, 772, 795, 819, 832

JELENKOR

XXVII. ÉVFOLYAM

9. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÖZÖ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PAKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi
Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,- Ft.
84-2711 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Farkas Gábor igazgató

KRÓNIKA

CSUKA ZOLTÁN – *hid Magyarország és Jugoszlávia között* címmel kiállítás nyílt Zágrábban a Jugoszláviai Nemzetközi Kultúrkapcsolatok Bizottsága valamint a Nemzeti Egyetemi Könyvtár rendezésében. Bemutatták Csuka Zoltán mintegy száz kötetét, főként délszláv műfordításait, jugoszláviai írókkal folytatott levelezését, továbbá gazdag fénykép-, újságcikk-, interjú- és kitüntetésdokumentációját.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ új évadjának műsortervéből: **Garai Gábor**: A reformátor (rendezi Nógrádi Róbert), **Weöres Sándor**: A kétfejű fenevad (Sik Ferenc), **John Gay**: Koldusopera (Szegvári Menyhért), **Feydeau**: A barátnőm barátnéja (Vass-Zoltán Iván), **Lessing**: Minna von Barnhelm (Nógrádi Róbert). – A kamaraszínházban: **Vampilov**: A megtalált gyermek (Valerij Fokin).

*

A PÉCSI GALÉRIA ez évi kiállításai: szeptember 2–30. *VIII. országos kerámia biennálé*, október 5–28. *Farkas Ádám szobrai*, november 2–25. *Gruppe Plus* (Lipcse), november 30–december 31. *Bohus Zoltán és Lugossy Mária* üvegtervezők munkái.

*

LAKATOS ISTVÁN: Ugyan miféle kutya ez? (Fejezetek egy önletrajzból) c. munkája megjelent a békéscsabai Megyei Könyvtár prózai bibliofil sorozatában.

A KAPOSVÁRI SZÍNHÁZ műsortervéből: **Csehov**: Cseresznyés kert (Ascher Tamás), **Alfred Jarry**: Übü király (Ascher Tamás), **Majakovszkij**: Gőzfürdő, **Hasek-Spiró**: Svejik, **Fielding**: Tom Jones, **Musset**: Lorenzaccio, **Weöres Sándor**: A kétfejű fenevad. – A kamaraszínházban: **Kiss Anna**: Bolond mostoha, **Wyspianski**: Odüsszeusz hazatérése.

*

DECEMBERI SZÁMUNK anyagát – felkérésünkre – vendégszerkesztőként **Lengyel Balázs** tervezi és állítja össze.

*

E számunk illusztrációit **SZÉKELY VERA** készítette. Pöstyénföldön született, Budapesten és Párizsban tanult, 1947 óta külföldön, jelenleg Franciaországban él. Sokoldalú művész: szobrászattal, mozaikkal, faliszőnyegekkel, üvegablakok tervezésével, építészethoz kapcsolódó témákkal, kerámiával stb. foglalkozik. Az utóbbi években textilből és fából nagyméretű térberendezéseket ún. installációkat épít. Európa számos kiállítótermében mutatta be munkáit, 1980-ban Budapesten a Műcsarnokban volt egyéni tárlata.

Folyóiratunkban közölt munkái a „Paraklétoz megöletése” című, szitanyomással készült albumának vázlatrajzai közül valók. A mappa első kiadása 1976-ban Párizsban, második kiadása 1984-ben Pécsen, a Pécsi Galéria gondozásában jelent meg.

OKTÓBERI SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

Károlyi Amy, Rába György, Rózsa Endre, Takács Zsuzsa, Zelk Zoltán versei.

Kalász Márton, Krasznahorkai László, Sándor Iván szépprózái.

Balassa Péter: Nádas Péterről, **Király István**: Kosztolányi Dezső: Hajnali részegség, **Kosáry Domonkos**: Az európai fejlődési modell és Magyarország, **Radnóti Zsuzsa**: Kornis Mihály drámái, **Szabadi Judit**: Hagyomány és korszerűség II., **Vekerdi László**: Egyetem és kísérlet Pécsen – Beszélgetés Bécsy Tamással, Ormos Máriával és Szepe Györggyel, II.

NEMES NAGY ÁGNES

A költő megszólítása

Be kellett mennem a miniszterhez. A vallás- és közoktatásügyi minisztériumban szolgáltam akkor, 1945-ben, egészen friss sütetű tanárként, koromnak, tapasztalatomnak megfelelő beosztásában, és – amit még nem tudtam – igen rövid időre. Koromnak, tapasztalatomnak megfelelő enyhe szorongással és kétségtelen örömmel mentem be a miniszterhez, hiszen Keresztury Dezső volt a miniszter. Leültetett, én meg nekifogtam a mondókámnak, vázoltam a sajtócsoporthoz némely aktuális nehézségeit. Az úgy van, miniszter úr, – vágtam bele a második pont ismertetésébe, amikor félbeszakított. Kérem, Ágnes – mondta –, ne szólítson engem miniszter úrnak. Mondja nekem, hogy Dezső.

Belémszakadt a lélegzet. Mondjam neki, hogy Dezső? Soha életemben nem mondtam még neki, hogy Dezső. Igaz, már az egyetem folyosóin is mindig köszöntem neki, ő meg – micsoda szédítő kitüntetés! – visszaköszönt és azóta is találkoztam vele futólag, kezdő költőnként, de ismeretségünk mértéke és mélysége határozottan nem terjedt ki a Dezsőig. És most, ebben a hivatalos helyzetben... Nagyot nyeltem.

Nem miniszteri mivolta gátolta elsősorban a néven-szólítást: az csak plusz volt, ráadás az alaphelyzetre. Az irodalom gátolt engem mindenekelőtt, a költő, az író, a kritikus megszólítása ejtett zavarba. Keresztury úgy volt jelen az életemben, irodalmi eszmélésem első percétől fogva, mint a természeti tények, a Nyugat, a Magyar Csillag hegysorának részeként, külön profillal persze, de mégis elválaszthatatlanul attól a magas galériától, ami fiatalkori szemhatárom legfelső mércéje volt. Ott álltak ők, fent, fent vala-

hol, külön-külön, egy sorban, ifjúi, szellemi áhítatom arany derengésébe burkolva. Micsoda szerencse az ilyen kezdeti áhítat! Milyen arany útravaló a későbbiekre. És pláne micsoda szerencse, ha tartalmi a sors bármely – olykor igen bonyolult – fordulóin sem rozsdállnak be.

Keresztury Dezsőt nem fogta a rozsdá. Mindig is azonos maradt azzal a személyiséggel, aki egy irodalmi kölyök előtt *szégyellte* a miniszterségét. És nem azért szégyellte, mert remete alkat volt, aki makkon él az erdőben, de hogy volt az, csak azért röstellte, mert *más* rangot ismert és ismert el: a szellemi. Tőle tanultam meg, abban a miniszteri szobában, hogy az irodalom köztársaság.

Sokkal tartozom – tartozunk – Keresztury Dezsőnek. Tudom én: nem a kedvemért, kedvünkért élt úgy, ahogyan élt, írt, cselekedett, hanem a maga kedvéért, mint minden író. Dehát éppen az a jó, hogy saját indíttatása egybeesik azzal, ami mindnyájunknak kell, korunk, irodalmunk nehéz kanyarlataiban mindig visszaterelve a szemünket arra a kezdetben látott szellemi hegysorra, amelynek ő része, tovább-alakulója és alakítója. Végignyúlva szinte az egész 20. századon, hányszor vált árvaságaink támaszává, amikor nem is tudta!

Köszönöm, *Dezső*.

Nyolcvan év

– Keresztury Dezsőnek –

*Ki ültetett, Öreg Platán?
Platón, Arany, Batsányi, Platen?
Mit látsz éveid havasán,
bölcs Matuzsálem?*

*Nyolcvan évgyűrű törzseden
rideg bilincs-e, hősi vért-e?
Hogy viseljük majd könnyeden,
nyomodba érve?*

*Jut-e ennyi nekünk, Öreg,
új nyolcvan év még van-e hátra,
mielőtt tüst, hamutömeg
dől a világra?*

*Ahol Te állsz, már tudható
valami a még várhatóból.
Ősz koronádra hull a hó –
mit vársz a sorstól?*

*Te sejtet csak, Sorskémlelő,
aki belelátsz a homályba,
a ködből mi suhan elő,
mitéle bárka.*

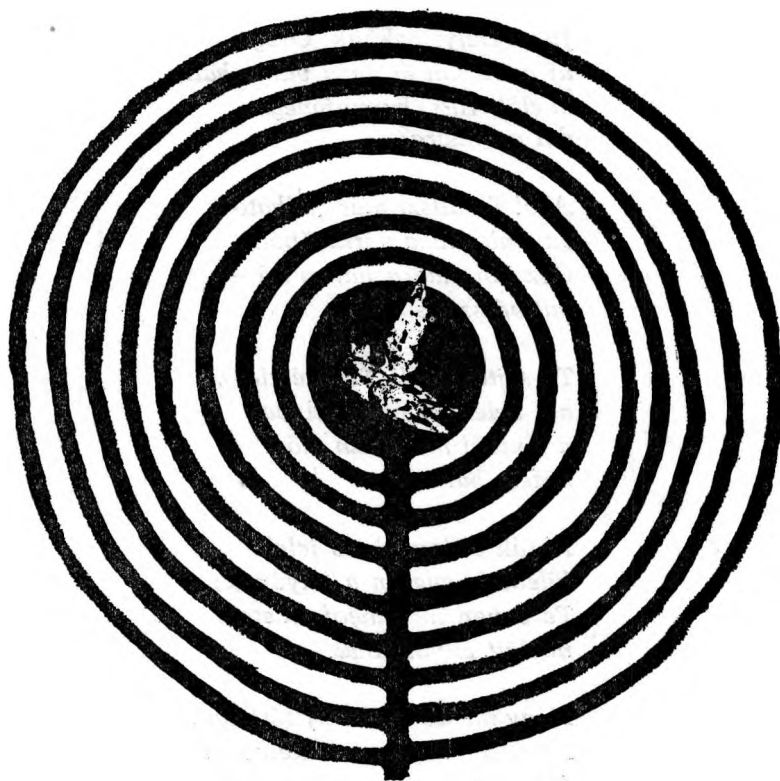
*Abrák villognak és jelek
kilenc kanyarán a folyónak;
Te onnan már megfejtetheted,
mielőtt elmosódnak.*

*Hogy mi les ránk: új förtelem,
ismét új szégyen, új kelepce?
Mit súg a szív, a bölcselem,
Nagyságos Elme?*

*Az útra indulók a part
pereméről messzebbre látnak.
Van-e értelme, lesz-e majd,
a tolytatásnak?*

*Jóslat: mit szirt zeng, lomb susog.
Van-e remény, Agg, ezt zizegd ki.
Vagy nyakunkon már a hurok,
jobb nem sietni?*

*Rázd meg zöld fürtöd! Az, aki
szeret, érti, mit zúg a szirtfal;
s ha van füle, tud hallani.
Az Téged is hall.*

Az álíró

– Babarci! A megboldogult kedves felesége azt állította nékem a kórházban, hogy maga álíró. Természetesen tiltakoztam, nemcsak udvariasságból, hanem meggyőződéssel, de ő kötötte az ebet a karóhoz.

Ezt a kijelentést egy éltés úriasszony tette a vonatban, többek fülének hallatára. Hogy a régi világból maradt úriasszony, sőt valamely rangos családból származó, azt hanghordozásán kívül a szokatlan megszólítás is jelezte. Egyszerűen csak Babarci! Sem úr, sem elvtárs, még mester sem, vagy valami efféle tiszteletadás. Előkelő hölgyek szokták így egyszerűen a vezetéknevükön szólítani a férfiakat. Igaz ebben benne volt az is, hogy a Babarci név ma már magában is mond valamit. Továbbá az is jellemző a nagyúri hölgyekre, hogy túlságosan egyenesek, sőt kíméletlenek. Semmi finomkodó köntörfalazás, sem paraszti csürcsavarás: bele a közepébe egyenesen.

Nyilván bővebben kifejtette volna e hiób hírt, melyet hozott valamikori betegágyából, ám csupán két állomást utaztak együtt és a dunántúli állomások nagyon közel esnek egymáshoz, ha az ember személyvonaton utazik. Semmi másra nem jutott idő, csak maradt az a megbélyegzés. Babarci leadta a vonatlépcsőn az előkelő hölgy piaci kosarát. Jókorá karkosár volt az, melynek a fenekén kevés bolti áru szerénykedett, fűszerfélék, só, cukor, szappan, toilette papír, szóval amiket egy öregasszony összeszed a boltban, ha kisvárosba megy. A kosár hántolt vesszején viszont, mint a vérfoltok, friss epernyomok voltak, amiből Babarci arra következtetett, hogy korai epret vitt a piacra.

Babarcit már régóta kísértette a gondolat, hogy ő voltaképpen álíró. Nem hagyta nyugton több évtizedes munkássága, egy tucat könyvének megjelenése, kétségtelen sikerei után sem. Több hetes kínlódással elhatározta, hogy felkeresi az előkelő származású hölgyet. Hosszas érdeklődés után megtudta, hogy kívül lakik a falun, kívül az üdülőtelepülésen is. Egy szilvást kert mögött találta meg a házat, közvetlen az erdőszélen. Helyesebben az erdő is átkarolta már. Lényegében egy erdei tisztáson állt a tekintélyes épület. Hozzá tartozott nyilván a szilvást kert is, mert azt is körülvette a metszetlen élő sövény. E bozontos sövény hézagában valamikori kapu romjai. A szilvásban néhány sárgabarackfa, egy-két mandula. Mind kivénhedt, ragyás, ám a fák alatt lekaszálták a fűvet s boglyába rakták. A ház mellett megmunkált konyhakert, sok virág, és piroslott egy jókorá tábla eper. A verőfényes, szélvédett tisztáson az idős hölgy eperültetvénye versenyre kelt a fólia alatt nevelt tövekkel, és virágai is mind elsőként bontották szirmaikat a környéken. A tágas teraszon foldozott kék ernyő alatt fonottas kerti széken ült, nyárian, rövid ujjú blúzban, szalmakalappal. Puli kutyájának bozontos szőre alól a kullancsokat szedegette egy szemöldökcsipesszel.

– Az átkozottak! Elpusztítják ezt a nyomorult ebet. Pedig, ha ez az okos állat nincs, akkor engem esznek meg a vaddisznók. Szerencsére a szőlő most már az erdőszélig ér. Meghívom majd teára a főagronómust, és megkérem,

ha erre jár a helikopterük, eresszenek az udvaromra valamilyen mérges permetet. Mit gondol? Mitől jobb meghalni, a kullancs okozta agyhártyagyulladásból, a vadkan agyarától, vagy a lassan ölő mérgektől? Foglaljon helyet, kedves Babarci. Megmosom a kutyás kezemet, aztán főzök magának egy jó kávé.

A kávé finom lilavirágos majolika csészében érkezett és valóban jó volt.

– Higgye el, Babarci, én egészen jól viselem a sorsomat. Mit tehet az ember egy történelmi fordulat ellen? No, de a vaddisznókat azért valaki kilőhetné, és akkor nincs kullancs sem annyi, mert szerintem azok etetik a bőrükön és azok terjesztik ezeket az undorító bogarakat. De nem lövik a vaddisznót. Nem és nem. Álvadászok ezek a mostaniak, higgye el nekem.

– Tehát eljött, kedves Babarci. Nagyon örülök magának. Ritkán van vendégem, olyan meg alig-alig, akivel kellemesen beszélgethetnék. Látja, ha bókoltam volna magának a vonatban, eszébe sem jutott volna, hogy meglátogasson, de ez, hogy ÁLÍRÓ, ez szeget ütött a fejébe. Mindamellet nem cselekedtem céltudatosan. Csupán annyi, hogy a rövid idő miatt túlságosan tömören fejeztem ki magam. Megsértettem?

– Szó sincs róla. Ellenkezőleg! Megtisztelő, hogy foglalkozik velem. Sőt mi több, mintha a gondolataimban olvasna. Hiszen ezt a megjelölést magam forgatom a fejemben hosszú ideje, csupán az a meglepő, honnét vette szegény feleségem, mikor én soha ki nem ejtettem előtte.

– Óh, már elfelejtette? Hát az édesanyjától tanulta, a közjegyzőnétől. Csakhogy az özvegy ajkán egész más tartalma volt az álíró szónak, mint amivel maga gyötrődik.

– Meglep, hogy ilyen távoli részleteket ismer az életünkből, kedves...

– Nevezzen csak Szilviának, nincs más megoldás.

– Köszönöm.

– A kórházban apránként mindent megtudunk egymásról. Nem tapasztalta, ha beteglátogatóban volt, hogy a betegek többet mesél az ágyszomszédairól, mint sajátmagáról? Az otthoni eseményektől pedig mindjobban elidegenedik, ha hosszan tart az ápolása. Az az intézmény pedig, ahol együtt voltunk, krónikus betegeké. Közönségesen elfekvőnek mondják, de nem az. Nékem menedék, a számomra már itt elviselhetetlenek a téli hónapok. Jó emberek ott tartanak. Kicsit kellemetlen ott a szag az elején, de hamarosan megszokja az ember, csak a látogatók érzik.

Az a beszélgetésünk a feleségével egy zűrzavaros hajnalon történt. A Vörnernének, aki szintén szobatársunk volt, valaki belopott egy liter somlai bort. Éjszaka azzal kisurrant a kertbe, hogy ott nyugodtan elfogyaszthassa. A közepén tarthatott, amikor megeredt a havas eső. Tudnia kell, hogy az az épület, amiből ezt a kórházi osztályt alakították, valaha intim kis kolostor volt. A serény barátoknak takaros méhesük volt a kertben. Ebből lett a halottas kamra, de megtartotta bukolikus külsejét. Valamely lazaság folytán nem zárták be az ajtaját. Vörnerné nem tudta hová húzódik be a félben levő palackjával. Addig tapogatott, míg talált ülő alkalmatosságot, mikor pedig kiürült a palack, öntudatlan elnyújtózott és el is aludt. Hajnal felé két serény nővér kitolt oda kerekas hordágyon egy frissen megboldogultat. Nem lett volna ez kötelességük, csupán a zsúfolt kórház betegei iránti tapintatból cselekedték. Nos, mikor kitérték a volt méhes ajtaját, a bevetődő holdvilágnál észlelhették, hogy egy a holtak közül felül, majd leszáll bádogágyáról sőt földöntúli hangot hallat.

– Az egyik nővér nyomban elájult, a másik pedig a szolgálati szabályzat ellenére rémült sikoltozásba kezdett. Ettől aztán felbolydult az egész intézmény; szaladgálás ide-oda, zuhogó lépcsők, telefonálás a főorvosért. A betegeket is izgalom fogta el. Szüntelen csengetés az éjszakás nővérekért, tolongás az illemhely előtt. És milyen istencsodája! Vörmerné a nagy zűrzavarban eltűnt a méhesből, sőt feljutott az emeletre, élvén a hazatérő italos emberek bujdokló ösztönével. Csak éppen az üres palackot felejtette a hóna alatt. Szerencsére én már akkor a folyosón voltam, elragadtam tőle az üveget és bele a kukába. A szoba többi betegei is azt hitték az illemhelyről jön.

A kórház minden ápolóján megszűnt az altatók hatása. Vörmerné viszont aludt édesdeden. Mikor összerohangászták a nővérek és orvosok a házat, bárkire gyanakodhattak, csak éppen rá nem. Megjegyzem abban is maradtak hivatalosan, már az intézmény jó hírvéért is, hogy látomás történt, nem pedig gondatlanság. De mi ketten nagy szorongásban szívtuk cigarettáinkat reggelig a folyosó egyik padján és ekkor mondta magáról a felesége, hogy áliró. Nagyon jókor történt, hogy ezt a témát érintette, mert ebbe aztán elmerülve mulattuk az időt. Kivontuk magunkat a megbolydult kórház légköréből, lelkifurdalásunk is megszűnt, nem gyötrődünk Vörmerné bűnének tarkatása miatt. Foglalkoztunk kizárólag a maga áliróságával.

– Nézze, nem is hiszi, mennyit tudok magukról, onnét, hogy katonaszökevényként a közjegyzőék falusi házában húzódott meg Marcaltótiban. Helyesebben szólva a pajtájukban bujkált és táplálta a szomszéd öregasszony, aki eredetileg a macskák táplálásával volt megbízva. Negyvenöt januárjában bombatalálat érte a közjegyzőék városi házát, és ott lelte halálát maga a közjegyző. Az özvegy és lánya leköltözött Marcaltótiba. Rita kisasasszony átvette a macskák etetését és egyben a katonaszökevény gondját.

– A katonaszökevényiség nem valami dicsőséges állapot és nem tetszik nekem az az egész liezon ott a szénakupacban, de elismerem a történelmi helyzet különlegességét, a világvégehangulatot az egyre közeledő ágyúdozárásban. Az is érthető, hogy Rita nem akarta sirba vinni a szüzességét. Mindenesetre, mire átvonult a front, a közjegyzőné kész helyzet elé állították. Igaz?

– Úgy fordult – mondta Babarci.

– Nos, hát elképzelheti, hogy a kedves anyósa csillaguk leáldozásáért a történelem helyett magát tette felelőssé.

– Holott én kerestem meg a kenyerüket azután – mondotta Babarci.

– Azt is tudom. Nem volt olyan sok az a föld, mégis szétszórtották, főképp azok között, akik addig is felében bírták. Maga pedig elcserélte a hintót két rozoga keltetőgépre. Így lett magából tojásos Babarci. A két úri hölgy pedig válogathatta a tojásokat lámpavilágnál, majd a napocsírkéket: kakas, vagy nem kakas?

– Jött helyébe jót ne várj! – mondotta Babarci.

– Tudom, fellendítette a baromfitenyésztést a környéken, sőt új alapokra helyezte. Csakhát a közjegyzőné elgondolkodott sorsán, míg tojást válogatott, sőt esetleg a tyúkokat monyászta, mert tyúk is lett szép számmal hamarosan. Soha ő még senki hatalma alatt tojást nem válogatott. A hatalomtartók ellen pedig lázad a szenvedő lélek.

– Most idézem Ritát, a megboldogult feleségét:

„Anyám fejébe vette, hogy a férjem nem valódi író – mondotta azon a hajnalon a kórház folyosóján. – Szegény anyu bizonyára sokáig érlelte

magában ezt a gondolatot, mire ki merete mondani, de attól fogva nem tági-
tott tőle. Mert, ha egy öregasszony alaposan megszenved egy efféle meg-
győződésért, azt a fejből ki nem veri a jóisten sem. Annak akkorra már
biológiai gyökere van. Hiába raktam elébe a megjelent kötetét, csak vállat
vont. – Babarci nem egy van a világon! — Akkor beszereztem cáfolhatatlan
írásbeli dokumentumokat, melyek kétségtelenné tették azonosságát. Néhány
napi makacs hallgatás után kijelentette, hogy a férjem egy stróman. Szegény
üldözött zsidók írtak a neve alatt és osztottak a honoráriumon. – Elhiszed,
hogy csak úgy, a széna között található egy neves író? Olyan hülye vagy?
És hozzá éjszaka elmegy az erdőre fát lopni, mert a miénket mind ellopták
a télen. Egy igazi író inkább megfagyott volna, vagy hagyja, hogy felhaso-
gassuk a bútorainkat. És hozzá ez a tyúkászság! Ugyanmár!”

– Képes követni, kedves Babarci?

– Miért ne volnék képes? – mondotta Babarci.

– Csak nehogy elkalandozzék. Ehhez, amit mondok, teljes figyelem
szükséges. Körülbelül három évvel ezelőtt, vagyis amikor a Vörnerné eset
történt, a kedves felesége hatvanöt éves volt. Abban a keltetőgépes korszak-
ban nem volt még huszonöt, az anyja, a közjegyzőné pedig nem volt még
hatvan. Mégis úgy emlegette, mint egy meszes agyú vénasszonyt. Nem külö-
nös? De ezt csak úgy mellékesen mondom.

– De különös, valóban – mondotta Babarci.

– Bizony különös – folytatta Szilvia, és az is különös, hogy egy hatvan-
öt éves így nyilatkozik egy hetvenöt évesnek az ötvennyolc éves asszony me-
szes agyáról. No, mindegy, a fiatalkori szeleburdiságát idézte, így megbo-
csátható. Ezt hagyjuk. Fontosabb, hogy valamivel később a fiatal Rita gon-
dolataiban is megfogamzott a férje álírósága. Akkor főképpen, amikor a
szélkereket csinálta, sőt már elébb is, amikor helyrejött a faluban az áram-
szolgáltatás és saját kezűleg átalakította az eredetileg petróleummal műkö-
dő keltetőgépeket elektromos energiára. Rita úgy érezte az effajta készség
egy írónál határozottan kizárt.

– Az áramszolgáltatásban a kezdeti időkben nagyon gyakori volt a ki-
esés. Azért született meg az áramfejlesztő szélkerék. Ezen a vidéken volt egy
kisebbfajta tankcsata. Sok bedöglött tank maradt a helyszínen, azonkívül
egyéb lerobbant, szétlőtt járművek az útmenti árkokban. A felesége szerint
maga, Babarci, kibelezett néhány ilyen roncsot, dinamókat, önindítókat szerelt
ki belőlük, sőt nagyméretű akkumulátorokat gyűjtött össze, szóval mindent,
amire szüksége volt, még olyasmit is, amire egyelőre nem. Mintha szenvedé-
lyévé vált volna ez a begyűjtés. – Nohát ilyen író aztán igazán nincs – gon-
dolta Rita. – Hozzá még a Vasharapó nevű cigány két szamarával bevonta-
tott a mezőről egy félbetört és az áramszolgáltató vállalat billió pengővel
fizetett dolgozói által otthagyt vástraverz oszlopot. Erre került a szélkerék.

– Főképpen ez lepte meg szegény Ritánkat, ahogy maga az öreg kovács-
csal konzultált szakértelemmel a hegesztésről, a vasvágásról, miegyéből,
és hogy ketten együtt milyen célratörők, meg okosak voltak. Alumínium-
lemezekből készültek a szélkerék lapátjai. Úgyesen összetoldott kardán-
tengelyek vezették le a forgóerőt. Ne haragudjék, ez valóban elképesztő. Sőt
még jobban érzékennyé tette az asszonyokat azzal, hogy a fölös szélenergiát
vízkiemelésre használta. Nekik pedig, ha nem tojásokkal foglalkoztak, akkor
kertészkedniük kellett.

– Mindez abban az időben történt, amikor az írók nagy lendülettel

dolgozni kezdtek. Az állam hóna alá vette őket. Sőt, amikor a forint megjelent, a közvélemény szerint egyszerre túlfizették az írókat.

– Ha legalább tudott volna felhozni valamit a mentségére, Babarci, hogy ezért, vagy azért, mondjuk valamilyen bűne miatt nem dolgozhat, talán megnyugodott volna a felesége, de azt sem, csak ez a folytonos mesterkedés, meg üzletelés a naposcsirkékkel.

Szilvia nagy lélegzetet vett és folytatta.

– Én igyekeztem megnyugtatni a kedves Ritát, hogy azért abban a szélmalom dologban van valami íróiasság. De hiába, mert hiába rágt a maga fülét akkor is, hogy ne hagyja szűgyenbe az anyja előtt, írjon valamit, az istenért. Végre karácsony este megígérte, hogy ír egy elbeszélést vízkeresztre, de csak húshagyókeddre készült el, akkorra is rengeteg nyögéssel, undorral. Időnkint elvonult, lefirkált néhány sort, aztán menekült, mintha pokolra vitték volna. Az anyós pedig egyre nyíltabban nevetgélt, diadalmasan. Hamvazószerdán elküldte a novellát és még a böjtben megjelent. Sőt nagy dicséretet kapott és érkeztek a levelek több helyről is, hogy tisztelje meg őket írásával. Az anyós csak rövid időre tört le. Tojásválogatás közben egyszerűen felkacagott:

„Akkor is szélhámos! Becsapja ez a szerkesztőket, a kritikusokat, az olvasót. Mert hisz esze van, azt sohasem tagadtam, látod, mindent megcsinál, aminek sosem volt mestere. Addig vesződött, izzadt, míg sikerült elhitetnie velük, hogy író. Csalás az egész! Szemenszedett hazugság. Láthattad, hogy csinálta. Mintha az orrát vernék. Ellenünk cselekedte. Lehet, hogy téged elámit a szénában szerzett első nagy szerelmi élményed, de engem nem csap be.

„Engem sem!”

– A tanácsosné legnagyobb meglepetésére ez volt Rita felelete. Már úgy tetszett, keblére ölelheti lányát és nagy, szent szövetség alakul maga ellen, Babarci. Csakhogy nem lett belőle semmi, mert Rita elhúzódtott tőle, mint a Gonosztól. Attól fogva három árva, három rettentően magányos ember élt a marcaltóti házban. Ketten egy hatalom alatt, mégis csillagnyi meszszeségben, amíg csak működött a csirkeüzem. Amíg felsőbb tanácsra be nem léptek vele a téeszbe. Akkortájt halt meg a közjegyzőné.

– De nem akarom a történetet folytatni, hanem... Figyeljen csak. Míg ott beszélgettünk a kórház folyosóján a padon, egyszerre csak hangot hallunk.

„Az ördöggel cimborált!”

– Vörnerné lapított mellettünk a falnál, akit egyébként úgy hívtunk egymás között: a surranó. Mert nem cipőben, sem kórházi papucsban járkált, hanem egy maga kötötte nyersgyapjú harisnyában és mindig észrevétlen jelent meg az ágyunk fejénél, vagy a hátunk mögött.

– Ki cimborált az ördöggel? – kérdeztük egyszerre mindketten és szóról szóra egyformán.

„A Babarci úr.”

– Természetesen rendreutasítottam, hogy nem szégyenli magát, ily durvasággal és ostobasággal jön, amikor mi úgy is az ő éjszakai vétke miatt estünk ilyen önkínzó csevegésbe.

„Nem szégyenlem bizony, de nem ám, amikor igazat mondok. Akár csak az én szegény megboldogult uram. Az ilyen a családban van, és öröklődik, ha nem is minden egyes nemzedékben. Az öregapjáról is mindenki tud-

ta, hogy az ördöggel cimborál. Molnár volt az is, mint szegény uram, és mint minden őse, amíg az emlékezet tart. Nézzék, ha olyan szárazság volt is, hogy három napig vártak a molnárok, míg egy napi munkához elég víz összeszívargott a tárolóba, neki akkor is megtelt minden éjszaka a tava ugyanazon a patakon. Reggel vígan örölt, míg mások küldték a feleségüket ajándékkal a paphoz, hogy imádkozzék esőért, ő ingyen kapott vizet, mert komája volt az ördög. Ha kinek az ördög a komája, a fiának ördög a keresztapja. Mit vársz akkor az unokájától? . . . Jó ember volt az én szegény uram, hozzá olyan éles az esze, mint a borotva. Csakhogy kitől nyerte?

„Mikor a malmokat államosították, összehívták a molnárokat az egész megyéből. Ott minden molnár csak gubbasztott, mint egy temetésen. Az én uram meg fölállt és beszélni kezdett. Senki molnár nem értett abból egy szót sem, olyan okosan beszélt, de az elvtársaknak a katedrán fölcsillant a szemük. Megtapsolták, elébb az elvtársak, aztán a molnárok is. Még aznap vitték magukkal az elvtársak autón. Mindjárt kinevezték igazgatónak a saját malmában. Igaz, akkor még nem igazgatott mást, mint a Tónit, meg a kuka Jónást. Abból a kettőből is hamar csak egy maradt. Szegény Jónást elküldték, mert süket ember számára a molnárság életveszély és akkor legfőbb érték az ember volt. Az uram meg hamarosan az összes malmok igazgatója lett végig a folyón, számszerint tizenegyenek. Azután már abból élt, hogy csak beszélt, mindenütt, ahol kellett. No, de kérdem én, ki adta a szájába a szót? Az ördög súgott neki, mert csodák nincsenek . . . Addig beszélt és addig emelkedett a pályáján, föl a megyéhez, onnan a minisztériumba. Csak beszélt, beszélt mind eredményesebben, amíg az utolsó vízimalom is le nem állt az országban. De az én uram hivatala megmaradt azután is. Hát kérdezem én . . .”

– Ne kérdezzen semmit, hagyja abba az ostoba fecsegést! – kiáltottam rá, szegény Rita védelmében. – Elvégre nem bolondokháza ez.

„Nem is vakbelét veszik ki magának sem!” – Így felelt a pimasz némben.

– Valaki súg az embernek kétségtelenül – mondotta Babarci.

– Ugy érti, hogy valaki földöntúli lény? Talán az ihletre gondol? Az szerintem csak valódi művészeket érint. A múzsák is csak igazi művészekkel társalognak. Rita viszont hatvanöt éves korára megbizonyosodott róla, hogy a férje álművész. Ehhez keményen tartotta magát azután is, hogy Vörnerné végre távozott. Maga mellett sok íróval hozta össze a sors. Valamennyin megtalálta a szakmabeliség jegyeit. Erről vallott nekem:

„Ülnek tekintélyes íróasztaluknál. Körülöttük könyvespolcok. Munkarendjük van, tervszerűen vásárolnak könyvet, tervszerűen olvasnak, úgy ahogy készülő művükhöz szükséges. Tisztában vannak műveik értékével. Bátorságosan várják könyveik méltatását. Lelkifurdalás nélkül veszik fel a honoráriumot, ami számukra tisztas munka bére. De az én Babarcim kapkodva vásárol könyvet, annak sem olvassa el felét sem. Mindenféle haszontalan dologgal tölti idejét, mert mostmár régóta megél abból a csalásból, hogy írónak tettei magát. Holott ez irtózatos erőfeszítésbe kerül, mert az igazság az, hogy nincs tehetsége. Nincs írói vénája, értsd meg. Semmi belső kényszer. Csak amikor már okvetlen bizonyítania kell, hogy valahol jelen van még a pályán, akkor összehoz valamit véres verejtékkel. Képzeld el, Szilviám, milyen egyenlőtlen verseny. Akiket az isten megáldott írói képességgel, azokkal kell szembeszállnia egy olyanakkal, aki csak a pusztaságára támasz-

kodhat. Sőt, azt hiszem, nem rendelkezik az átlagos tanult ember fogalmazókészségével sem. Mert ha ez meglelt volna benne, nem gyötörte volna magát. De csakazértis! Mert ilyen ember. Ám ezt végigélni mellette egy asszonynak, Szilviám!... Ma már egyedül tudom csak, hogy szemfényvesztő. Mindenkit becsapott és nem tudja meg róla az utókor sem."

– Bocsássa meg az egekben, hogy vétettem ellene — mondotta Babarci.

– Fel a fejfel, barátom — vigasztalta az idős hölgy vidáman, majdnem-hogy győzelemmel, ami fel is tűnt a jószemű irónak. — Most pedig iszunk rá egy korty diópálinkát. Hozom, vagyis jöjjön velem. Lásza meg a házam, bévülről is, ha már itt van.

A lakás tágasabbnak tetszett belülről, mint várható volt. Minden helyiség egy szintben volt, sem fel, sem le egyetlen lépcső, még küszöb sem. Ez a zökkenetlenség tette olyan kellemessé a sétát Szilvia otthonában. Kétszáz év stílusváltozásait képviselték a jelenlevő nem éppen karban tartott kisebb-nagyobb bútordarabok; minden muzeális terv nélkül elhelyezve, csak a kényelmet szolgálták.

– Nézze, Babarci! — Szilvia egy vakotás képre mutatott. — Ez volt Salom András. Nem bizonyos, hogy ilyen volt, mert halála után száz évvel festették meg képzelet után. Amúgy is ordít a kép a restaurátorért, de kinek van arra pénze. Hős nevét bizonyára ismeri, egy volt a dunántúli törökverők közül. Csakhogy álhős volt, megsúgom magának. Birtokszerzőnek viszont igazi. A püspök egyik várbirtokán működött, mint официális. Mikor aztán a püspök elmenekült a közeledő török elől, sajátjának tekintette a gondjaira bízott falvakat, behajtott keményen minden adót. Elfoglalt minden papi birtokot meddig a keze ért. Székhelyét kis erődítménnyé építtette, sőt megerősíttette magát a püspöki várat. Katona lett kényszerhelyzetében, mert volt mit védelmeznie. Pénzt csinált mindenből, épített és zsoldosokat fizetett. Fölfigyelt rá a bécsi udvar. A király omladó várakkal, kallódó falvakkal ajándékozta meg, mert híre járt, hogy épít a romokon és katonákat tart a saját pénzén. Rettentő gazdag lett. Igaz, a fiúgyermekai mind elhullottak a csatákban, mert azok már hivatásos vitézek lettek, de maradtak lányai és lányunokái szép számmal, főúri családok ifjai versengtek kezükért. Házasodni tudni kell Babarci, nem csak úgy a szénaitlat igézete alatt.

– Most forduljon hátra, az, ott a szembe levő falon díszes csákójában, az Thököly híres tisztje, Vági Pál.

– Tudom! — szólt közbe Babarci. — Aki meghódoltatta sorba a bakonyi várakat, apráját, nagyját.

– Igen, de hogyan? Ördögi praktikával — mondták, őt aztán valóban vádolták, hogy az ördöggel cimborál. De mi a családban tudjuk: bizalmas barátait jó előre elküldte a kapitányokhoz. Értsenek szót velük, mert egy a magyar igazság. Ezt a hazát soha meg nem szabadítják a töröktől, hacsaknem összefog egész Európa. És mikor fog össze? Ha majd Bécs alatt lesz a török. Hát még, ha megvívja várát. Eresszük hát egyszer oda a pogányt. Csak az ifjú fejedelem előtt aztán egy szót se erről, mert az ő korában még hitet reggelizik, húséget ebédel az ember. Akinek benőtt a feje lágya, az pedig éljen az eszével. Nem jártak hiába a követek. Jó másfél század tapasztalatán megérik a gyümölcs a bölcsesség fáján, akármilyen talajba sarjadt is. A fejedelem előtt megnyíltak a kapuk. Kara Musztafa rettenetes serege előtt szabad lett az út Bécsig. És végül kinek lett igaza? Vági Pálnak, mert megrémült és felkelt Európa Spanyolországtól Lengyelorszáig. A többit tud-

juk, ha nem kongatnak akkor Bécsben, nem szabadul fel még abban az évtizedben Buda, és hamarosan az egész ország. Kinek köszönhetjük végül mindezt? Vági Pálnak, az álvitéznek, de köztünk maradjon. Ne háborgassuk az alvó történelemtudományt.

Karcú, párnázott, de kényelmetlen biedermeier székekre ültek, szépséges, de túl magas asztalka mellé, nehéz, gerezdes pohárkákból itták a diópálinkát. Szívesen itta Babarci, szívesen a matróna is, aki közben felmutatott a feje fölé.

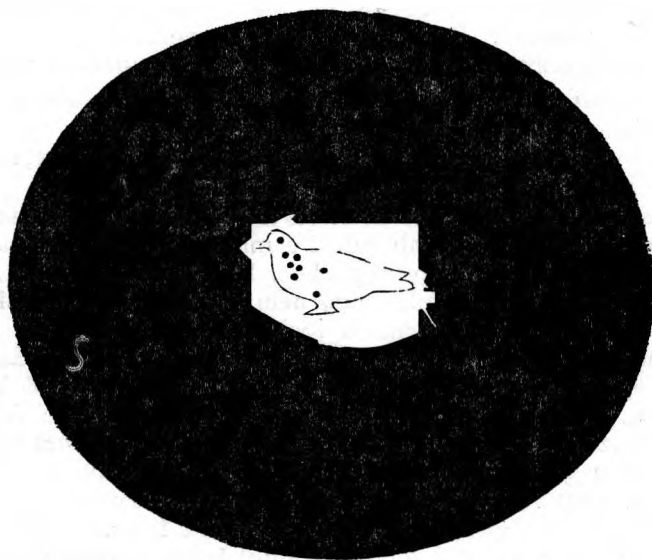
Erre a képre vessen még egy pillantást. Ez az én testvérbátyám, az ezredes, akiről tudja, hogy szerény csapattestével átállt a szovjetekhez. Néki köszönhetem védetségemet e rendszer kezdetétől, és ezt a házat, hogy megmaradt nekem minden szobájával. Néki és egy bizonyos Léderer Emmának, akinek szerelmét elnyerte – most jól fogóddzon meg – egy pajtában, Munkácson, a kárpátaljai híres bevonulás alkalmával. Róla nem mondom, hogy álhős, mert halálos veszedelemben is kitartott üldözött szeretője mellett. Az átállás csak következmény volt. De ez maradjon a kettőnk titka, vegye úgy, hogy megesküdtött rá. Isten bocsássa meg szegény jó bátyámnak a házasságtörést.

Mikor visszatértek a teraszra, a puli nyöszörögve dörgölőzött gazdaasszonya lábához. Majd a saját hátsó combját rágta panaszosan.

Szilvia ismét hozta a szemöldökcsipeszt, felvette a szemüvegét, kutatót kicsikét a kutya hosszú szőre között, majd egyetlen könnyed mozdulattal kiemelte bőréből a kullancsot.

— Nem értem – mondta Babarci. Mások órákig kínlódnak, míg eltávolítanak egy kullancsot, sőt rendszerint ott marad a feje. És ön egyetlen csipentésre...

— Nem boszorkányság, Babarci, ezek álkullancsok. Ilyen mérhetetlen mennyiségben nem is lehetnének igaziak.

Hagyaték

*Majd-mindenhol találsz majd valamilyen
tollat, papírt,
mert úgy írunk, törölünk azóta is, ahogy
Balassa írt.*

*És a szótárban helyükön vannak még
mindig a szavak.
Az igékből formálható múlt, jelen, jövő
idejű alak.*

*Ha megcsikordulsz a levegőtől, add oda
nekik magad,
ha munkát kapnak, a szófajok szervezik
a mondatokat.*

*Mint a tökszáraz át a kerten, a falban a
villanyhuzalok,
verssorok iramoltatják végig a versen
az áramot.*

*Kigyújtják, mint a tökvirágot, mint a
villanyégőt,
hogy vagyunk. Vagyunk, ahogy vagyunk, s még
fönn-lenn az ég-föld.*

*Bízd rájuk pontosan az időket meg a
helyszíneket,
törődj vele, hogy valaki, egy asszony
legyen ott veled.*

*Mint a boldogtalanul-boldog magánhangzók,
ó, á meg é,
majd ember, állat, nép meg ország tolakszik
a tollad elé.*

*Tudod-e, mennyit tudunk szenvedni? Tudod-e?
Persze, okkal.
El akarjuk hagyni a halált, lépdelő
jambusokkal.*

*Kiszolgáltatja az utolsó csontjáig, ami
történni készül,
az ötmilliárdszor egyetlen emberiséget.
Hogy elfehérül.*

*De az emberiség ezután születik meg. Ha tud.
Akár az ág,
csapódik az isten szemüvegébe, és még
nem tudja magát.*

*Bár a lét csupa Halotti Beszéd, és sír a mag a
maghasadástól,
kösd a földhöz a mondatokat, mint aki első
szavakat szól.*

Üzenet T. D.-nek

*Hagyd abba, Dezső, a madarakat.
Mint az ökörnyál, a biológia játéka csak,
amit úgy mondunk (mondunk?), hogy madarak.
Hát hiába kanyargatod a verssoraidat,*

*és lombozod föl újra a pálcikákat,
mert amilyennek láttatna egy szárnyas állat,
nem vagyunk. De még jó vagyunk valóságnak.
Téged, Dezső, a madarak kitaláltak.*

Üzenet magamnak

Ma lent ég a földszinten. A múlt héten itt égett fent az emeleten. A múlt héten majdnem átaludtam a tüzet. Ma is csak későn veszem észre, hogy ég. Várok valakit, megyek az ablakhoz, mert úgy hallom, hogy jön. Akkor látom meg ott lent a tűzoltókat, már a vasajtót feszegetik. Először kézzel rángatják.

– Ott bent ég – mondják a nézők. Csoportosan jönnek, hogy lássák a tüzet. A tűzoltók megpróbálják elzavarni a nézőket, de a nézők nagy, erős körbe tömörülnek, mintha egymás kezét fognák. Egy tűzoltó folyton körbejár közöttük, hogy távigtsa ezt a kört, mégis a kör egyre szűkebb lesz. Ahogy a tűzoltó elhalad a kör előtt, a sor hátralép egyet, mikor megfordul, hogy a másik oldalt távigtsa, ugyanaz a sor visszalép kettőt.

– Menjenek arrább a hétszentségét! – mondja végül a tűzoltó. Ma kétfelől jön a hang, az egyik az erősebb a vasajtó zörgése és a tűzoltó kiabálása ott lent, a másik valamivel halkabb, itt van fönt mögöttem.

– Már megint idehoztál egyet... – mondja itt fönt. Furcsa, most hogy ott lent kiabálnak, úgy tűnik, ezt itt fönt most hallom először és a tűzoltók hangja lenne állandó, pedig pont fordítva van. Egy fal van köztünk, a falban meg kis kerek lyukak vannak. Szólok nekik, csinálnák be a lyukakat, ne hallanám őket. Úgy tudtuk, egy van, kijönnek és becsinálnak négyet, de ugyanúgy hallani. Ki tudja, hány van még itt, mondják. Feltehetőleg villanydobozoknak a helye, de az is lehet, hogy selejt panel. Ez a ház év végén épült, év végén a selejtet, hogy ne menjen át az új évre, el szokták suvasztani, lehet, hogy egy ilyet idesuvasztottak közénk, most azért hallom őket.

– Te ribanc! – mondja.

– Mit akarsz? Menjek a kekszgyárba háromezerért? Hogy éhenhaljak? –

– Ribanc! – mondja.

– Na és? De a töltöttkáposztát szereted? –

– Te ribanc! – mondja. – Ég a ház, te meg baszni akarsz? –

Szül tíz gyereket és bemegy a tanácshoz.

– Azért, mert én cigány vagyok – mondja. A másik nem érti, miért azért.

– Nem, nem azért. Azért, mert már egyszer adtam és kétszer nem adhatok. –

– De azért – mondja.

– Nem, nem azért – mondja a másik. Most már ketten sírnak. Megszámolom őket innen fentről, itt vannak nézni mind a tizen. Később lejön ő is.

– Biztosan ezek csinálták. Biztosan ezek – mondják a többiek. Megesküszik, haljon meg mind a tíz, ha nem fent voltak mind. Aztán felviszi őket. Most megint megszámlolom: tíz. Nem értem, hogy lehet egy fent.

A tűzoltók most egy hosszú pajszerrel feszítik az ajtót, egyik megnyomja vállal befelé, a másik gyorsan bedugja a pajszer a két ajtó közé, azután hirtelen megrántja és felpattan az ajtó.

– Vigyázzanak! – kiáltja a tűzoltó. Jó méteres láng csap ki a kifeszített ajtón.

– Menjenek arrébb! – mondják megint. A nézők most arrébb mennek. Megismerem a hangját, a szőrösorrú van itt újra. Ő a múlt héten is itt volt. A múlt héten – hogy felébredtem – kimentem hogy megnézzem, hol ég. Lent a lépcsőházban le-fel szaladgáltak a tűzoltók. Valahol lejjebb egy nő sírt nagyon halkán, mintha a szél hozta volna ide a hangot. A szőrösorrú pörgekalapban, öltönyben, nyakkendőben a lépcsőfordulóban a tömlőt húzogatta. Szokatlanul nagy orra volt és az orra hegyén egy szemölcs, amiből vastag, fekete szőrszálak állnak ki. Alighogy meglát, a kezét nyújtja és az mondja:

– Látja, égnek ezek a szarok. Én nem laknék benne, olyan isten nincs. –

– Maga tűzoltó? – kérdem.

– Nem – mondja. – Csak segíték nekik. Nyugdíjas vagyok, láttam hogy ég, gondoltam segítsen az ember, amit tud. De idehallgasson. Amit az előbb megmondtam, hogy én nem laknék benne. Hát ha ez egyszer elkezd égni, mondjuk itt középen a lépcsőház, itt aki fölül lakik, annak befellegzett, annak vége, kampó. Itt se le, se fel, csak az ablakon keresztül röpülve. Se egy létra, se egy tömlő, semmi. Gettó ez, uram, én mondom magának. Menjen, költözzön el uram, vegyen családi házat, nekem az van, én tudom, mi a különbség a kettő között. Majd meglátja maga is, még aludni is jobb olyan helyen, ahol ha kell, menekülni tud az ember.

– Hát van benne valami – mondom.

– Van bizony uram, nekem elhiheti – mondja. Odabújik hozzám és úgy suttozja: – majd meglátja ha elmegy innen. – Még ízélni is jobban esik olyan helyen, ahol ha ég a ház, az ember csak fogja magát és leszáll az asszonyról és szépen, nyugodtan kísétál az ajtón. Hát nem igaz? – kérdi a múlt héten.

Ma keresem fentről, ő is keres, fölfelé néz, de a másik oldalra. Megpróbálok integetni neki, de nem néz ide. Bemegy a lépcsőházba és megnyomja a kaputelefont.

– Helló, maga az? – kérdi.

– Én – mondom.

– Még mindig itt van? Látja nem hallgatott rám, ma sokkal nagyobb van, mint egy hete. –

– Láttam az ablakból – mondom.

– Hol van maga, melyik lyukban? –

– Nézzen balra! – mondom.

Megyek az ablakhoz, most balra néz, de jóval lejjebb keres, így aztán megint csak én látom őt.

– Vége van már? Viszed már innen a csődörödet? – mondja.

– Majd elviszem este. –

– Csak nem addig akarod csinálni? – mondja.

– Kifizette, nem? Nem estig fizette? –

– De – mondja.

– Akkor meg mit akarsz? –

– A rák egye meg a dajóját. Meg azoknak is ott lent, azoknak a magyaroknak, akik azt mondják, mi voltunk – mondja.

G. idejön hozzám. Van egy ötlete, csináljuk együtt és a végén, ha hiányzik, elosszuk a hiányt – mondja.

Megegyezünk. Megszámolom a végén, nekem öttel kevesebb.

– Neki öttel több, akkor oké, pont megvan – mondja. Majd behozza nekem. Aztán nem jön. Később felhív: behozná azt a négyet, amivel neki több. Még később behoz kettőt és azt mondja: még így is ő fizet rá.

Később Z. van itt nálam. Beszélgetünk, elmondom, hogy jártam G.-vel, aztán K. levelét olvasom neki.

„Nem értem, mik ezek a hangok. Komponáljon, maga nem komponál, hangokat ír nekem ide, meg félbevágott képeket, mikor csak azon múlik, hogy komponál-e...”

Becsapta valami komponista – mondja másnap Veresnének.

Épp írok, hogy ott van nála Veresné.

– Biztos azt írja meg – mondja.

– Már megint kopog – mondja most.

– Na és, téged zavar? –

– Biztos most meg a tüzet írja – mondja.

A tűzoltók már locsolják a tüzet, először a lángot tüntetik el, aztán az ajtót locsolják. Az ajtóról a víz visszacsapódik a nézőkre, a nézők ettől siki-táni kezdenek. Némelyek, a vizesebbek el is mennek, de a legtöbb marad, csak távolabbról nézik.

Párizsban B.-vel egy hétig mindennap látjuk a lányokat. Esténként a rue Championnet és a rue Demaistre sarkán mennek át. Egyik szőke, a másik fekete. Esténként az ablakból integetünk nekik. Felnéznek, aztán futni kezdenek. Nemsokára ugyanonnan jönnek visszafelé, amerre elfutottak, csak most már szőkek mind a ketten. Most már integetnek is. Egyik este a háziurunkkal együtt állunk az ablakban. Megjönnek, integetnek, elszaladnak, azután visszafelé jönnek szőkén. Menjünk le hozzájuk, mondja B. Hozzuk fel őket, csapunk egy jó kis bulit.

Isten őrizz, mondja a háziúr. Ismeri őket, ezek piromániás kurvák, ahol megjelennek, ég utánuk minden. A télen valaki felhozta őket ide a házba. Hajnalban arra ébredtek, hogy ég a lépcsőház. Ezek meg ketten éppen akkor sétálnak ki a kapun. De nemcsak ez égett. A barátja is így járt velük. Felvitte a lakásra őket kétszer is. Egyszer a függöny gyulladt ki, másodszor már nem emlékszik mi égett a konyhában, de ott is tűz volt. Úgyhogy ide ezekután semmi esetre sem hozzuk fel őket. Szeretne nyugodtan aludni éjszaka, éppen ezért megesket bennünket, ha ő elmegy, nem hozzuk fel őket.

Esküszünk – mondjuk. Erre megnyugszik, úgy megy el aludni. B. még az ablakot is becsukja éjszakára, nehogy valami baj legyen. Még tévézget egy darabig, én megpróbálok elaludni. Éjfél felé arra ébredek, hogy B. a vállamat rázza. Tűz van a földszinten, mondja. Már itt vannak a tűzoltók is. Öltözünk, menjünk nézzük meg, mi ég. Míg öltözöm, arra gondolok, míg én aludtam, B. felhozta ide őket. Mondom neki lemenet: csak nem hoztad fel őket?

– Meg vagy örülve – mondja. – Még viccnek is rossz. –

– Jó-jó – mondom. – Csak vicceltem. De egyre csak az jár az eszemben, amit a háziúr mondott este a piromániás kurvákról. Lent a földszinten aztán megtudjuk a tűzoltóktól, hogy egy villanydoboz égett, valószínűleg zárlatos

lehetett. Na látod . . . mondja B. Már visszafeküdnénk, amikor jön be a házi-úr. Ő is lent volt a földszinten, mondja, látta mi történt, nem maradhatunk tovább, szedjük a sátorfánkat, keressünk más szállást. Ő megmondta nekünk, ne hozzuk fel őket. Ő kinyitotta a lakását nekünk, magyarok vagyunk, ő is az volt, de mi csak magyarkodtunk (huncutkodtunk) nem hallgattunk rá.

– Hát maga már megint idejött enni? – mondja Veresnének a falon túl.
– Hová menjek, mondd meg – mondja Veresné.
– Dógozott volna, most lenne nyugdíja, nem jönne nekem ide zabálni – mondja.

– Van neked Juli, ne panaszkodj – mondja Veresné.
– Van, de nem azért, hogy magába dűgjam – mondja.
– Hát ez csak nem megint bent van eggyel? –
– Hogy lenne? Dolgozik az a kekszgyárban – mondja.
– Láttam mikor felfelé jött, akkor mikor égni kezdett . . . –
– Mit látott maga? –
– Azt láttam, hogy jött fel egy bajuszossal . . . –
– Ne lásson maga semmit! – mondja.
– Na jó, jó, csak azt hittem . . . –
– Hát ne higgyen. Menjen oszt üljön le, oszt meséljen a pujának, míg kész leszek. Legalább valami hasznát vegyem, ha már etetem – mondja.

– Mit meséljek? – kérdi Veresné.
– Hát azt, amit a múltkor, azt én is szeretem – mondja.
– A nyulas tótot? – kérdi Veresné.
– Azt, a nyulas tótot – mondja. – Azt én is szeretem. –
– Hát azt én már el is felejtettem – mondja Veresné.
– Tudja azt maga – mondja.
– Hát ha elkezded nekem, tudom. –
– Két kis ökörre volt a tótnak . . . – kezdi Veresnének.
– Ja, a nyulas tót – mondja Veresné. Innen már tudja.

Tót tavasszal megszántott, megvetett a két kis ökörrel, aztán behajtotta a beregszászi vásárra, hogy eladja. Nagy pénz volt akkor két kis ökör ára, pláne olyannak, mint a tót, akinél tíz-tizenkét gyerek is volt. Örült is a tót nagyon, belekötötte a két kis ökör árát egy kendőbe, úgy vigyázott rá. Hat-hét csomót is kötött rá, aztán beletette a tarisznyába és dalolva jött a határban hazafelé. Egyszer csak meglátott egy süldőnyulat, ott lapult előtte. Gondolta, megfogja, hazaviszi ráadásnak a pénzre. Hadd örüljenek otthon még annak is. A nyulat is betette a tarisznyába, de a nyúl folyton kimászott onnan. Akkor a tót a kendővel, amiben a pénz volt, összekötötte a nyúl két lábát. Újra dalolni kezdett, úgy jött hazafelé. Egyszer aztán megéhezett a tót. Leült egy barázdába, hogy egyen. De a nyúlról teljesen elfelejtkezett és kinyitotta a tarisznyáját. A nyúl meg erre uzsgyi, neki a határnak. Mert akkor még ott volt nem messze Magyarország. Itt meg a románok voltak. Nem, nem a románok, a lengyelek vagy a csehek vagy tán mégis a románok? Nem tudja Veresné.

– A múltkor a cseheket mondta – mondja Veresnének.
– Azok bizony – mondja, mondaná tovább, de most meg kijönnek bent-ről mind a ketten.
– No, elég volt már belőle? – kérdi.
– Elmegyünk, majd este visszajövünk – mondják.
– Jól bírja – mondja.

– Hát ez nincs a kekszgyárban? – kérdi Veresné.
 – Nincs az – mondja.
 – Azt mondtad, a kekszgyárban van – mondja Veresné.
 – Látja, hogy itt vót. –
 – Mondtam, hogy jött felfelé vele – mondja Veresné.
 – Mondja csak maga a nyulás tótót! – mondja. – Ott hagyta el, hogy a nyúl elszaladt Magyarországra a két ökör árával. A tót meg szaladt az előljáróhoz, hogy lőjék le a nyulat... –

– Azt még nem mondtam, hogy szaladt az előljáróhoz. Azt a múlt héten mondtam, most ott tartottam, hogy a csehek voltak ott. A tót még csak ezután szalad majd az előljáróhoz, azután hogy a nyúl elszaladt a pénzzel – mondja Veresné.

– Nahát akkor onnan. –
 De Veresné most már megint nem tudja, hol kezdje.
 – Teljesen összezavartál – mondja.
 – Azt akarta, menjenek, lőjék le a nyulat – mondja.
 – Azt bizony – mondja Veresné.
 – Mék nyulat? – kérdi az előljáró a tótót.
 – Azt, améknek a lábán van a két kis ökör ára.
 – És aztán merrefele ment? – kérdi az előljáró. De már int is a szolgának, fogná le a tótót, mert az igencsak megbolondulhatott. Magyarország felé, mondja a tót. De már a szolga rajta van hátul. Lefogták, megkötik kezét-lábát és be a beregszászi börtönbe. Onnan meg át az ungváribá, aztán a végén a munkácsiba, mert az volt akkor a leghíresebb. Összesen húsz esztendő t húzott le a három börtönben a tót, csak aztán szabadult meg. De akkor már a gyerekei is nagyok voltak, az asszony is meghalt, így aztán már nem szült több gyereket, nem volt több éhes száj a háznál. Így indulhatott a tót, hogy megkeresse végre a két kis ökör árát, mert a tót akkor már mehetett, nem hiányzott a keresetje, meg akkor már nem is voltak ott a csehek, vagy a lengyelek, vagy a románok. Nem voltak ott, az biztos. És Magyarországon meg magyarok voltak, meg cigányok és átengedték a tótót, az meg egy kökényfa tövében megtalálta a pénzét, ott volt az utolsó fillérig. Csak a kendő rohadt el róla, mert a jó aranypénz nem rohad el soha de soha. Hogy meglett a pénz, megint énekelni kezdett a tót, énekelt a határban, de még a faluban is. Egyenesen az előljáróságra ment. De az előljáró is meghalt már, meg a szolga is, aki megkötözte, az új előljáró meg már teljesen más nyelven beszélt. Így aztán a tót hiába mondta neki, hogy megvan a pénz, se az új előljáró, se a szolga nem értette, mit mond. Csak mikor meglátják nála a sok aranypénzt, rögtön arra gondoltak, biztos rabolta a pernahajder. Lefogták hát és vitték a beregszászi börtönbe, mert akkorra már az lett a leghíresebb.

– Mondjon egy nevet, kire gyanakszik – kérdik tőle lent. Ma megint sír, most már tudom, a múlt héten is ő sírt.

– Honnan tudnám én? Tessék idefigyelni, ha én most mondok egy nevet, akkor mi lesz itt? –

– Értem – mondják neki.
 – Biztos azok, biztos azok... – mondják.
 – Láttá valaki őket? – kérdik.
 – Idehallgasson! – mondja a szőrösorrú. – Én azt mondom, csak rájuk kell nézni... –

– Na és? – kérdik tőle.

De a szőrösorrú nem hajlandó ennél többet mondani, felemeli mind a két kezét és azt mondja, vegyék úgy, hogy ő nem mondott semmit.

– Ez nem sok – mondják és elmennek.

Elmennek a tűzoltók is, de mielőtt elmennek, a szőrösorrú megint telefonál.

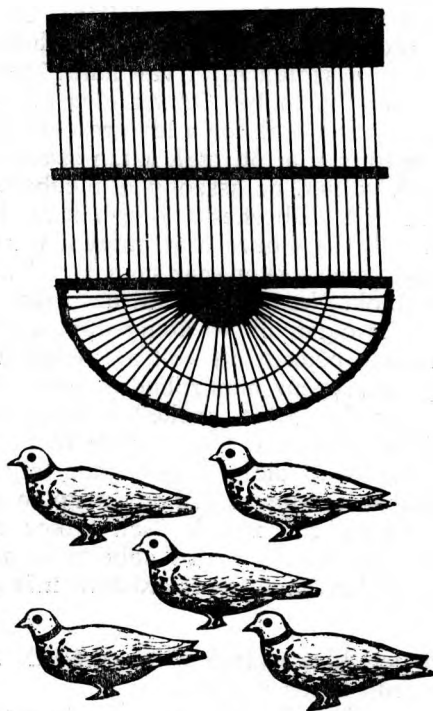
– Nem láttam – mondja.

– Pedig ott voltam. –

– Hallgasson a jó szóra – mondja. – Menjen el innen minél előbb. Vagy tanuljon meg repülni. –

– Úgy lesz – mondom.

Megy, szalad – mondja –, mert bezár a bolt és még nincs kenyere.

Álom, mértékkel

„édes Csalatás! öledben”
B. D.

*Mig a háttérben kutatásait foly-
tatta két altárs, a kopott szalonban
főnökük halkán velem üldögélt el,
és eleinte*

*azzal bajlódott, hogy a lelki élet
finomabb húrján összehangolódjunk,
majd az asztalnál, hogy aszondja, játsszunk
karleszorítóst.*

*Nagy melák ember, agyonütni nemcsak
az időt tudná, de nem és nem adta
bele – legteljebb – de nem, én úgy éljek,
fél erejét se!*

*Vissza kellett hát magamat – odáig
ment el ez – fogni: hogy az összekulcsolt
két kar billegett ide-oda, mint egy
tétova inga.*

Képződmények

*Ablaktáblában túlnani háztetők
derengnek rá az inneni könyvsorokra,
kémény peremén Saint-Simon lebeg,
Sophokles a tető alatt, Spiró,
Az ikszek, mintha az ablakon
szeretne bemászni a szemközti lakásba,
holott bezárva, a szép háziasszony
most nem öntözi a muskátlikat.
Szerb Antalt az erkélyrács szeli ketté,
Thackerayt átjárja a függöny.*

Félálom partja

1. változat

*Előhemzsegek. Felszakad a köd.
Jó nekünk tudni, barátom, felőlük?
Vagy eltüntetjük őket, tán lelőjük,
hogy ne foghassunk velük törököt?*

*El mindamellet magam terülök.
Mettől meddig, tétova temetjük?
Ha átláthatnám, végük el mitől üt!
Minek? Úgyis hurokra kerülök.*

*De hogy színt valljak? Nem oda Buda!
Párnát, puhát, nyújtóztatót nyugalmat!
Hogy mertem ennyit is csak: kész csoda.*

*Hogyne aludna tovább, aki alhat.
Így van ezzel bárki, én is – te nem?
Jó is: lecsukódik már a szemem.*

2. változat

*Kerítenek be. Szakad fel a köd.
De hát sejtettem. Tudtam én felőlük.
És most, öreg? Mindegyiket lelőjük?
Vagy osonunk a kelepcek között?*

*Amit felköthetsz, jó, ha felkötöd.
Egy rossz lépés lépen ragaszt. A törük:
esel bele. Nem finnyás amatőrök.
Hát én? Egy vérdíjas, egy körözött!?*

*Talán beáshatnók magunkat itt.
Az idő – akárkinek – dolgozik.
És minden jó, hogyha a vége jó.*

*A jobbik győz, a rosszabbik kidől.
Kurázszi, élelem, muníció?
Elegem, az van. Kérdés, hogy miből.*

Téli bárány

Anyánk leballagott a temetőből a nagyobb faluba, a kapát, ami nála volt, odatámasztotta a Hangya-bolt lépcsőjéhez s bement. Endre, a segéd kint ácsorgott a bolt előtt. Hiába volt szombat, ebben az időben még nemigen jött vevő. A boltban hűvös volt, a júliusi nap után kicsit homályos. Anyáknak jólesett a hűvösség. Letette a kosarát s megtörölgette fejkendője csücskével a homlokát. – Valami itten készül — dünnyögte a segéd, aki bejött anyánk után, hogy kiszolgálja. Anyánk előbb csak úgy kíváncsiságból végigpásztázta a polcokat. De nem kérdezte meg, mi újdonság van a boltban. Pénze se volt, hogy vásároljon, s látta, a polcok, amiken máskor a kelmék, a szövet, a selyem, a kanavász szokott heverni, majdnem üresek. Anyánk nemcsak azért jött le a boltba, hogy az élesztőt, ha kapni lehet, a sót megvegye, azért is jött, hogy megtudakolja, igaz-e, amit odakint a hegyen hallottak. S ugyan hol tudnák ezt jobban, mint a Hangyában. Meg is kérdezte mindjárt Endrét, a segédet, jól tudja-e, hogy Gelb Pali bácsi hazajött. – Lehet, lehet – mondta szaporán a segéd –, mi ezt nem mondhatjuk. – Anyánk hirtelen dühös lett a segédre, szinte ráripakodott. – „Lehet, lehet”, hadarj itt nekem – mondta –, ne mondd, hogy nem tudod. – A segéd elvörösödött. – Persze, persze. A főnök azt mondja, látta, beszélt is vele. Meg tetszik elégedve lenni? – Anyánk ránézett. Hogy milyen beszédek tud ez a falusi! – Noch was gefällig? – kérdezte a segéd németül. Anyánk tovább jártatta szemét a bolton. A segéd kísértelt a pult mögül s megint az ajtónak támasztotta a hátát. – Valami lesz itten – hallotta anyánk a dünnyögését. Szemben a községháza előtt három teherautó állt. A kapun kívül a járdán meg belül, a volt csendőrpihenő ajtajában rendőrök, civilek ácsorogtak. Beszélgettek, nevetgéltek. Anyánk fölvette a kapát, hirtelen gondolt egyet s a templomnál nem fölfelé, hanem lefelé ment.

Anyánk a sírokat hozta rendbe, szégyellnivalóan elgazosodtak. Húsvét óta el se jutott a családból senki ide. Anyánk egyik kedves virága a sarkantyúvirág volt, mindegyik síron az virított. Most szépen megszabadította a földet a rózsaszín szuláktól, ami minden évben újra meg újra itt terpedt. Sajnálta, hozhatott volna kannában vizet, megöntözhette volna a virágokat. Úgy adódott, hogy se apánk, se Pauli nem ment ezen a napon reggel aratni. Mindketten az uradalomhoz jártak. Nyár elején váratlanul hazajött a városba Kincses ügyvéd úr. De mindenén túladott, a Püspök utcai házon, a szigeti tanyán, a szőlőn.

Apánkék nem is látták Kincsest, nem volt az kíváncsi senkire, semmire. Az új tulajdonos azonban hamar megjelent a vincellérnél, s az állandó munkásokat pattogó hangon elkezdte szortírozni. – Maga is Volksbund-tag volt, ugye — mondta apánknak. – Mehet haza. Mostantól nincs igény magukra. – A vincellér csak toporgott az új tulajdonos oldalán, minden névre a fejét

csóválta s a karját tárta szét. Az új tulajdonost apánkék nem ismerték. Anynyit hallottak, hogy ügyvéd ez is, s hogy valahonnan délről jött ide. A városba, a környező falvakba annyian jöttek, a világ minden tájáról, ide, ki tudott eligazodni ezen a forgatagon, s pláne hirtelen fölhaladni magát benne.

Anyánk most ezen gondolkodott. Volt min gondolkodni. Valamelyik nap Szávó járt kint a hegyen. A rác még a télen került elő, öccse, Vuk elpusztult valahol lent a hegyekben. Szávó birka nélkül nem érezte embernek magát, végigitta a tavaszt. Mostanság hagyta abba a részegeskedést. Elüldögélt anyáknál, a térdén Ljubica, a fekete hajú kislány. Csöndesen kortyolgatott a borból, amit nekünk hozott át demizsonban. Egyszer csak furcsát mondott. Jó volna, mondta, keresni valakit, akinek átadhatnánk a szőlőt, a présházat. Anyánk nem értette. – Mért adnánk? – kérdezte csodálkozva. – Hallgasd meg, mit mondok – felelte Szávó –, nem jól fejeztem ki a dolgot. Nem átadni gondoltam. Csak ráíratnátok valakire. Olyanra, aki most tiszta, aki nem forog veszélyben. Pro forma. – Anyánk még mindig nem akarta érteni. – Mi aztán hova mennénk? Ezt is megmondod? – Szávó a fejét csóválta. – De értetlen fehérnép vagy te. Nem mennétek sehova. Itt maradnátok, a tietek maradna minden. Csak épp nem a neveteken. – Anyánk hajazta, Szávó mire próbál kilyukadni. De hiába volt a nyelve hegyén, ki nem mondta volna, aztán te magadra vennéd-e? Inkább az futott át a fején, hogy lám, ez a bűdös rác is tán örökölni akar. Szávó fejcsóválva ment el. Kézenfogta a kislányt s ballagott le vele a völgy iránt. Anyánk este elmondta mindezt a családnak. – Ostoba vagy – mondta apánk –, inkább megkérted volna, írasson mindent a maga nevére. Beleegyezőnk. Ez a rác forog, többet tud, mint mi. Meg öhozzá senki nem nyúlhatna. Ostoba voltál. – Anyánk maga se értette, de valamiképp Meinradékkal szeretett volna tanácskozni. S csak azután szólni a rácnak. Meinradék közül azonban nem mutatkozott idekint senki.

Épp csak elhaladt a Dvorszky-féle bolt előtt, ami most is zárva volt, ajtaján, zsalugáterein vastagon állt a por. Na, ezek se találtak még haza, szegények, gondolta, s vajon igaz-e, hogy Gelb Pali hazajött. Az Alsó utca felől hirtelen sereg ember bukkant föl a járdalépcsőn. Az út közepén két rendőr jött fölé. A tömeg előtt is két rendőr. Ezek mintha épp vissza akarták volna fogni az embereket. Torlódtak, meglódultak. Anyánk meglepetve húzódtott félre, hogy útban ne álljon. Nézte a látványt. Valahol hátul Meinrad fejét látta kiemelkedni. Aztán észrevette Agneszt meg a gyereket, Pétert. – Maga mit áll itt – förmedt rá anyánkra az egyik rendőr. Nem válaszolhatott, a rendőr betaszította a tömegbe. Anyánk megpróbált a szélen maradni, hogy bevárja Meinradékat. Tétován köszöngött az ismerősöknek. Asszonyok jöttek, idős férfiember, gyerekek. A másik rendőr odaszólt, ne akadályozzuk a menést, jóasszony, haladjon a többivel. Agnesz elkapta anyánk karját s behúzta maguk mellé. Anyánk kérdően nézett Meinradékra: – Hova visznek benneteket? – Mintha ő maga nem itt sodródna köztük. – Nicht reden – szólt rá halkán Meinrad, nem svábul, hanem úri németséggel. S elnézett valahova előre. Agnesz a fejét csóválta, legyintett. A menet meg-megtorpant, a rendőrök bementek a környező német házakba s kiterelték a családokat. Anyánk odalépett az egyik rendőrhöz. Megpróbálta neki elmondani, hogy ő nem idevaló. – Maga magyar? – kérdezte a rendőr. – Az nem – válaszolta anyánk –, de... A rendőr csöndesen visszatessékelte. – Majd a bizottság előtt, muterkám, jó? – Az ötperces út a Dvorszky-féle bolttól a községházáig vagy félórát eltartott.

A községháza udvarán, ahova mindnyájukat beterelték, Agnesz elmond-

ta, Mari lányáékkal már előző héten közölte a bérlő, a kertészetben mostantól minden sváb lány háborús bűnösnek számít. Nem internálják őket, de fizetést nem kapnak. Mari tavasz óta járt a bérlőhöz a kertészetbe, amióta a városi apátságtól hazajött. – Ők meg dolgoznak tovább? – kérdezte anyánk. – Dolgoznak hát – mondta Agnesz –, muszáj nekik. Mi mondtuk, hogy sose voltunk benne a Volksbundban, Marira ez nem vonatkozik. De még a szerb meg a magyar lányok is félnek, hogy majd ők se kapnak semmit. – Agnesz halkan beszélt, mint mindenki az udvaron. Anyánk is hozzáfogott, hogy elmondja, mivel érkezett minap Szávó a hegyre. A rendőrök sűrűn szőlítették a családokat. Aki soron volt, küldték beljebb a községháza belsejébe. – Én nem tudom, én nem is tartozom a faluhoz – sopánkodott anyánk. Az emberek váltották egymást, ki is jöttek az épületből, nemcsak befelé mentek. Akik kijöttek, azoknak egy részét a rendőrök hátrakísérték az udvar végébe s becsukták őket a gazdakör nagytermébe. Asszonyokat inkább s még életerős idősebb férfiakat. A többieket kiengedték a kapun, haza. Az utcán ácsorgó rendőr rájuk is szólt, ne várakozzanak, menjenek dolgukra. Meinradékat is behívták, hamar jöttek ki. Mehettek mind a hárman haza. – Közületek nem tartanak itt senkit? – kérdezte súgva anyánk. Agnesz a fejét rázta. – Csak Volksbund-tagokat – súgta vissza. Amikor anyánk bement, pillanatig arra gondolt, letagadja, hogy benne voltunk. De a bizottság előtt a hosszú asztalon annyi lista hevert, tudtak mindent. Ott ült köztük a főjegyző, két helybeli karszalagos. A többi idegen volt. Anyánk próbálkozott, hogy ő nem is – a főjegyző a szavába vágott. – Ne fáraszd magad. Itt minden le van fektetve. Schwarz auf weiss – tette hozzá ingerülten németül s keze hátával a papírokat lapogatta.

A községháza előtt megint gyűltek az emberek. Akinek hozzátartozója bentmaradt, hozta a batyut. Tiszta fehérnemű, ennivaló, egyéb. Anyánk ténfergett, a gazdakörből most már kijöhettek, járkálhattak. A kisbíró ment keresztül az udvaron. Anyánk kezébe nyomta a kapát meg a kosarat. – Jutasd el valahogy a hegyre – mondta. Aztán engedték ki őket egyenként a kapun, kapaszkodtak föl a teherautókra. Mindegyik teherautó végében két rendőr állt. A hozzátartozók gyorsan kézbe nyomták a hozott batyut. – Én mit fogok csinálni – mondta anyánk a mellette toporgó asszonynak –, semmim. – Vass főjegyző jött sántikálva kifelé. Anyánk hirtelen odafurakodott elé. – Hova visznek ezek bennünket, jegyző úr – kérdezte. – Nem mondhatok semmit – válaszolt mogorván a főjegyző s igyekezett a botjával óvatosan utat csinálni magának. Akkor vigyen el a sátán, gondolta anyánk. De hallotta, néhány lépéssel odább azt válaszolja valakinek, hogy az állomásra, onnan a megyeszékhelyre. Anyánk már fönt szorongott a teherautón, meghallotta Meinrad Péter hangját. – Küldi anyám – lihegte a fiú s batyut adott föl. Agnesz is odaért, mire a teherautók lassan elindultak. – Tettem bele tisztát. A magaméból. Meg enni – kiáltott föl anyánknak. – Majd reggel valaki kimegy. – Anyánkat hirtelen sírasi roham fogta el. Integtetett Meiradéknak. – A kapám meg a kosaram a kisbírónál – kiabált vissza. Agnesz bólogatott, szemét törölgette. A bolt előtt most nemcsak a segéd támaszkodott, kint állt a főnök is a feleségével. A paplak felől Uray plébános úr figyelte, mi történik. A rendőrök, akik a faluban maradtak, indultak át a túlsó oldalra, a kocsmába. A hozzátartozók szorongtak a kövesút közepén, integettek, amíg a teherautókból valamit látni lehetett.

Az internáltakat a környékről a megyeszékhelyre vitték. A mieinket a vasút közelében egy iskolában helyezték el. Vasárnap apánk meg én meglátogat-

tuk anyánkat. Hajnalban vonatoztunk a falvak mentén, szép nyári reggel telt, amint várakoztunk a pályaudvar tájékán. – Szalmán alszunk itt, földre szórt szalmán – mondta többször is anyánk. Üldögéltünk vele tíztől délig az udvaron. Anyánk eszegetett, beszélt, apánk nézte. Időnként mindketten lehajtották a fejüket. Odaadtuk anyánknak a tisztát, ennivalót nem volt szabad fölvennie. Következő héten elvitték őket egy facsemete-iskolába. Anyánkat a többiek mindjárt kijelölték szakácsnőnek. Reggel ágyazott, takarított utánuk a szálláson. Délre főzött. Időnként friss ivóvizet vitt ki utánuk a faiskolába. Igyekezett abból a kevésből jó kosztot adni. Nyár végére már haza is jöhettek egy-egy vasárnapra. Aki megpróbálkozott, hogy ne menjen vissza, azért hétközben eljöttek a rendőrök s visszakísérték.

Anyánk nagyanyánknak is írt a faiskolából. Nagyanyánk beállított hozzánk s nálunk maradt. Jó volt, mert apánk cséplőgéphez járt, s nagyanyánk tudott főzni rá. Az ebédet ketten vittük utána Larencsel. Nagyanyánk szidta anyánkat, hogyan lehetett olyan ostoba, hogy épp akkor menjen be a faluba. Mindig a kíváncsiság sodorta bajba, a kíváncsiság, mondogatta nagyanyánk. Paulit is szidta, ha elcsavargott s nem jött haza időben. – Nézzem csak – mondta hétfőn reggel s megragadta bátyám rendetlen haját. – Akkora már ez a taréj, lehet is mindenhun mutogatni. – Pauli napszámba indult az uradalomhoz a magtárba. Kornyadoztunk Larencsel. Bátyám elkanyarodott a présháznál, aztán hirtelen visszaugrott s elkezdett jókedvűen pofozni bennünket. Apánkat sose láttuk elmenni, félháromkor kelt, hogy virradatra a nagyobb faluba, a szérűkhöz beérjen.

Apánkat szerették a cséplőgépnél. Általában kazlázó volt, de ha kellett, mindenüvé odaállt. Elakadt a pelyvázás, a lányok kiabáltak, a végén apánk csúszott le a szalmáról, hogy segítsen. A lányok kötködtek mindenkivel. Szerettünk ebédidő után is ott forogni a cséplés körül, Larenc mindenfelé bujkált, hol a gépész, hol a mázsáló szólt rá, hogy ne legyen láb alatt. A többi ott csellengő gyerek a gyümölcsöt dézsmálta a kertekben, a gazdák megkergették őket. Én apánkat figyeltem. Egyik osztálytársam is hordta az ebédet lánytestvére után. Ez az Irén volt a fő pusmogó, ha ebéd végén csokorban álldogáltak s várták a gőzmasina füttyét. Napégette arcukon még nem volt rajta a porfogó kendő. Szépek voltak, nekem is tetszetek. Csak a vihorászásuk miatt húzódtam ebédnél inkább apánk mögé. Apánk egy nap csöndben fölállt az árnyékból, megtörölte a száját, nézte kicsit a lányokat. Lépett egyet, hátulról elkapta ezt az Irént s maga felé fordította. Lábát hirtelen a lány lába köré kulcsolta. Elzuhantak mind a ketten. Apánk lódult, elkezdte pördíteni kettejüket. Gurultak a meredek lejtőn, a friss szalmanyomon lefelé. A lány sikított, szorosan átfogta apánkat, amint hengergöztek egyre sebesebben. Odalent föltápáskodtak, a lány dülöngélt, úgy nevetett. Visszajövet levergette apánk hátáról a szalmatörmeléket. Nagyokat ütött rajta. Apánk somolygott s fölmászott a kazalra, a helyére.

A gép a felső soron dolgozott, a kocsma kertjén át jöttünk le többen az utcára. A községháza előtt a kövesúton hosszú szekérsort találtunk. Eleje a kocsma körül, hátulja a temetőszurdikig ért. A szekereken ponyva, elől nyűtt, meg se moccanó lovak. Fáradt, kedvetlen arcú emberek ténferegtek. A kocsma zárva volt. A szekerek mellett, az árok mentén asszonyok, gyerekek üldögéltek. A kocsma hídjánál, a nagy fa tövében asszony ült, fejkendője ki volt oldozva. Egy gyerek az ölében aludt, egy a derekának támaszkodva. Az asszony is elbóbiskolt, feje meg-megbillent. A szekerek alatt girhes kis juhok, gyapjasak, csimbókosak, feketék. Szávó nyájában sose láttunk ilyeneket, ha

valahonnan újitott, se. Az embereken a viselet másforma volt, mint amit felénk megszoktunk. Beszédük, ha csöndesen megszólaltak, magyar volt, a mi fülünknek valahogyan mégis idegen. Bámészkodtunk kendőbe kötözött edényeinket lógázva kezünkben. Az emberek ránk néztek, furcsálltak pillantásukat, nem volt ellenséges. A községházából Vass főjegyző jött ki sántikálva. Mögötte Neufarth, a községi bíró, rendőrök, helybeli karszalagosok. Néhány férfi az idegenek közül. Előbb egy szekér, aztán egy másik szekér vált ki a sorból. Elkanyarodtak, vagy rendőr vagy karszalagos kíséretében, valamelyik utcába. Közelebb merészkedtünk, a hídnál üldögélő asszony fölállt s vitte gyerekeit a szekérükhöz. – Ezek bűdösek – sugdosott az egyik gyerek s vihogott. Az asszony hátranézett s azt mondta: – Kacagj csak, te, jóízűt. – S még valamit, amit nem értettünk.

– Na, takarodjatok szépen, nincs itt nektek mit nézni, — Uray plébános úr szólalt meg a hátunk mögött. – Főként viccelnivaló nincs. — Uray plébános úr odament a férficsoporthoz, aminek közepén, papírossal a kezében Vass főjegyző meg a bíró állt. Kezet fogott az emberekkel. Megpaskolta az egyik ló pofáját. Beszélt, megint kezet fogott mindenkivel. — Aztán vasárnap szívesen látom magukat a templomban a misén — szólalt meg a kocsma lépcsőjére fölállva jó hangosan, hogy sokan hallják. — Különben Isten hozta magukat. — Az idegenek köszönték Uraynak az üdvözlést, ahogy a járdán végighaladva visszament a paplakba.

A telepesek sorra elindultak a községháza elől. Alkonyatig, ahány szekér volt, mind eltűnt a falu valamelyik szögében. Akik első nap érkeztek, azokat a jobbmódú Volksbund-házakhoz irányították. A rendőr vagy a karszalagos helyi megbízott megmutatta a gazdának a papírost. Megindult a tanakodás, a hangos szó, a veszekedés. Mindenütt a ház hátsó részét lakták. Az utca felőli volt a tiszta, a szép szoba. Abban a szebbik ágynemű fölpolcolva, a szekrényekben a ruhák, a tiszta, minden olyan, ami csak ünnepen volt használatos. Ha a telepítő rendőr azt mondta, az utca felőlibe költözik a jövevény család, előfordult, hogy a gazdaasszony odaugrott az ajtó elé s azt mondta, már ide ne. Itt van mindenük. Ha a rendőr engedékeny volt s azt válaszolta erre, jó, akkor a hátsó szobába, az asszony odaugrott az ajtó elé, ide se. Itt meg mink lakunk. A férfiak engedékenyebbek, egyezkedőbbek lettek volna. A telepítőknak volt tapasztalatuk, jó is, rossz is. A nagyobb faluig érve olyan határozat lett, amelyik házban telepes foglal lakást, a régi gazdának, a svábnak azonnal, huszonnégy óra fordultával ki kell onnan mennie. Rokonhoz, alkalmi helyre, ahova el tud húzódni. Ki fogadja be, s hol, neki kell intéznie. Elvinni a házból csak a legnélkülözhetetlenebbet lehet. Minden ingóság marad. A rendőr, a helyi megbízott lehetett buzgó vagy elnéző, a jövevény vagy helyét átadó család megértést mutató vagy ellenséges, sok változás nem adódott. A régi gazda költözött, előfordult, még saját fogatát használhatta hozzá, amit vitt, aligha látszott ki a szekérderekből. S fordulással a fogatot vissza kellett vinnie, átadnia az új gazdának. Egy-egy helyi megbízott csak nem állta meg szó nélkül, ha a Volksbund család öszszeszorított szájjal vagy sírva húzta be maga után a kikaput. — Na, lám — hangzott kárörvendően —, ez lett a vége. Köllött nektek masírozni, köllött nektek a Heil Hitler?! — Nem volt mit válaszolni rá, svábnak a svábtól is jobb volt tartani.

Apánkék cséplőgépe már a kisebb faluban járt szérűről szérűre. A kisebb faluban nem volt telepítés, a suszter Fuisz Antal Piroskáékon kívül legföljebb két új család volt. Osztyáltársam, Kleiszt Ádám, aki ide is hordta

az ebédet a nővére után, elkísért engem a hegyre, s onnan nagyanyánk elengedett vele délutánra be a nagyobb faluba. A temető fölött Ádám nagyapját találtuk a szőlőben. Az öreg a fenyszerénát dobálta petrencékbe. – Gyertek – mondta –, segítsetek, szaporán, mindjárt itt a vihar. – A Duna felől valóban hatalmas fekete felhő közeledett, mi útközben észre se vettük. Alig dobáltuk össze a szénát, akkora víz tódult le az égből, csak úgy ömlött. Ádámék szőlőjében nem volt kunyhó. A nagy cseresnyefa alá futottunk. A sűrű esőtől a dűlő elejéig se igen lehetett látni. A fák, a temetőkápolna inkább csak sejlett. Az üszők a saráglyához kötve áztak, ha egyet-egyet csattant az ég, rémülten elbődültek. Aztán hirtelen elállt, fülledt napsütés lett. Odalent a faluban mindenünnen patakozott ki az útra a víz. Kleiszték az alsó végen laktak. Amikor odaértünk a házuk elé, a kaput nyitva találtuk. Bent az udvaron ismeretlen szekér, oldalához kötve öreg szürke ló. A tornácon mindenféle holmi, a házból magyar hangok hallatszottak. Idősebb forma ember a ló hátát törölgette, a ló mozdulatlanul türte a csutakolást.

Kleiszték telepesei szegényebbek voltak azoknál, akik korábban érkeztek. Nem elégedetlenkedtek, hogy efféle szerényebb házba tették őket, amilyen Kleisztéké volt. A szobák földesek, villany nincs, az ólak tönkrementek. Ráadásul itt volt a beteg, aki éjjel-nappal köhögött, fulladozott a hátsó szobában. A nyitott, elfüggönyözött ablakon át kihallatszott a vergődése. Ádám apja súlyos tüdőbeteg volt, már inkább csak szükségét végezni kelt föl. Amióta hozzájuk jártam, egyszer láttam gatyában végigmenni az udvaron, hátrafelé, a kertbe. Nem nézett semerre, ránk se nézett. Játsoztunk, Ádám hirtelen abbahagyta a játékot, a beszédet. Néztük, apja hogyan megy, szinte csak mocorog hátra az udvaron. Kezét menés közben erősen a térdére támasztotta s csoszogott. Ádámék az udvaron levő kisházban laktak általában. Utóbb csak Ádám édesanyja aludt bent a beteggel a házban. A telepesek azért se lázadoztak, hogy a telepítő rendőr mindjárt azt mondta Kleiszténének, jöjjön be vele a községházára, kap igazolást, hogy ilyen állapotú emberrel joguk van maradni a házban, nem lehet kidobni őket.

Ádám nagyapja fölült Nagy Demeter mellé, a szürke mögül nézegették a határt. Az öreg Kleiszt megmutatta, merre az a hat hold, ami most már a Nagy Demeteréké, a rétecske, a szőlő. Nagy Demeter székely létére kicsit tudott németül s nem is szégyellte. Elbeszélgettek ketten, majdnem egyívásúak voltak. Nagynak három lánya volt, jöttek hátul a szekér derekában. Hozzájuk fogva idősnek látszott, ő is, felesége is. A nyár maradék idejét a két család együtt próbálta végig. Eleinte Nagyék még kenyeret se sütöttek külön. Kleisztné dagasztott, fűtött, vetette be a cipókat. Nagy Mária nézte, kíváncsian, a sváb asszony ezt erre hogyan csinálja. Nagyék mind az öten az utca felőli szobát lakták. Kleiszték kihozhatták az egyik szekérenyt, benne a ruhájuk, egy rész ágynemű. A lányok mindenáron föl akarták venni Irén német szoknyáit. Illegtek bennük, végigmentek az utcán. Erőszakkal kínálták, Irén is próbálja az övüket. Irén csökönyösen elutasította. A házban egyedül Irén viselkedett durcásan, ha nem volt muszáj, nem beszélt. Este, reggel járt-kelt, napközben az uradalomnál volt cséplés végeztével napszámban. Kleiszték is, Nagyék is közösen használták mindent. A liszt főtt volt a padláson, zsir, egyéb a kamrában, krumpli a pincében. A tehenet Kleisztné vagy Ádám nagyanyja fejte, a tejet megfelezték. Kleiszték a maguk részét most is csarnokba vitték s eladták. Nagyék szerettek tejet vacsorázni.

Nagy Demeter elüldögélt az udvaron, s míg be nem sötétedett, játszo-

gatott a citeráján. Kivált amikor már leszüreteltek s a pincében volt iható murci. Az a Pöle nevű telepes a közelből teljesen beszokott az udvarba. Lát-szott, az ital miatt jön, de állandóan pusmogott is, szította Nagy Demetert. Már maga botorkált le a sötét pincébe, ha a kancsó kiürült. Egy este hűvösöllötte a kinti levegőt s egyszerűen beült a kisházba Kleiszték asztalához. Lesodorta a tányérokat, amiket vacsorához odakészítettek. Irén rákiabált, hogy takarodjék. Majdnem megütötte a lányt, de az nem hátrált előre, várt. Erre kitámolygott s elment. – Mért pocskol ilyen emberre bort? – kérdezte később Nagy Demetertől az öreg Kleiszt. – Ne gondoldj aval, ami nem a teéd – szólt rá gorombán Nagy Demeter. Nagyéknál nem volt szokás, hogy az asszony nép bármibe beleszóljon. A lányok is némán kerülgették Pölét meg az apjukat. Vasárnap Pöle megint sűgött-bűgött, majd hirtelen azt mondta hangosan. – Majd én megmutatom neked, hogyan köll ezt. – Fölállt s betántorgott a házba. Nagy Demeter csöndesen citerázott. A hátsó szoba felől káromkodást, riadt nyöszörgést hallott. Pöle a beteggel küszködött. Mindenáron föl akarta ölelni az ágyról s kicipelni az udvarra. – Majd én eltakarítlak innen, te bűdös – kiabált Pöle. A beteg fölajdult, hosszú köhögési roham fogta el. Nagy Demeter föltápáskodott a citerája mellől s bódult fejjel igyekezett át az udvaron. Megállt a küszöbön. Volna itt valami, futott át a fején. Megkapaszkodott az ajtóban. Az utca felől bejött a két nagyobb lány. Észrevették Pölét, aki még mindig nem tudta fölemelni az ágyról a beteget. Próbálta s megint visszajektette. A lányok kirángatták Pölét a házból, lelökték a lépcsőn. Az idősebb rárontott az apjára. – Szemét kaparom ki ennek, hallja-e. – Visszafordult, be a hátsó szobába. Nagy Demeter hallotta, amint a lány egyre mondja: – Bocsásza meg a bácsi. Bocsásza meg a bácsi. – Nagy Demeter, akár a gyerek, halkan szipogott. – S nekem es jogom van – motyogta magában –, s nekem mi jogom van? – Tapogatva a sötétben bement a maguk szobájába.

A nagyobb falu kocsmáiban minden vasárnap összeverekedtek. Táncmultságokat a Hegyinél meg az alsó olvasóköriben rendeztek. A bálozást meg a verekedést a magyarok hozták divatba. Régen felénk módjával mulattak, kést a legények nem szurkálni hordtak magukkal. Pauli, a bátyám is kezdett inkább a nagyobb faluba járni. Én vele tarthattam, Larencnek odahaza kellett maradnia apánkkal. Apánk őt még nem engedte el sehova. Ketten őrizték a házat meg a kecskét. Nagyanyánk a cséplés végével hazament. Ha bátyámmal mentem, mostanában a pusztá felé kerűltünk. Paulinak napszámiban megtetszett egy pusztai lány, miatta iparkodtunk. Fölértünk a pusztára, a lányok már ott ültek a svájci ház tövében a szilfa alatt. Pokrócot terítették a gyöpre, azon pihentek. Énekeltek s egymás haját fésűltek. Látszott, ez a passziójuk, a fésűlés. Örökösen suhogott a csontfésű, befönték egymás haját s kibontották. Pauli mindjárt leült közéjük. Volt ott néha más fiú is, pusztaiak. Velem a lányok tüstént csűfoscoktak, álljak csak hamar tovább. Beballagtam a faluba, szóltam Meinrad Péternek, együtt lementünk Kleiszt Adámért. A kocsmák környékén ólalkodtunk mi is. Fölkapaszkodtunk az ablakokra, amíg a nagyobbak le nem húzgáltak onnan. Később megérkeztek Paulival a pusztaiak. A sváb lányok nem nagyon mentek be a tánchelyiségbe, nem mertek. A fiúk igen, Pauli is otthagya a pusztai lányokat. Akár a többi, magyar lányokkal táncolt sorról sorra a benti hőségben. A telepes fiúk ezt nem vették jónéven. Ők is szívesen megtáncoltatták volna a német lányokat. De hiába ráncigálták egyiket-másikat befelé, a lányok, mihelyt kiszabadultak a szorításukból, visszazsaladtak az udvarra. A

délutáni torzsalkodásokból estére könnyen késelés lett. Egy fiatal kőműves-legény arról volt híres, hogy mindig ott volt nála a farzsebben a mérőőn, azal ütött-vágott az ivóban maga körül.

A tánchelyiség ajtaja mellett asztal állt, annál ült Havasi. Nagy kövér, szép arcú cigányember volt, ő volt a párttitkár a faluban. A nép ismerte, mint csendőrőrmester járt át azelőtt a szomszédos őrsről a nagyobb faluba. Felesége szőke hajú magyar asszony volt. Felnőtt fiúk, két nagy lányuk volt, három kisebb fiú. A vidék mint csendőrőrmestertől nem tartott Havasitól. Kedélyes ember volt, nem ütött senkit, ha valamilyen dologban eljár. Mindig a földúton jött át a szomszédos községből portyázni a nagyobb faluba. Az alvén a gyerekek játszottak, megállt velük beszélgetni. Kikérdezte volna őket, szentségüket ezeknek, mondta mindig, hogy nem képesek megtanulni magyarul. Ennek az évnek a tavaszán ideköltözött a nagyobb faluba. Házat, földet igényelt, a megalakuló párt őt választotta titkárnak. Havasi a bái asztalnál is harsányan beszélgetett. Az ott ólalkodó gyerekeket maga állítgatta föl az asztalra, hadd lássanak valamit a mulatságból. – A gyerekek szentségit – törölgette nagy zsebkendővel a homlokát –, hiába, nem tudok ellenállni nekik. – A saját fiai-lányai, a kicsiket kivéve, ott jártak ki-be, velük szigorúbban bánt. Havasi egyedül a Molnár-fiúktól tartott a nagyobb faluban. Nemcsak a nevük volt Molnár, molnárok is voltak mindhárman. Nagydarab fiúk, kint laktak anyjukkal valamelyik sváb malomban. Délről jöttek. Túlteng ezekben a rác vér, szaladt ki egyszer Havasi száján, de ezt kiderítjük. A Molnár-fiúk tartották szemmel a fiatalságot. Ők voltak az EPOSZ vagy MADISZ, olyan nagyon nem igazodtunk el a neveken. Ők festették föl a falakra vagy deszkakerítésekre, ÁLLJ KÖZÉNK TE IS! S nem szerették, hogy Havasi túlságosan hangos a bái asztalánál. Havasi megpróbálta a falu legényeit fölbiztatni a Molnár-fiúk ellen. Kivált amióta a középső elkezdett járkálni a lánya után. A legfiatalabb Molnár-fiú egy német lányba szeretett bele. Szorította a kezét s vitte a bálba. Vasárnap este emiatt a német lány miatt támadt a verekedés. A faluban napok óta rendőrök voltak, mindenki azt mondta, ezek a leltározó rendőrök. Mit leltároznak, s mi az a leltározás, igazából senki se tudta. Betévedtek a kocsmába s elkezdtek inni. Hátramentek a táncterembe. Az egyik táncoltatni kezdte a német lányt. Megpróbált egyetlen lenni vele. A Molnár-fiúk lekérték a lányt, a rendőrök visszakérték. Már mindenki izgatott volt, de azért mindenki táncolt. A Molnár-fiúk a lányt táncoltató rendőr köré húzódtak. A lány sikított, a Molnár-fiúk rávetették magukat a rendőrré. Havasi hirtelen leoltotta a villanyt. A sötétben mindenki megpróbált kijutni az udvarra. Pauli az egyik ablakon ugrott ki. A rendőrök pillanatokat alatt kiverték a Molnár-fiúkat a teremből. Havasi fölgyújtotta a villanyt. Néhányan, inkább lányok, bentszorultak s meglapultak a szögletekben. A zenekar ijedtében újra elkezdett játszani. Pauli észrevette, hogy új szvetterje, amit öreganyánk befestett neki lilára tintaceruzával, bentmaradt a táncosa karján. Két rendőr állt az ajtóban. Pauli besurrant köztük. A lány karján ott lógott a lila szvetter. Az ajtóban megjelent a többi rendőr. Akit a Molnár-fiúk megtámadtak, beljebb lépett. Sötét tekintetét körüljáratta a termen. A zenekar játszott, akik bentrekedtek, meghúzódtak a fal mentén. Pauli hirtelen magához húzta táncosát s elkezdett forogni vele. A többiek is nekibátorodtak. A rendőr gúnyosan nézte őket, körülsetálta a táncoló párokat. Lassan leoldotta a derékszíját, váratlanul teljes erőből ütött-vágott maga körül. A fiatalok menekültek, a rendőrök nevetve állták el az

ajtót. Végül ki-ki az ablakon jutott ki. Hátukban csattogott a vascsatos derékszíj.

Pauli egész héten a fejét tapogatta. Nem volt kedve következő vasárnap bemenni a nagyobb faluba. Anyánk is idehaza volt, végre megint az ő főztjét ettük. Ebéd után kiültünk a rönkre. Anyánk az internálásról, a facsemete-iskoláról mesélt nevetgető történeteket. – Keresd elő a szájmuzsikádat, Pauli – kérlete bátyámat anyánk –, az én kedvemért. – Paulinak még mindig föl volt hasadva a szája. Óvatosan, halkan játszott. A völgyből két ember jött fölfelé. Hamar megbizonyosodtunk, hozzánk tartanak. Ettől elhallgattunk. Egyik gazda volt a nagyobb faluból, akit magával hozott, nem ismertük. Leültek. Az ismeretlen megmutatta a papirost, hogy a törvény neki juttatta a mi szőlőnk, présházunkat. Nem tudtunk mit mondani rá. – Aztán mi most hova legyünk? – kérdezte sokára anyánk. Az ember zavartan válaszolt. Bánó volt a neve. – Maguk sehova – mondta. – Úgy gondoltam, maguk ittmaradnak. Laknak, ahogyan eddig. – Szüleink nem könnyebbültek meg. Az ember tovább beszélt. Ő úgy számítaná, műveljük a szőlőt, ahogyan eddig, lakjunk érte, s ő szabályos kontraktus szerint még bért is fizet. Az ember egyre szabadkozóbb lett. – Örüljete, hogy neki juttatták. Rendes ember ez – mondta apánknak németül a gazda. Bánó Antal rájuk nézett. A két férfi hamarosan elment. Bánó meghagyta apánknak, másnap menjen be a nagyobb faluba, a község házára, ott majd megírják a kontraktust.

Anyánknak csak hétfőn hajnalban kellett visszautaznia a faiskolába. Még este szidta Szávót, mért nem volt annyi esze a rácnak, hogy ő igényelje ki a szőlőt. Apánk nem akarta anyánk szemére hányni, mit mondott tavasszal Szávóra. Azt is elhallgatta előle, hogy bent járt Szávónál, s az azt mondta neki, nem pályázik senki vagyonára. Vissza talál jönni a régi világ, ő nem hallgatja, hogy beleült a máséba. Nem jártunk olyan rosszul Bánó Antalal. Igaza volt a gazdának, aki kikísérte hozzánk. Nem sokat láttuk, rendszeren fizetett. Lassan megtudtuk, hogy a Dráva mentéről jött, odalent szép gazdasága volt. De egy fronttálat elfújta fölüle a házat, s úgy látta egyszerűbbnek, ha nem épít, hanem telepes lesz valahol. Felesége védőnő volt. A nagyobb gyerek, fiú, velem egyidős, a kisebb, lány, még kisiskolás. Az asszony először szüretre jött ki. Szép asszony volt, észrevettük, Pauli igen a kezére jár. Anyánk is itthon volt, mosolygott Paulin. Bánóék a szőlőhöz közel húzódó szilvaskertet is kiigényelték. Ebéd után az asszony fölküldte Paulit a szilvafákra, rázza le róluk a szilvát. Aztán együtt szedegettük föl a fűből. Én röstellkedtem, mert láttam, Pauli egyre igyekszik szembekerülni az asszonnyal s a ruhája alá belesni. Az asszony nem vette észre, vagy úgy tett, mintha nem venné észre. Én meg belevörösödtem most már, ahányszor Bánóné szólt hozzám. Elnéztem mellette valahova, s nyeldekelve adtam feleletet.

Anyánk búcsúzáskor azt mondta, akkor ő már a Meinrad Mari lakodalmaig nem jön haza. De arra hazajön, ha meg kell szöknie a faiskolából, akkor is. Meinradék úgy intézték a meghívást, akkor jöttek, amikor anyánk épp idehaza volt. Kicsit váratlanul ért bennünket, hogy Mari férjhez megy. Anyánk gondolatban meg is gyanúsította Marit, hátha sürgős neki s nem várhatnak tovább. A völgegy tavasz óta járt Meinradékhoz. Biciklivel sokszor hétköznapi este is megtette az utat a saját falujától a nagyobb faluig s éjszaka vissza. Mi most láttuk először, hogy kijöttek meghívni aへgyre. Nagydarab fiatalember volt, hosszú arcú, ritka szavú. Mari még a városban ismerte meg, amikor szobalány volt az apátságban. Szeiferték akkor a

városban laktak, Pista apja volt a város bikagondozója. Meinradéknak gondot okozott, hogy ők szegények, ezek a jövődöbeli nászék meg épp igen módosak. Igaz, mondta Meinrad csöndben apáknak, olyan telepesformán szereztek a vagyont. Szeifertet mint tizenkilencest fiatalon elvezgálták a falujából, jobbnak látta maga is távol keresni a szerencsáját. Meggondolatlan is lehetett, ha olyan fiatalon belekeveredett. Mindenki emlékszik, a hatos katonákat, a zendülőket hogyan üzték a környéken, még itt a hegyen is. S mit csináltak velük, amikor szép lassan mindet befogták. Volt ezek közt sváb is, lehetett hallani mindenféle hírt. Szeiferték most tavasszal hazaköltöztek, nagy Volksbund portát igényeltek, jókora földet. A szőlő juttatásában még külön kedveztek is nekik, mert Szeifert akkor már a falu kommunista titkára volt. Meinradot aggasztotta, hogy kommunistával kerül rokonságba. De Meinradék végtére úgy gondolkodtak, Mari nagyobb szerencsét csinál, mint bármikor remélték volna.

A lakodalomra szép maradt az őszi idő. Lovaskocsik jöttek a vőlegény falujából, hogy a menyasszonyt a lakodalom előestéjén, pénteken, magukkal vigyék. S vele a családot, a keresztszülőket, a közeli hozzátartozókat. Meinradék mást nem is igen hívtak. Minket Meinrad lerendelt a völgybe, a kövesút mellé. Anyánkat már csütörtökön hazaengedték a faiskolából. Fölbukkantak a kocsik, az ének, a harmonikaszó megelőzte őket. A lovak föl voltak szalagozva, a férfiak kalapja, a kocsisok ostora szintén. Rozmaring a kalap mellett, ágacska a kabáthajtókán, a lányok hajában, szál rozmaring a nők kezében. Apánkat, anyánkat borral kínálták, Paulit se hagyták ki. Bennünket Larencsel a saráglyába küldtek. Ült ott egy velem korú rokonlány az öccsével. Egy másik saráglyában két kislány ült. A lakodalmas menet áthajtott a városon. Kíváncsian nézelődtünk, a város közepén túl még sose voltunk. A temető mellett kijutottunk a szabad mezőre, s távol, egy domb magaslatán látszott a templom, körülötte a falu.

A lakodalom kora délelőtt kezdődött. Tíz órakor volt az ünnepi mise, annak végén az esketés. Előtte a községházán adták össze a vőlegényt s a menyasszonyt. Mari az ottaniak viseletébe volt öltözve. Mivel lányos ház nem volt, Pistával együtt vezették ki a Szeifert-házból. Mari nagyon sírt. Meinrad is csöndesen törölgette a könnyeit s azt mondta anyáknak: – Mintha a mi viseletünkben volna, legalább olyan szép. – Anyánk bólogatott. – Hidd el, én tudom, mi az, idegenbe asszonynak menni.

A lakodalmat a vendéglő nagytermében tartották. Ebédnél, akaratlanul, kis kellemetlenség támadt. Meinrad a hangulat kedvéért fölbiztatta Larencünket meg a másik kisfiút, bújjanak be az asztal alá s lopják el a menyasszony cipőjét. S majd váltassák meg a vőlegénnyel. Nálunk ez szokás volt, s Mari, mihelyt észrevette a gyerekeket, oda is nyújtotta nekik a lábát. A vőlegény azonban értetlenül nézett, amikor Larenc elébe állt. Mari úgy tett, mintha sírna a cipője miatt. Ez is szokás volt, a gyerekek tudták, s nagyot kacagtak. Az öreg Szeifert tüstént beleavatkozott. Kivette a cipőt a gyerekek kezéből s hirtelen odatette Mari elé az asztalra. Mindenki hallotta, hogy a terem végében a feleségét is letorkollja. – Most itt nálunk vagyunk, ne vezessen be senki ilyen-olyan szokásokat. – Mari most már valóban sírt. Anyánk megcsorította Meinrad karját, hogy nyugalom. Meinrad lehajtott a fejét. Délutánra hamar megjött a hangulat. A sok enni-, innivaló átkerült a kisebb terembe. Táncoltak. Szeiferték nagyon jó zenekart fogadtak. S azt se lehetett mondani, hogy nem kínálják a vendégeket. Szeifert, a nász, ide-oda járt. Meinrad most döbbsen rá, valójában milyen kevéssel tudott csak hoz-

zájárulni ehhez a lagzihoz. Igaz, a vendégek is igen kicsi részben az övéi. Elárvultnak érezte magát, s látta, kicsit mindenki a meghívottai közül. Pauli táncolt, már templom után kinézett magának valakit. Engem is egyre biztított, no ne a padot melegítsem. Anyánk is többször szólt. Nézzem Meinrad Pétert, ő hogy ropja. Nem táncoltam. Hiába jött Meinradék kis rokonlánya s kérlelt, vele se táncoltam. Pedig apánk esténként tanított, Pauli is sokat mutogatta, hogyan kell.

Éjszaka, az ajándékozási táncok után, megkeresett anyánk. – A gyerekek álmosak – mondta –, de félnek magukban maradni. Elmehetnél velük. – Valamelyik asszony levitt bennünket a Szeifert-házba. Sok megvetett ágy volt, de azért kettesével feküdtünk le, ahogyan odahaza megszoktuk. A kis fekete szemű rokonlány, mielőtt az asszony elment, egyszerre nem volt álmos. Beszélt, fölgújtotta valamennyi szoba villanyát, s ide-oda sétált a házban. Hosszú, szépen berendezett porta volt, annyi szekrényt, olyan díszes függönyöket sehol se láttam. Még keresztapánknál se. Aztán visszaparan-csoltam a gyerekeket az ágyba, sötétet csináltam. A sötétben a kislány megintcsak beszélt. Öccse egyszerre csak föleszmélt, neki muszáj, mondta ijedten. De hamar. Kiderült, az asszony kívülről ránc zárta a házat. A gyerek állt a szoba közepén, nyöszörgött, hogy nem bírja tovább. Már Larenc is mellette topogott. A sok zsíros, jó étel elrontotta valamennyiünk gyomrát. A fiú hirtelen átszaladt a szomszéd szobába, hallottuk, sírva leül. Larenc utána eredt. Még éjszaka, mielőtt elnyugodtunk, a kislánynak is többször kellett, nekem is. Reggel arra ébredtünk, hogy az asszonyok hangoskodnak. Sopánkodnak, miféle bűz ez itt. Agnesz néni fölajdult, te jóisten, te jóisten. Fölmosás közben már zokogott. Nászasszonya fölvetett fejfel járt-kelt előttünk. Szerencsére a férfiak még fönt dárídoztak a dombon.

– Nem tudatok volna legalább az ablakon kimászni? – súgta szégyenkezve anyánk. Nézttem az ablakot, nem volt rajta se rács, se csukott zsalu. Nem jutott eszünkbe.

– Mindjárt itt lesznek a fiatalok – szólalt meg a nászasszony –, most hova fektessem őket. Legalább csináljunk kereszthuzatot.

Anyánk a lakodalom után elaludta a vonatot, amivel vissza kellett volna mennie a faiskolába. Elkezdett esni az eső. Anyánk meggondolta magát s a következő vonattal se ment el. Ült az ablaknál s nézte, hogyan esik. Este, lefekvés előtt odakészítette a batyuját az ágy mellé, ha jönnének érte, ne kelljen soká keresgélnie. Bent a nagyobb faluban, az iskola ablakán át többször láttuk, hogy kísérek valakit a rendőrök. Egy nap dél tájban az előttem ülő fiú anyját láttuk a túloldalon. – Anyád itthon volt? – kérdeztem súgva tőle. Bólintott. – Nem akart visszamenni oda – súgta hátra. A fiú arcán semmi sápadtságot nem vettem észre. Azt, hogy anyánk is itthon ül s vár, nem mondtam meg neki. S hazafelé jól eszébe véstem Larencnek, el ne árulja senkinek. Mindennap szaporáztuk lépésünket a hegy felé, anyánkat otthon találjuk-e még. Nem jött, egész ősszel, senki érte.

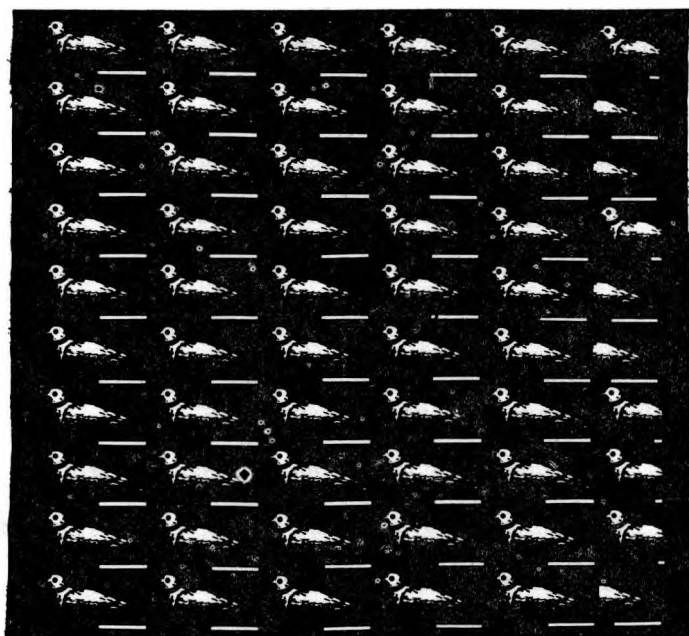
(Folytatjuk)

Egy család halála

Mindig azt hittük hogy majd együtt meghalunk
 talán még az ostromkor a Kenyérgyárban
 ahol apám a német tiszttel vitatkozott
 hogy mi nem megyünk ki Nyugatra mi magyarok vagyunk
 s miközben a nyurga szőke főhadnagy
 azzal zsarolta hogy az oroszoknak
 akarja nyilván átjátszani a gyárat
 pedig az már alá van aknázva
 apám mellette gyomorhajában egy vödörbe hányt,
 – együtt meghalunk – felröpít az akna a kék égbe
 anyámmal apámmal együtt – s a háromszáz bunkeressel
 vagy plecsnivé lapít egy szép alakú bomba
 mindig azt hittem együtt meghalunk
 mi a család négyesben bátyám anyám apám
 mert mi család voltunk személyiségem
 ők voltak hajuk szájuk szivük
 abból is álltam hogy ők is vagyok
 része az ő küzdelmeiknek vegetációjuknak
 lábkörmeiknek indulataiknak
 a város különböző pontján mi összeálltunk
 egymásból mint sejtekből a test
 láthatatlan folyadékokkal összebugyborogva
 és fényképen – nincs közös képünk – egy család
 Mindig azt hittem együtt meghalunk
 egy gránáttól egy közös fertőzéstől
 49-ben egy nyomorházban vagy börtönben
 vagy 56-ban egyetlen géppisztolysorozattal
 vagy a továbbiakban könnyedén a közös test
 külön betegségével elpusztulunk az ágy izzadt dunyhái közt
 vagy lefordulunk az Árpád hídról egy rossz kanyarban a busszal
 vagy egyszerűen a szívünkhöz kapunk
 mint a texasi filmek hősei
 kiket hirtelen és egyszerre terít le a golyó
 jaj – csak annyit mondunk – jaj – és összeesünk
 és bekövetkezik a családhalál
 együtt fekszünk kinyújtóztatva négyszeresen a parton
 És vége És megszűnünk Mind a négy ember
 Nem kell külön élni Nem lehet utána
 Egy családot talál a négy halál
 Aztán meghalt az apám
 Tizenkét nap alatt az egészségből lobogó hajból
 vibráló szemnézésből semmi lett
 Lehetetlen makogtuk és kerestük

négy évig még a szobaszekrényben a piacon
Rákostalva fái közt zörgő villamosokon sehol se volt
Elvesztettük elgurult mint egy rézgaras
Lehetetlen makogtuk még anyámmal négy évig
hogy nem hozza föl a szódát a lépcsőn nem kiált
összebújva vártuk hármunk pusztulását
míg anyám összegörnyedt a száraz emlékektől
és üres várakozástól lenézve a negyedik emeletről
s nem bírta várni nem találta már
a régi óraláncot melyre ketyegve volt kötve a rozsdás idő
kiszenvedett egy trombus ölte meg
mely megakadt a tüdőkapuban
Nem hittük el Ha fölnéztem az égre
csak könnyeimet ittam és fürkésztem motyogtam
az árulkodó kébbe: Hol van az anyám?
Hol az anyám?
Arról volt szó, hogy együtt meghalunk . . .
Mit csináljak? Mivel foglalkozzam? Igyak-egyek?
emésszek járkáljak a városban röhögjek
színházba mászva villogó nő-szemekbe nézegetve?
Ellopták a halál technikáját
befeküdtek az otromba sírboltba
a meghalni tudás golyóit kicsempészték a fejemből
becsaptak itthagytak ők meg kajánul – n i n c s e n e k
Bátyámmal kőborlunk a fényes utcán
haja állása apámé járása anyámé
kihaliak belőlünk mint gesztusból az ideg
mint génekből a múlt fehérje
kivonták magukat belőlünk a közös halálból
becsaptak egy ajtót kimentek a semmi udvarába
mi meg egy túlélő szobában támolygunk
rossz rózsák közt tudván hogy így halunk meg
hogy nincs család nincs négyes semmi nincs
hogy csalás volt az egész áltatás
nincs múltunk se Kenyérgyár se anyám hasa
amiből kikerültünk pusztá örlemény
nem nevettünk soha a falvai kertben
nem volt apánk ki a vödörbe hányt a német tiszt előtt
nem volt családi asztal amit körülültünk
nincs fénykép ahol együtt mutatkozunk az élet kirakatában
nem volt pólyánk nem volt ezer forintunk
melyből egy közös vécét csináltattunk
nem csókoltuk soha apánk arcát
nem csókolta soha anyánk az arcunk
minden hazugság még a régi ház
lépcsőföljárata is
soha semmi közünk nem volt egymáshoz
magukra hagytuk őket meghalni
magukra hagytuk őket egyedül mint a búzaszem
elporladni m i is becsaptuk őket
biztattuk hogy majd együtt aztán belöktük

*a sötét folyosóra tántorgó testüket hahotázva
és üvöltve a fájdalomtól
kilőtték mellőlünk a belső szervek
tűnékeny ábrájukat
csak tántoroghatunk védtelenül
alakjukkal alakunkban
szemkékjükkal szemkékünkben
egy túlélő szoba szégyenében
rossz rózsák közt tudván hogy így halunk meg mi is
nélkülük hogy nincs család nincs szerkezete
a múltnak hogy élni és meghalni
most már egyedül kell.*

HAGYOMÁNY ÉS KORSZERŰSÉG

Avantgarde kezdeményezések a 60-as évek magyar festészetében

A művészetek történetében igen gyakori és már-már közhelyszámba menő érvényességű az a jelenség, amikor egy-egy kor szellemi ideájának, lelki közérzetének, ízlésszéményének a megvalósításához őst keres magának régmúlt évszázadok kultúrájában. Így fedezte fel a reneszánsz és a klasszicizmus önmaga számára az ókort vagy a romantika a középkort, hogy csak a legszembeesőbbeket említsük, de volt divatja a hellénizmusnak, a manierizmusnak és a rokokónak is. Ez az ő-, illetve rokonkeresés a XX. századi stílusváltásokkal párhuzamosan ugyancsak felgyorsult; nemcsak sűrűbben következett be, hanem vehemensebb, egzaltáltabb és nosztalgikusabb is lett. És talán nem túlzás azt mondani, hogy forradalmibb is, hiszen az értékek „gátlátalan” és „profán” átrajzolásának máig is tartó korszakában nem volt kisebb tett az évtizedekig ízléstelennek bélyegzett és történelmileg is negligált stílusnak, a szecessziónak a „felfuttatása”, mint az, hogy a század elején a néger plasztika beemelődött az európai művészet formavilágába.

Anélkül, hogy itt szerét ejthetnénk a művészeti divatváltozások okairól szóló bármilyen hézagos eszmefuttatásnak is, a bennünket érdeklő összefüggés kedvéért egyetlen mozzanatra rá kell mu'atnunk. Mégpedig arra, hogy minden régi stílus divatkultusza mögött egy alapvető pszichikai motiváció is húzódik: az emberi és művészi önmegismerés vágya. A művészi kezdeményezésekben oly gazdag 60-as években ugyanis a pop art, op art, minimal art művelőinek a szeme nemcsak arra nyíltott rá, hogy a szecesszióban ott rejlettek, illetve látenszen részben megvoltak az expreszszionizmus, szürrealizmus és az absztrakt művészet kezdeményei. A szecesszió asszimilálását, a benne való megmártózást, sőt formáinak visszakerődését elsősorban az ember egzisztenciális helyzetének a rokonsága hívta elő, amely a századelő és a 60-as évek közötti több nemzedéknyi történelmi távolságot lélektanilag lényegtelenre csökkentette. Európában és Amerikában ugyanis az uniformizált életformába kényszerített ember válsághangulatát a világ ismeretlen erőinek való kiszolgáltatottság-érzése, bizonytalansága, tehetetlensége is táplálta, egy olyan jellegű életérzés tehát, amely a szimbolizmus és a szecesszió csaknem valamennyi védekező és teremtő gesztusát annak idején megszabta. A 60-as évek hippizmusának mítosz-, illetve vallásteremtő igénye, a különböző vallási szekták alakulása megtalálta előzményeit a szecessziót átható wagneri művészetfelfogásban, a művészet vallássá való átlényegítésének ideájában, majd a szecesszió neokatolicizmusba vagy buddhizmusba forduló áramlataiban. A passzív ellenállásnak, a társadalomból való kivonulásnak, a meditációnak, sőt a szecesszió morbid, olykor perversz erotikumában igazolást találó neosex hullámnak a rituális-artisztikus formái teljes természetességgel simultak bele a fogyasztói társadalom lelki közérzetébe. Ez a nagy pszichológiai egybesés a szecesszió formáinak a reneszánszát is előhívta; így történhetett meg, hogy ez a már régen lefutott művészeti áramlat átfogó stílár és hangulati impulzusokat tudott adni az ember környezetében szerepet játszó valamennyi korszerű művészeti ágának a könyvgrafikától a ruhadivatig, a reklámtól a plakátig, de formálta a mozit és a színházat is, és ősforrásává vált egy új kifejezési formának, a pszichedelikus művészetnek.

De a 70-es évek historizmus iránti érdeklődésében sem pusztán a művészettörténet szakmai belügyéről van szó, és mégcsak nem is egyszerűen a figuratív ábrázolás reneszánszáról. Hanem sokkal inkább arról, hogy a 60-as évek individuális léptékű világlátása helyére benyomult vagy azt legalábbis átmenetileg elfedte, és

hátterbe szorította a történelmi, illetve nemzeti tudatosságú létélmény, a nemzeti históriának, mint tradíciónak, mint hovatartozásnak, mint etikai mércének a megélése, melyben az egyén a nemzeti közösség tagjaként, a nemzeti önismeret által juthat el az individuális önismeretig. Ennek ugyan tisztább megnyilvánulásai voltak a szépirodalmi és egyes zenei műfajokban, mint a képzőművészetben, de ez a tény, azt hiszem, a megállapítás általános érvényességének nem mond ellent.

Nem véletlen, hogy manapság, – amikor egyfelől egyre nehezebb művészetet „csinálni”, hiszen a XX. századi modern művészet már az anti-művészetbe torkolló ívet is leírta, másfelől pedig a történelmi korok egyre kevésbé nyújthatnak a mában aktualitást nyerő előképet, hiszen a merőben új emberi, társadalmi technikai viszonylatok is egyre kevésbé analógiásak –, az alkotói visszanyúlás rövidebb időközöket hidal át. A 80-as évek őskeresésére ugyanis már a 60-as évek iránti nosztalgia a jellemző; számvetés és azonosulás is a termékenynek és iniciatívának látott 60-as évekbeli művészeti mozgással. Ezt a nemzedéket nemcsak a kiélt, elkopott formákban való tévelygés hiábavalósága ébreszti rá a csaknem közvetlen elődök gazdag örökségére, hanem a velük alapvetően rokon metafizikus magányérvzés is, melyet a történelmi-nemzeti tudatformában való gondolkodás sem tudott, természetesen nem is tudhatott feloldani. Ez a körülmény különösen aktuálissá teszi a 60-as évektől jelentkező új művészeti tendenciák összegezett bemutatását, mégha az összegezés itt nem is a teljesség igényét, hanem egy meghatározott és egyben átfogó szempont szerinti leírást és értékelést jelent.

Könnyelmű félreértés lenne azonban azt hinni, hogy a 60-as évek új művészeti jelenségeinek az együttlátatását egy kívülről behozott, az anyagtól merőben idegen és spekulatív szempont szerint el lehet végezni. Ellenkezőleg: ez a szempont, amely a magyar neoavantgarde művészetnek legalábbis egyik koordináta-rendszerét kimetszi, szervesen együtt nőtt az anyaggal, sőt benne nőtt az anyagban. Hiszen a hagyomány és korszerűség, vagy másképpen fogalmazva: a nemzeti tradíciók és európaiság korrelációjának kérdése minden művészet létkérdése; eredetiségének és maradandóságának egyik kulcsa. Ahhoz azonban, hogy erre a szempontra rátaláljunk, és a dolgokat átvilágító képességét felfedezzük, rá kell bízunk magunkat a legprimérből megismerési mechanizmus vezérfonalára, melynek kiindulási alapja a jelenségek világa.

Ezért nem térhetünk ki az elől, hogy a korszak eseménytörténetéről – mégha csak vázlatos formában is – szót ne ejtsünk. És nem térhetünk ki azelől sem, hogy legalábbis első nekifutásra ne tendenciák szerinti osztásban érzékeltessük az indítatásban és stílusban is oly szövevényes művészeti folyamatokat. Ezt egyfelől azért tesszük, mert kialakulásuk óta többnyire ebben az összefüggésben vesszük számba őket, és így a felismerésük nyilvánvalóan könnyebb, mint ahogy az egyetemes művészetbe való beillesztésük se történhetne meg a művészettörténeti sztereotípiák alkalmazása nélkül. De tesszük ezt annak a szkepszisnek az igazolására is, amely állandóan jelen van az ilyen jellegű kategóriák használhatóságának a vizsgáztatásánál. S úgy érezzük, joggal, legalábbis abban a pillanatban, amikor a kategóriák személyiségekkel szembesülnek.

Két egymást követő évben, 1968-ban és 1969-ben két kiállítás hozta lázba a művészeti közvéleményt; mindkettőt a belvárosi Iparterv épületében rendezték. A gyors bezárásra ítélt kiállítás művészei nem voltak ismeretlenek a szakmai berkekben és a közönség egy igen szűk rétegében sem, együttes jelentkezésük azonban manifesztáció volt, és ebben a minőségében a robbanás erejével hatott. Ugyanis általuk történelmi tényé vált egy olyan kezdeményező szellemű, és ami talán ennél lényegesebb: tudatosságában, eszközeiben, elkötelezettségében és szakmai tudásában kiforrott új művész-nemzedéknek a létezése, amely a mind ez ideig Magyarországon ismert és elismert művészettől – csak példaképpen sorolok fel néhányat: alföldi iskola, szentendrei iskola, posztimpresszionizmus, szocreál, romantikus realizmus – merőben eltérő szemléletet és kifejezőmódot képviselt. Igaz ugyan, hogy az azóta

„Iparterv generáció”-nak elkeresztelt tizenegynéhány művészen kívül az új kezdeményezés jogán kiállíthattak volna velük még mások is, vagy másik társulásban állítottak ki, például a Szürenon nevű csoportban, ami igazán szerteágazó és nagy volumenű művészeti mozgásra vall. (Közéjük tartozott például a Szürenon csoport szervezője, Csáji Attila vagy a mobil szobrászat hazai képviselője, Haraszty István, illetve a potenciális kiállítók közé: Deim Pál, Fajó János, Mauer Dóra, Altorjai Sándor, Attalai Gábor, Pauer Gyula). Ha most a bemutatásukról lemondunk, nem a jelentőségüket akarjuk csorbitani, hanem egy olyan kényszerű történelmi stilizálást végzünk, – a főbb vonulatok hatékonyabb szemléltetése céljából – ami egy szűkebb keresztmetszeten belül nagyobb elmélyültséggel és olykor jobban olvasható példák felmutatásával kecsegtet.

Az Iparterv-kiállításoknak több előzményük volt, csoportos és egyéni bemutatkozások egyaránt, amelyekben már félreérthetetlenül érelődött az évtized végére nyilvánvalóvá váló művészeti átalakulás. Valamennyiük közül talán a legradikálisabbnak az 1966 májusában rendezett Stúdió-kiállítás mondható, nemcsak azért, mert az új irányzatok képviselői már egy külön teremben vonultak fel, tudatosan elkülönülve a többiekétől, hanem azért is, mert a csoportnak igen markáns karaktere volt. Altorjai Sándor, Bak Imre, Baranyay András, Gyémánt László, Karátson Gábor, Keserű Ilona, Kóka Ferenc, Korga György, Lakner László, Major János, Molnár Sándor, Siskov Ludmill szerepelt együtt, zömében olyan művészek, akik máig megőrizték a konvencionális látással és gondolkodással szembeforduló művészeti elkötelezettségüket.

Az első Iparterv-kiállításnak két nemzedék összetartozását reprezentáló előzménye is volt, az év februárjában a Műszaki Egyetem Vásárhelyi Pál kollégiumában rendezett tárlat. Ezen két avantgarde generáció állított ki közösen; valamenynyien a nonfiguratív, azaz az absztrakt irányzat képviselői. Az idősebbek: Korniss Dezső, Gyarmathy Tihamér, Veszelszky Béla, a fiatalok: Bak Imre, Hencze Tamás, Csiky Tibor, Tót Endre. Az Iparterv-kiállításon közülük hárman szerepeltek, a teljes névsor tehát így festett: Bak Imre, Frey Krisztián, Hencze Tamás, Jovánovics György, Keserű Ilona, Konkoly Gyula, Lakner László, Molnár Sándor, Nádler István, Siskov Ludmill, Tót Endre. A második Iparterv-kiállításon új művészekkel egészült ki a társaság: Baranyay András, Erdély Miklós, Méhes László, Major János, Szentjóbó Tamás csatlakozott hozzájuk. Nyilván érzékeny veszteség, és ennek a „hőskorszaknak” a kihunyásán érzett nosztalgikus melankóliát csak táplálja, hogy Frey Krisztián, Siskov Ludmill, Konkoly Gyula, Lakner László, Szentjóbó Tamás, Méhes László, Tót Endre már hosszabb-rövidebb idő óta kiesett a hazai művészet formálásából.

Az Ipartervesek útjai később szét is váltak – aminek nem egyetlen, csak éppen a legbrutálisabb és a legnegatívabb tünete a fent említett körülmény – önmagukhoz képest is sokat változtak, és mindvégig feszítette őket egymás lekörözésének, túlhaladásának az ambíciója, ami nyilvánvalóan gyengítette a korábbi összetartó erőt. Most mégsem a divergens vonások előtérbe állítása a fontos, mégha ismételt alkalmi társulásuk mélyén már látenszen ott szunnyadtak is azok az erők, amelyek később megfoghatóságukhoz, majd a csoport lassú és csendes széthullásához vezettek. A kérdéses történelmi pillanatban ugyanis – és most ez a lényeg – elementáris vitalitással és spontán örömmel tudták közös fedél alá terelt műveikkel képviselni önmagukat. Éppen ezért szükséges elmondani, hogy a kiállító művészek „hol tartottak” akkor, hiszen ezáltal érzékelhetővé válnak azok a tájékozódási források, amelyek érdeklődésük irányát megszabták.

Talán a leghomogénabb tendenciaként jelentkezett a geometrikus absztrakció vagy más néven a neokonstruktivizmus, de szélsőséges formájában nevezhető ez hard edge-nek, illetve minimal art-nak, melynek Bak Imre és Nádler István voltak a képviselői, s némi fenntartással közéjük sorolható az op art illuzionizmusával erősebb rokonságot tartó Hencze Tamás is. Keserű Ilona is ehhez az új absztrakcióhoz állt közel, bár ő nem geometrikus, hanem organikus formákkal dolgozik. Frey Krisztián és Tóth Endre akkori művei a gesztusfestészet, az informel vagy a kallig-

rafikus absztrakció fogalmával írhatók körül, noha Frey Krisztián írásos képei, illetve átmázolt konkrét tárgyai és Tót Endre újságkivágásokkal montázsszerűen megerősített, szenvedélyesen összemázolt festői felületei is eltérő invencióból sarjadtak, és még mindig az absztrakcióról van szó Molnár Sándor esetében, aki monokróm, ám expresszív vásznakat állított ki. Lakner László egyetlen motívumot, egy lábszárcsontot megismétlő *Csontja* főleg témájánál fogva egy nagyon egyénien értelmezett popos gesztusnak vagy roppant méreteinél és festőiségénél fogva irracionális realizmusnak volt felfogható, Jovánovics György álló emberi alakot formázó gipszöntvénye szintén a pop art-tal mutatta a legközelebbi rokonságot, Konkoly Gyula elképesztő lágy tojása vagy gézbe bugyolált olvadó jégtömbje, mely olvadás közben vérvörös patakokban csordogált, a pop art „közönséges” tárgyszemléletét idézte, Siskov Ludmill szórópisztollyal készült, olvadékony faktúrájú figurális képei ugyancsak a tematika és a festésmód popos reminiscenciáira vallottak. A második Iparterv-kiállításon Méhes László *Hétköznapi* című képe az első hiperrealista festmény Magyarországon, mellyel összefüggésbe hozhatók Baranyay András fotografikus hűséggel megfestett, felnagyított kézmotívumai, Major János exhibicionista, morbid, az aprólékos realizmust szürrealista fordulatokkal kiegészítő grafikái, Erdély Miklós és Szentjóby Tamás bekapcsolódásával a magyar happening is képviseltette magát a tárlaton.

Ebből a vázlatos felsorolásból annyi kiderül – és most a megértés kedvéért átmenetileg stilizálom a magyar avantgarde művészet 1968–69-ben kimerevített összképét – hogy a nonfiguratív és figuratív művészet jól szétválasztható kifejezési tartományában mentek végbe az eddigi művészeti-esztétikai normákkal szembeszegülő új kezdeményezések. Az absztrakt művészet vonulatába tartozott tehát Bak Imre, Nádler, Hencze, Keresű, Molnár, Tót, Frey, a figuratívba pedig Lakner, Jovánovics, Méhes, Major, Konkoly, Baranyay, Siskov. Íme így fest a történeti idő egyetlen „kimezsett” pillanatában a nagy megújulás tendenciák szerinti kategorizálása, ami ebben az esetben esetleg csak pontatlan vagy jelzésszerű, később azonban már egyenesen megévesztő. Hiszen egy-egy művész saját pályáján belül e tendenciákkal meghatározható stációk majd mindegyikét végigjárta, vagy legalábbis csakugyan többet járt végig belőlük. Volt, aki a gesztusfestészettől a minimal art-on keresztül eljutott a conceptual art-ig – ez történt például Tót Endre esetében, vagy a szürnaturalizmustól a hiperrealizmusig, mint Méhes, vagy a gesztusfestészettől a hard edge-en át újra a gesztusfestészetig, mint Nádler, vagy a szürnaturalizmustól a concept art-ig, mint Lakner, bár az ő munkásságának a színeke ennél jóval gazdagabb, vagy a pop-os figuratív szobrászattól az anti-szobrászatig, mint Jovánovics.

Ez a stíláriális különbözőség, heterogén tarkaság, amelynek fluktuáló esztétikai közegét még az is színezte, hogy pályájuk, kísérletezéseik, fogékonyságuk más és más stádiumában tartó művészekről, mi több, eltérő tehetségű, formátumu és felkészültségű művészekről volt szó, végül is töprengésre készteti az ambert: mi volt hát közöttük a közös vonás, az a koherens mag, amely összefűzte őket, és amely valamennyiükre megszorítás nélkül alkalmazható? Ez az összetartó erő magában az alapállásukban, egyetlen axióma-szerű tételben foglalható össze, amelynek primátusához képest a kifejezési módok mégiscsak másodlagosak, vagy legalábbis kezdetben másodlagosoknak látszottak. Az Iparterv-generáció meghirdette, dokumentumértékű katalógusában meg is fogalmazta, hogy célja a magyar tradíciókkal, illetve a magyar képzőművészet akkor érvényes uralkodó irányzataival való szenvedélyes szembehelyezkedés, a világ legjobb avantgarde irányzataihoz való kapcsolódás jegyében. Azaz: szakítás a hazai hagyományokkal és beépülési szándék a nyugat-európai és amerikai áramlatok egyetemes mozgásába. S ezzel eljutottunk ahhoz a kérdéskörhöz, amelynél egy kicsit hosszasan kell időznünk, és az egész modern magyar képzőművészetre vonatkoztatható kitérőt kell tennünk. Úgy vélem ugyanis, hogy ebben az összefüggésben jobban érzékelhetővé válik a magyar neoavantgarde művészek sorsszerűen alakuló választási kényszere, valamint ennek a választásnak – immár személyekre bontva – a művekben mérhető eredménye, művészettörténeti és esztétikai értéke.

A modern magyar művészetnek ugyanis egyik alapvető dilemmája Nagybányáig visszavezethetően a nemzeti művészet és a korszerű művészet egymást kizáró végleteknek minősítő felfogásából fakadt. Nevezetesen abból, hogy a saját hagyomány megteremtése és az európai művészethez való felzárkózás csak egymás rovására történhetett meg: előfordult, hogy a nemzeti jelleg hangsúlyozása a korszerűség rovására történt, mint ahogy az sem volt ritka jelenség, hogy a provincializmustól való félelemtől sarkallva művészeink – akár saját egyéniségük feladása árán is – ideig-óráig behódoltak egy-egy külföldi stílusáramlatnak. Már modern művészetünk kezdeténél, Nagybányánál túlsúlyba került az egyik program, amikor az 1896-ban szerveződő festőcsoportosulás abból a felismerésből jött létre, hogy a „magyar művészet csakis a magyar föld anyatejétől, magyar ég alatt, magyar talajon, s magyar néppel való megújuló érintkezésben izmosodhatik s nőhet nagyra, nőhet igazán magyarrá”. S ehhez tudnunk kell azt is, hogy ez a naturalisztikus plain-air festészet, melyre az ösztönösség, szenualizmus, a látványhoz való kötődés, a spontaneitás és az érzelmesség volt a jellemző, egyikévé lett a máig is többé-kevésbé elevenen ható hagyományoknak, mely leggyengébb pillanataiban a megbízható középszerűség és a hamis illúzióvá kendőzött valóságábrázolás melegágya lett.

Érdekes módon illusztrálja a magyar művészet fent jellemzett dilemmáját a tizenöt évig Franciaországban élő Rippl-Rónai József első budapesti fogadtatása 1900-ban, akinek a párizsi Art Nouveau-val egyenlő értékű művészetéről kioktató fölényrel le lehetett írni az alábbi sorokat: „Csak a magyar dolgok között ne kutasson. Ennek a mi szűz, tiszta, ártatlan, egyszerű földünknek szíve dobogását nem érti a Rippl-Rónai nyugat-európai, dekadens, enervált, szinte a perverz felé hajló lelkülete... Mindent, ami modern szívesen, de csak addig, amíg egészséges.” És érdemes elgondolkodni azon is, – hiszen az előbbi jelenség ellenpontja – hogy ugyancsak a század elején alakuló művészcsoport, az ún. gödöllői iskola, mely tudatosan a magyar folklórral és a népművészeti motívumok beépítésével akart nemzeti művészetet teremteni, festői szemléletében és stílusában – mely a XIX. századi historizmus akadémikus festésmódjától végül is nem tudott elszakadni – anakronisztikus maradt.

A saját hagyomány megteremtése és a nyugat-európai művészettel való együttgondolkodás csak kivételes pillanatokban valósult meg korrelatív módon, azaz: egymást kölcsönösen kiegészítve, egymásnak – a dolgok természetéből fakadóan is – kölcsönösen megfelelően. Ilyen kivételes pillanatnak minősíthető például a Kassák Lajos által szerveztetleg is összefogott aktivisták mozgalma az 1910-es évek végén. Ha csak egyetlen képviselőjükre, mondjuk Nemes Lampérth Józsefekre gondolunk, nyilvánvaló, hogy a nemzeti lét által determinált belső élmények és a nyugat-európai inspirációk organikusan szövődtek egységbe művészetében. A nagybányaiak második, tehát a már Párizstól átitatott nemzedékétől kapta az első indítatásokat. Csupán a belső történésekre koncentráló puritán szemlélete, lényegre törő kevésbeszédűsége hamar fogékonnyá tette a kubizmus racionális és egyben a „köznap” perspektíva hierarchiáját egy másfajta rend kedvéért megbontó térszemlélete és konstruktív formaképzése iránt. Mint ahogy az expresszionizmus fojtott hevülete is temperamentumával, eruptív erőktől izzó személyiségével tökéletesen egybevágott. A belső elkötelezettség és a külső orientáció, vagy másképpen kifejezve, magyarság és európaiság szimmetrikus minőségekként, sőt: evidenciaként éltek öbenne. Csak a háború után, az 1946-ban megalakuló Európai Iskolában vált újra aktuális programmá a hazai haladó hagyományok felfedezésével és folytatásával összeköthető európai szintű művészet megteremtése. Az Európai Iskola képviselői már tudatosan féltették a magyar művészetet a provinciális elszigetelődéstől, s mintegy ki akarták kényszeríteni a hazai és nyugat-európai művészet szintézisét. Mindezt a hazai művészet iránti olyan mélységes kötődéssel és hűséggel tették, amelyben elődüknek vallották Csontváry Kosztka Tivadart, Derkovits Gyulát és az egyetemes gondolkodású s egyben az egyik legmagyarabb magyar piktort: Vajda Lajost. 1948-ban azonban az Európai Iskola működése lehetetlenné vált, s a rá következő tíz esztendő alatt megszakadtak azok a hajszálerék, amelyek a magyar művészetet a nyugat-európai irányzatokkal valaha is összekötötték.

Nem kell elmélyültebb lélektani helyzetelemzést végezni ahhoz, hogy belássuk: az ötvenes évek alatt a magyar képzőművészetnek az európaiától való kényszerű elzárttsága a szellemi életben roppant feszültségekhez és ezen keresztül robbanás-szerű állapothoz vezetett. A művészeti helyzet deformáltsága kettős következménnyel járt: egyfelől csillapíthatatlan étvágyú információéhséggel, melyet a pusztai információ hiányából fakadó kisebbségi érzés és az őszinte tudásvágy egyaránt táplált, másfelől a konvenciók elutasításával és a koloncnak érzett múltnak, a devalválódott tradícióknak a tagadásával.

Nem véletlen, hogy a korszak egyik legtehetségesebb és legnagyobb hatású, valamint teoretikus felkészültségű egyénisége, Lakner László a dadaista, szürrealista előzményeken, illetve történéseken csüngött; Breton szürrealista kiáltványa volt a Bibliája, Max Ernstet csodálta, mert számára éppen bennük manifesztálódott egy megszilárdulni látszó értékrendet és vizuális beidegződöttségeket elutasító magatartásforma. S ez ismét visszakapcsol bennünket az Iparterv-generáció közös programjához, tehát a legjobb avantgarde irányzatokhoz való csatlakozás meghirdetéséhez, amely – az ötvenes évek zárata utáni lassú ocsúdás, a műtermekben izoláltan zajló szellemi moccanások egy teljes évtizednyi történelmével a háta mögött – öntudatos vállalássá szilárdult. Csakhogy a művészeti helyzet, illetve a művészet történelmi és pszichikai valósága a pusztai programnál bonyolultabb volt, hiszen a tradíciókkal mindenáron való szakítás eltökéltsége ellenére a hagyományok továbbra is beleszóltak a művészeti folyamatokba. Végül is, hogy átmenetileg azonos stílári törekvésekben találkozhatott össze néhány művész, annak determináns tényezőjét éppen a hagyományokhoz fűződő viszonyban lehet fellelni. De a magyar avantgarde művészet autentikussága is nem egyszer a hagyományok jelenvalóságán múltott, pontosabban a hazai tradícióhoz, általánosabban: a hazaihoz való kötődés és az új befogadása iránti fogékonyság egymást hitelesítő összejátszásán. Ezért lesz kivételes fontossága annak, hogy az új művészeti jelenségeket, illetve az újat csináló művészegyéniségeket egy meghatározott földrajzi, történelmi, társadalmi, művészeti helyhez, illetve helyzethez kötött képzőművészet „önmozgásának” és a külföldi információs csatornákon érkezett benyomásoknak az eredőjében vizsgáljuk.

A magyar neoavantgarde születésének az előtörténete vagy akár eredete jó részét annak a Csernus Tibornak, majd a köréje csoportosuló mágikus naturalistáknak vagy szürnaturalistáknak a munkásságába nyúlik vissza, akiknek művészete a magyar posztimpresszionizmus Bernáth Aurél-féle változatához kapcsolódott. Bernáth Auréltól a főiskolán mindenek előtt megtanulták a szakma, a mesterség tiszteletét, a magas kvalitású festői igényességet. De ami kiváltképpen megragadta tanítványai fantáziáját, az valóságérzéke, ábrázolásmódjának anyagszerűsége, szenzualizmusa volt, valamint az invenciózus lendülettel felkent festékpázmák kalligráfiájából származó artisztikum, tiszta festőiség. Bernáth az anyaggal való bánni tudást, azaz a materiális valóság örömteli és érzéki birtokbavételét jelentette a számukra. Az anyaggal való érzéki kontaktust kétféle értelemben is. Egyfelől a vászonra került, azaz a megjelölt tárgy anyagának tapintható érzékletességében, amelyben a fa, a ruhaszövet, a bőr az érdesség, a puhaság, a bársonyosság „kézzelfogható” realitásában létezett, olyan jelenvalósággal, hogy például a bőr szövete mögött érezni lehetett a bőr pórusainak lélegzését és alatta az erek lüktetését. Másfelől a festék anyagának érzékletességében, abban, ahogyan a festék az ecset mozgása nyomán saját halmazállapota, kiterjedése, rovátkái szerinti önálló életét éli. A legidősebb tanítvány, Csernus Tibor találmánya abban rejlett, hogy a kép egyes naturalisztikus pontossággal megfestett részleteit az abszurdításig felfokozta, hiszen a motívum csaknem mikroszkópikus aprólékosággal jelent meg a vásznon; legyen az egy fatönk évgyűrűje, egy kerék irreálisan megsokszorozott küllője, egy madár tollazata, majd ezeket a naturalisztikus részleteket elegyítette a dörzsöléses vagy az ún. cuppantásos technikával előállított „jelentés nélküli” festői felületekkel. Ez a Max Ernst-i technikát kölcsönvevő módszer tette lehetővé, hogy képein a színek fodrozott széleikkel szétnyíltak, és gyűrődéseikben számtalan árnyalat kaleidoszkópszerű gazdagságát csillantották fel. Az egymásra halmozott motívumok és az egymásra

torlódott szinkáprázatok azonos minőséggé transzponálódtak: egyetlen buja vegetációvá, melynek kusza és egyben agresszív indái dzsungelszerűen befonták a vászon egész felületét. A levegőtlen szinkáprázatban már szó sem lehetett hagyományos értelemben vett tájképről vagy csendeletről. A motívumok elvesztették eredeti jelentésüket, és egy irracionális létezés mágikus révületét sugározták. Mindezt a kompozíció montázsszerűsége is támogatta, mely egyidejűleg hozta működésbe a több rétegű asszociációs mezőket. A kézzelfogható és a képzeletbeli határai összemosódtak, és a látvány elvesztette egyszerűségét és egyértelműségét. Végül is a naturalisztikus megjelenítés és a szürrealisztikus anyaghasználat ötvözetéből megszületett a szürnaturalizmus, mely egyszerre adta a dolgok valósághű látszatát és az ép látszat mögött a képzeletnek egy foszladozó, romlékony, fülledt, buja szépségű tartományát, mely kikezdi, megfoghatatlanná teszi, elidegeníti azt is, ami szokványos, ismerős és egészséges.

Ahhoz, hogy erre rátaláljon Csernus, még egy ösztönzésre volt szüksége. Ezt az 1958-as párizsi útja, illetve honfitársával, Hantai Simonnal való találkozása jelentette, akinek művészete mindezekhez a fogékonyságokhoz már kész modellt is tudott adni. Hantai Fontoskodók fája című képe, mellyel 1965-ben Juhász Ferenc beborította a „Virágzó világfa” című verseskötetét, 1950-ben készült, és a fent elemzett vonások – mégha a motívumok sűrűsége nem is a csernusi koncentrációval valósul meg – lényegében ráillenek. Párizsból hazatérve Csernus egymás után megfestette a St. Tropez, a Repülőgépmodellezők, Színésznők a pajtában, a Nádas (1964) című képeket, és mindazokat még, amelyek együttesével új stílust teremtett a magyar festészetben.

Mindezek ismeretében nem véletlen, hogy a mágikus naturalizmus festői, Gyémánt László és Korga Györgyöt kivéve, valamennyien Bernáth-tanítványok voltak, és így a Bernáth-féle alapképzés és érzékenység birtokában egyaránt fogékonyak voltak a Csernus-féle festői magatartás asszimilálására. Méhes László például, aki pedig már a szürnaturalisták második nemzedékéhez tartozott, még 1980-ban is, amikor már messzire került művészi indulásától, Csernusról így nyilatkozott: „Csernus Tibor óriási hatással volt rám, főként azért, mert a Magyarországon általánosan élő posztimpresszionista szemléletet messze meghaladta a festészete, és kamasz fejfel szintre a világot nyitotta meg előttem. A klasszikus szürrealizmus, a maxernsti festészet, a tasizmus és egy csomó információ érkezett hozzám Csernus festészetén keresztül. Egyszersmind el lehet mondani, hogy a XX. századi aktuális művészettel találkoztam az ő tolmácsolásában.” Ha ez így volt igaz Méhes esetében, még inkább igaznak kellett lennie a Csernushoz korban sokkal közelebb állók esetében, akik a főiskoláról kikerülve egyenesen kapcsolódni tudtak hozzá. Ezt annál is inkább megtehették, mert benne látták megtestesülni a látványfestészetben alapuló magyar festészet konvencióinak a radikális áttörését. S ennek a küszöbnek az átlépésével nyílt meg előttük a mind ez ideig csak kevésbé ismert, külföldről érkező vizuális információk befogadásának a lehetősége.

Mégis, ha számba vesszük a szürnaturalistákat – Lakner László, Szabó Ákos, Gyémánt László, Korga György, Kóka Ferenc, Masznyik Iván, egyes képei jogán Szinte Gábor, átmenetileg Konkoly Gyula és Altorjai Sándor, majd Méhes László tartozott közéjük – kiderül, hogy a csoport zömének művészete kimerült a felületi érdekességekben. A szürnaturalizmus ugyanis – éppen a motívumok „beszédessége” és a festői faktura artistikuma miatt a könnyebb ellenállás irányába is sodorhatta művelőit, önnön adottságaiból fakadóan megnyitva előttük a stílus konszolidálódásának, sőt kommercializálódásának az útját. Nem volt véletlen, hogy 1964-ben rendezett kiállításán Korga György egyszerre tudott a forradalmiság és a tetszetősség köntösében jelentkezni; az ő tárlatának éppúgy viharos közönségsikere volt, mint 1967-ben Gyémánt Lászlóénak. Ott, ahol azonban a mágikus naturalizmus nem a beérkezést jelentette, hanem a szellemi tájékozódásnak csupán egyik pillére illetve a sarkköve volt, a kemény és következetes továbblépés is bekövet-

kezett. Lakner László esetében a szürnaturalizmus alig volt több, mint egy kamaszkori álmnak a beteljesülése: megtehetette, hogy „úgy” fessen, mint Max Ernst, és nemcsak technikai értelemben volt ez eredmény, hanem azért is, mert festői gesztusa Magyarországon lélektanilag és szellemileg is időszerű volt.

Lakner László (sz. 1936) pályája 1960-ban a bernáthi festői alapvetés, majd a Csernus-féle szürnaturalizmusba való átbillenés jegyében indult. Kezdetben rideg, szenvtelen, festőietlen tárgyakat festett a hagyományos csendélet ellenpólusaként. Így születtek meg gép-csendéletei: a diplomamunkaként festett *Manufaktúrális nyomda*, a *Mikroszkópok*, a *Politechnikai szekrény*, a *Planimetrikus vonat*, a *Givandan-féle sztereoszkóp*. Érdekes, hogy ezek a képek már felvillantották, illetve előlegezték a popos tárgyszemlélet köznapiságát, nyersségét, illúziótlanágát. A pontosság kedvéért azonban hozzá kell tennünk, hogy Lakner a tárgyak iránti nosztalgiát és a tárgyakról való szenvtelen közlés attitűdjét ambivalens módon élte és fesztette meg. Például a *Mikroszkópok* című kép optikai eszközei és serpenyői fémcsillogásukkal nem szépek, nem szeretetreméltóak, de ott repdes közöttük Bernáth Aurél jellegzetes motívuma, a kiterjesztett szárnyú nagy madár, egy árválkodó nosztalgikus jegy ebben a nagy érzelmi sivatagban. Azután 1961-ben megszületik az *Egy szoba múltja*, amely a csernusi piktúra újításainak egész arzenálját felsorakoztatja a málló, foszladozó felületű és egyben szétröppenni készülő tárgyak „színjátzó” kavalkádjával. Mégis: Lakner gyorsan megszabadul a csernusi iskola ígézetétől, felhagy a motívumok zsúfolásával, derealizálásával, szinkáprázatba fullasztásával, hogy tárgyilagosan és majdnem monokróm módon fesse meg őket. Ugyanakkor azonban tovább őrzi – és most már mint festői személyiségjegyeket – a felkészülés éveinek egyes művészi reflexeit és eredményeit (naturalisztikus pontosság, tasiszta festőiség, nosztalgikus elemek), hogy az amerikai pop art Rauschenberg és Rivers nevével fémjelezhető felfogásával egyesítse őket. Erre serkenti a Rauschenberg műveivel való személyes találkozás 1964-ben Velencében, ahol az amerikai festő elnyerte a biennálé nagydíját. Hatása az ugyancsak 1964-ben készült *Híreken* már szembeszökő. Mégis szó epigonizmusról vagy külsőséges érintettségéről. A rauschenbergi piktúrával való találkozás logikus volt, hiszen még a csernusi montázstechnika is előkészítette az útját. A fordulat azonban szembeszökő, hiszen a dolgok összefüggése, a tartalom változott meg. Kemény, verista látásmód lépett a sejtelmesség, a költészet, a szürrealista képzettársítások helyébe, ahol a montázstechnika nem az élet és a képzelet különböző rétegeinek a kifejezésére szolgált, hanem egy felgyorsult ritmusú élet homogén minőségű történéseinek az egyidejű megjelenítésére. Ez a homogén minőség az illúzió nélküli, szinte brutális, tárgyszerűen egzakt valóság, az egymásratorlódott, lelkiileg szinte átláthatatlan események kegyetlen prózaisága volt, melynek feszültségét a konkrét motívumok közötti tárgynélküli festékpázmák csak fokozták. 1964 és 1966 között Lakner megfestette a *Saigoni buddhistákat*, a *Kivégzést*, a *Rembrandt tanulmányokat*, a *Menekültöt*, vagyis a realiztikusan megfestett részletekből, az absztrakt expresszionizmus indulati gesztusaiból és a festménybe objekt-szerűen beapplikált elemekből kialakított képeit. Gyakran tudatosan politikai mondanivalójú, valósággal agitativ képekről van szó, amelyek kompozíciójukban sokat egyszerűsödtek és a nagy realizmus iránti nosztalgiát is magukban hordozták. Egy rembrandti igényű emberábrázolás eszményét a rauschenbergi korszerűség nyelvére. Egyetlen motívum kerül a montázsszerűen kialakított képmező sokrétűsége helyébe: egy füstkarikát fújó férfi, vagy egy papírmásé fejű alak vagy egy huszadik századi Danaé, a vászonba plasztikusan beapplikált lábakkal, melyek a korabeli divatnak megfelelően mintás, fekete nylonharisnyába vannak bújtatva. Lakner lázongó lelke azonban a még nagyobb egyszerűséget, voltaképpen a közlés-nélküliséget, illetve a jelentésnélküliség közonye mögött felmutatható metafizikus jelenvalóságot keresi, amelynek a Francis Bacon-i reminiscenciákat is sejtető, egzisztencialista sugallatú emberábrázolás már nem feleltethet meg. 1968–69 tájától kezdve egyetlen neutrális motívum lesz a kép témája, amelybe immár nem épít bele semmiféle másnemű anyagot, mint korábban tette: műveinek nincs külön felismerhető naturalista és külön felismerhető absztrakt valósága, összetalálkozott, egymásba

símul a kettő. A két periódus közötti átvezetést egy mammutlevelezőlapként megfestett Danaé témájú kép teremti meg, egy hatalmas méretű aranybarna vászon, amelynek jobb- és baloldala szimmetrikusan ismétli egymást a női akttal és aktot keretbe foglaló színes szegélyekkel, meg a postai bélyegző lenyomatával. 1968-ban születik a *Csont*, 1969-ben a *Rózsák*, majd a *Száj-motívumra* épülő gigantikus *Mosoly*. A száj olyan alapformává válik a képen, amely egyszerre semleges és bonyolult, és olyan asszociációkat indít el, amelyek végtelen változataikban is magukban hordozzák az ősit, az elemit, a változtathatatlant. Száj-felhő és vulkánikus erőket idéző ősfőforma mivoltában más és más variációban minduntalan megismétlődik a képe, egy meglehetősen stilizált és a síkkonstruktivizmus felé is utat nyitó vizuális formában.

Művészetének gyors váltásaival Lakner 1970-ig a nyugat-európai képzőművészet izmusainak majd mindegyikét rápróbálta saját formáira. Intellektualizmusától éppúgy nem volt idegen a conceptual art gondolatisága, mint ahogy a naturalizmusban kifinomult éleslátásától nem esett távol a hiperrealizmus szenvtelen tárgyla-gossága. 1969-ben a második Iparterv-kiállításon egy kötelet és annak megszólalá-sig hű ceruzarajzát állította ki, amely a concept art ideaművészetét a legfinomabb művű naturalizmussal egyesítette. De megfestette szovjet katonák csoportfényképét 1919-ből, valamint néprajzi tárgyak irreális méretre felnagyított fényképes múzeumi leltárcéduláját népművészeti főkörtőről vagy hosszú szőrű subáról, majd több válto-zatban az „egy zsák mag” kihívóan banális témáját.

Mindezek után joggal fel lehetne tételezni, hogy festészete túlságosan is eklek-tikus volt. Ha a különböző „izmus-fordulatok” applikációkként lettek volna ráaggat-va stílusára, nyilván nem is kerülhette volna el az eklektika, olykor egyenesen az epigonizmus veszélyét. Művészetének minden új hajtása azonban ugyanabban a szellemi-stiláris közegben bomlott ki, olyannyira homogén közegben, hogy egyik gesztusával sem került önmagával ellentmondásba. Ha festészetének a legkarakte-risztikusabb csomópontjait nézzük, akkor a szürnaturalizmustól a conceptual art-ig húzódó pálya ívét látjuk kirajzolódni egy nyers, verista, dokumentatív igényű lá-tásmód logikus művészi vetületében. A tiszta festőiség iránti fogékonysága és egy érzelmesebb nosztalgikus világlátás azonban mindvégig motiválta munkásságát, és ez a körülmény látenszen magában hordozta művészetének dilemmáját. A dilemma a valóság-hű, narratív ábrázolás aktuális igazsága és egy absztraháló vizuális jel-rendszer filozófikussága közötti ellentétből fakadt. A kettő közötti „lavírozás” során nyílt módja arra, hogy egyszerre többféleképpen is kifejezze magát, de nagy való-színűséggel éppen a közép-európai létélmény.ől determinálva mégis inkább a nar-ráció, a verbalizálható közlés, a könnyen olvashatóság eszközeivel. Pályája a leg-nagyobb formátumú és a legmarkánsabb példa arra, hogy egy indulásában döntően hazai televényből táplálkozó művészet a konvenciók állandó és tudatos kompromit-tálása közben hogyan épült bele egy európai tágasságú vizuális gondolkodásba.

Méhes László (sz. 1944) munkássága Laknerénál jóval egyértelműbben alakult. Az első indíttatásokat ő is a Csernus-iskolától kapta, de 1967-es *Vörös csendéletén*, amely szürnaturalisztikus kifejezőmódjának a legszebb és legérettebb megnyilvánu-lása, már bizonyos nagyvonalúsággal és szabadsággal kezeli ezt a festői örökséget. Lemondva a motívumok zsúfolásáról és a színek túlzott gazdagságáról, szinte a hol-land csendéletek nemes egyszerűségével és tárgyszeretetével festi meg egyetlen do-mináns szín, a vörös meleg áramába olvasztva kényes ízléssel kiválasztott motívu-mait, amelyek inkább társításukban, semmint festői faktúrájukban sugallnak irracion-ális összefüggéseket. Elődeinél egyszerűbb és szűkszavúbb, és naturalizmusában már ekkor fotószerűen egzakt. Ezt a fotószerű egzakttságot fejlesztí tovább művé-szetében, egészen a hiperrealizmus abszurditásáig. 1969-ben megszületik a felnagyí-tott fotó illúziójával ható *Hétköznapi*, egy villamoson utazó, újságot olvasó férfi és egy közönyösen maga elé tekintő nő alakjával. Ettől kezdve egymás után festi jel-legzőes hiperrealista képeit, közöttük a Dagályfürdő fürdőzőit megjelenítő híressé vált *Langyos víz* sorozatát.

A hiperrealista képek hatásossága, ütőképessége elsősorban a témájukban rejlik, tehát abban, mi az a banális esemény vagy motívum, amelyet a festő kiemel

az egymáshoz képest azonos hangsúlyú és érdektelen mindennapi események tömkelegéből. A kiemelés önmagában is átértékeli, minősíti, és ezáltal új tartalommal tölti meg a motívumot, hiszen a többi eseménytől való izolálás, a figyelemfelhívás többletet ad az eddig is únos untalan látott valóságmozaikoknak. Ez a többlet lehet ironikus, lehet szorongást sugalló, vagy komikus, és így tovább. A *Langyos víz* esetében roppant érzékletesen jelennek meg ezek a tartami rétegek. Először talán az irónia a legszembeötlőbb, hiszen óhatatlanul a kispolgári lét önelégült és bárgyú megjelenítéseivé válnak a testüket langyos vízben áztató, elhájasodott emberek, de ha sokat látunk belőlük, a helyzet statikussága a kiüttlanság furcsa, nyugtalanító állapotát is felidézi. Mint ahogy a kimerevített pillanat – egyszerűen az elidegenítés aktusa által – önmagában is felkeltheti a szorongás érzését.

Ez a többrétegűség annál intenzívebben hat, minél pontosabb a megjelenítés, és itt kap szerepet a megfestés módja. Érzelemmentes megjelenítésről van szó és arról a törekvésről, hogy a kép pontosan „úgy nézzen ki” mint egy fotó. Mégis azáltal, hogy a festmény kép a fotóról, nem teljesen az, mint a kiindulási alapul szolgáló meditációs objektum, tehát a fénykép. A kézjegy – a személyes vonások eltüntetése ellenére – is vitalitást és rejtett állásfoglalást tartalmaz, ami egészen sokkíró hatású lehet.

Nyilvánvaló, hogy mindezek a momentumok – tehát a téma, a pillanat kimerevítése, a szenvtelen felszín alatti állásfoglalás szenvedélyessége – együtt idézték elő a *Langyos vizek* mehökkentő hatását. Azt a reakciót tudniillik, amelyet egy konszolidálódó társadalmi folyamatban a szellemi és testi értelemben egyaránt eltunyult embernek az önmagával való szembesítése váltott ki.

1974–75-ben Méhes László festészetében nagyobb váltás történt. Ecset helyett szórópisztollyal kezdett dolgozni, de ami a technikánál is lényegesebb: a pillanatnyiság helyett az állandóság, a banalitás helyett a költészet került érdeklődése középpontjába. Abból ugyanis, hogy egy aktot vászonnal borított be, amelyre szórópisztollyal fújta rá a festéket, gyönyörű festői felület született. Az aktot befedő drapéria részben kirajzolta a formákat, részben elfedte őket, s noha, amit kirajzolt, most is egzakt módon, teljes „valóságshűséggel” jelent meg, a vászon és a test érintkezéséből a kontaktnak, a lenyomatnak, a kövületnek az időtlensége áradt. Nem véletlen, hogy a képek ilyen címet viselnek: *Niké, Veronika kendője, Pompéji*, azaz Méhes szándéka szerint a mitológiai, a biblikus múlt, a történelem egyes metszetei is beléjük épültek.

Felesleges lenne ennek a két, a mágikus realizmus irracionális nevelkedett művészeknek, azaz Laknernek és Méhesnek a pályáját – egyébként még nagyon is ezeknek a pályáknak a derekán – összevetni, és a hiperrealizmusban találkozó rokonságukat eltúlozni. Mégis úgy látszik, legalábbis éppen az avantgarde áttörések esetében, hogy a mágikus naturalizmus – bármily képtelenségnek látszik is – a realizmus további fokozására csábított. Természetesen most már nem a szürrealizmus irányában, a homályok, a sejtések, a kimondhatatlanságok, a költői asszociációk, azaz a képzelet határtalan és egyben süppedékeny birodalmában, hanem éppen ellenkezőleg: a brutálisan egyértelmű, a prózaian kézzelfogható, a kihívóan banális tárgyszerűség hétköznapiságában. Nemcsak Lakner és Méhes póztalan és nagyerejű hiperrealizmusa, hanem a szürnaturalizmusnak ugyancsak a vonzáskörébe került Konkoly Gyulának és Altorjai Sándornak pop art-ra emlékeztető objektumművészete is ezt igazolja. Gigantikus, ocsmány vagy szedett-vedett tárgyaik – legyen az Konkoly műanyagból készült, hatalmas és otromba harsánykék telefonkészüléke vagy Altorjai kibelezett rádiókból, fémhulladékokból összeeszkábált „táblaképei” – azon a határterületen születtek, ahol a triviális esztétikai kategóriáként vonult be a képzőművészetbe.

(Befejező része következő számunkban)

AZ ÜVEG KÖLTŐJE

L. Szabó Erzsébet életmű kiállítása

Az üveg végigkíséri életünket. Üvegpohárból iszunk; ablaküveg zárja ki a hideget a szobából, és engedi be a napfényt; üvegampullából szívja föl az üvegfalú injekcióstübe a fájdalmat enyhítő gyógyszert az orvos. Az üveg az élet fontos és nélkülözhetetlen anyaga. Láthatatlanul van jelen. Szerepére, fontosságára akkor döbbenünk, ha hiányzik, ha eltörik, ha kicsorbul.

Körülnézek a szobában. Egyetlen családi „örökségem” – apám tenyérszíni vasutas-zsebórája mellett (üveg ennek is a födele!) – egy karcsú, csipkés nyakú, arannyal befuttatott, zománccal díszített, ibolyaszínű üvegváza. Varrónő anyám kapta valamikor lánykorában, a nagy háború előtti években egyik jómódú, kereskedő kuncaftjától. Szakember mondta: ha csorba is a széle, becsüljem meg, múlt századi kiváló angol munka. Ugyancsak kedves családi emlék: hat hosszú szárú, talpas, gyűszűnyi, metszett díszítésű kupica. Hosszú története van annak a borospohár készletnek, amelynek ma már csak négy darabját őrzöm. A teljes készletet akkor vásároltuk, amikor még önálló lakásunk se volt, társbérletben éltünk, de azt szeretjük volna: ha üres is a tányér, legalább az asztalra ritkán, csak a vendég kedvéért kerülő bort szépívi, csiszolt üvegpohárból igyuk. Az íróasztalomon a levélnehezék velencei üveg. Értéke jóformán semmi, a hozzá fűződő emlék a drága. Mit hozhat Velencéből az egyhónapos itáliai tartózkodás végén az utas? Pár lépcső vezetett le az utcáról a velencei üvegfúvó mester műhelyébe. Ha Velencében járva velencei üvegcsillárt nem vásárolhatunk is, legalább belülről lássunk egy műhelyt! A mester nem akart üres kézzel elengedni. Ezt a levélnyomónak való nyers, színes, huta üvegtömböt adta búcsúzóul a kezembe.

Az üvegművesség az egyik legősibb mesterség; az üveg évezredek óta a művészi megmunkálás tárgya. Nyolcezer éves üvegolvastó berendezés rekonstruált rajzát nézem. Egyiptomban az i. e. 4. évezredben üvegmasszából amuletteket, gyöngyöket készítettek. Az ókorban az üvegtárgyaknak kultikus jelentésük volt. Római sírokból ásatások során a fejlett ókori üvegfúvás termékei, változatos formájú üveg-edényei kerülnek napfényre.

Az üveg „drámája”: az üveg jól alakítható, formálható és – könnyen törik. A folyékony üvegmassza keverhető, önthető, nyújtható, fonható, hengerelhető, és ha megmerevedik, minden anyagnál keményebb, érzékenyebb. Olyan, mint az emberi lélek. Vagy kevésbé poétikus hasonlattal élve: a nem anyaghoz kötött művészetek közül – mutatis mutandis – talán a balettre emlékeztet leginkább. Csupa mozgás, nyugtalanság, változatosság, pillanatszerűség, csillogás, szín és fény. Tulajdonsága a könnyedség, a tűnékenység, a finomság, az érzékenység, a légiesség.

Az üvegművesség erőteljesen az anyaghoz, a technikához, a gyártáshoz kötött művészet. Változatossága, sokfélesége is ebben a sajátosságában rejlik. Az üveg megmunkálásának számos technikai megoldása közül a *Művészettörténeti ABC* nyolcat sorol föl: laminálás, fonás, beégetés, aranylemezzel való díszítés, metszés, csiszolás, karcolás, maratás. Ugyanebben a lexikonban maga az üvegművesség címszó még a tárgykörre vonatkozó további harmincöt (!) cikkre utal.

Az üvegművesség az egyik legmaibb, legkorszerűbb művészet. Mivel az üveggyártás technikája az elmúlt évtizedekben hihetetlenül sokat változott, fejlődése felgyorsult, „forradalmasult”, az üvegművesség előtt is számtalan új, korábban elképzelhetetlen lehetőség nyílt meg.

L. Szabó Erzsébet üvegtervező és készítő művész: elgondol és formál, tervez és kivitelez. Nemcsak mások elképzelését tudja megvalósítani, hanem saját művészi képzelete, invenciója, elgondolása is van. Vagy úgy is mondhatjuk: L. Szabó Erzsébet az az üvegművész, aki az üvegekészítés minden csinját-bínját ismeri, művészi elgondolásai mindig a magasfokú technikai ismeretekből indulnak ki, azokra épülnek. *Kézi gyártású finomüvegek* címmel 1980-ban a Műszaki Könyvkiadónál nagy szakmai fölkészültséget tükröző könyve jelent meg, mely egyfelől kiváló szakmai tudására, az üveggyártás technikai ismeretére vall, másfelől a könyvben közölt, a tárgyairól készített fotókért és az igényes, gondos, könyvművészeti kivitelezésért méltán nyerte el „Az év legszebb könyve” díjat. L. Szabó Erzsébetnek az üveggyártással kapcsolatos két szabadalmazott találmánya is ismeretes. Szívesen műveli az üveg megmunkálásának hagyományos, ismert technikai megoldásait, ugyanakkor sikerrel kísérletezik új eljárásokkal, általa először alkalmazott technológiákkal. Éppúgy készít – más terve alapján – színes üvegtáblákból összerakott ablakokat, mint ahogy a maga elgondolásait követve hoz létre újszerű üvegpasztikai formákat, kísérletezik újabb és újabb üvegtechnikai eljárásokkal. Munkái egyaránt tükrözik a korszerű üvegekészítés technikai színvonalát, egyéni képzeletét, művészi elgondolásait, és tükrözik az idő lenyomatát, a kor kézjegyét, napjaink művészi stílusát, ízletét.

Első önálló kiállítását 1955-ben rendezte Budapesten. Azóta számos egyéni és kollektív kiállításon szerepeltek tárgyai. Több munkáját hazai és külföldi múzeumok őrzik. Számos nagyméretű alkotása, megbízásra készített térelválasztó üvegfala, üveglablaka, díszüvegezése, csillárja és lámpája, plasztikus tükörüveg mennyezetburkolata, ólomüvegezett portálja intézmények, középületek, éttermek belső terét díszíti. Pécsi tárlata mintegy eddigi életművének összegezése, a kiállításon több mint négyszáz tárgy látható. A Pécsi Galéria kazamatá szerű enteriőrjében, ahol a bolthajtásos falak a tekintetet a terem közepére vonzzák, az asztalokra helyezett és karcsú posztamensekre állított, szerencsésen megvilágított alkotások különösen jól érvényesülnek.

L. Szabó Erzsébet egyaránt készít használati tárgyakat (lámpákat, vázákat, poharakat, kancsókat, levélnehezéket, hamutartót, tálakat) és dísz tárgyakat (ékszereket, üvegeképeket, plasztikai alkotásokat). Ez persze éppen olyan formális és fel-színes megkülönböztetés, mint az iparművészet és a nagyművészet, a kisplasztika és a nagyplasztika, a kézi és a gépi gyártású üvegmunka. Az igazán jelentős művészek sosem tettek ezek között minőségi különbséget. Rippl-Rónai például éppoly igénytel dolgozott a Zsolnay gyárnak, mint amilyen igénytel képeit festette. A sokszorosított grafika, a szitanyomat nem kerülhet ki alacsonyabb színvonalon a művész műhelyéből, mint az egyedi rajz. L. Szabó Erzsébet használati tárgyai is éppúgy plasztikai művek, „szobrok”, térformáló jelentést, esztétikai tartalmat hordozó alkotások, mint a kifejezetten vagy „csak” díszítő jelleggel, ornamentális céllal születő munkái. Az „iparművészet”, a „kisplasztika”, a „kézi gyártás” azért sem jellemző rá egyértelműen, mert monumentális alkotásai is vannak, s a kézi gyártású, kézműipari, egyedi tervezésű tárgyak mellett az ipari-gyári munka szervezetét is jól ismeri, s sorozatszerű gyártásra alkalmas tervek is készít.

Az üveg egy időben a pótszer, a helyettesítés, a hamisítás szerepét játszotta. Valódi velencei csillár helyett a polgárnak meg kellett elégednie lakásában a megszólalásig hű, öntött üvegdarabokból összefűzött világítótesttel. A főúri hölgy otthon wertheimkasszában őrizte valódi ékszereit, az előkelő fogadáson vagy bálban megtette a nyakban hordott, a gyémántot hazudó, csiszolt üveggyöngy is. L. Szabó Erzsébet tárgyai nem akarnak másnak látszani, mint amik. Alkotójuk az anyag lényegét, szerkezetét, az üveg természetét, a különböző technikai eljárások alkalmával mutatott viselkedési formáit bontja ki.

Tárgyai szépek és jól funkcionálnak. Megette a fene például azt a poharat, amely roppant vonzó, de nem lehet belőle inni, s aki szájához emeli, annak arcába csorog az ital. L. Szabó Erzsébet ivókészletei négy-öt pohárból állnak. Jól tudja,

hogy ugyanaz az ital elveszti ízét, aromáját egy más alakú pohárban, s minden ital más-más nagyságú, formájú ivóalkalmatosságba kívánczik. A bor „filozófiája” azt is körülírja, hogy melyik bort milyen alakú pohárból fogyasszuk. Vagy a lámpa! Jó, ha burája szép, formája megnyerő, de mindenekelőtt világítani tudjon. L. Szabó Erzsébet színezésben is, alakban is fölismerhető különbséget tesz egy hálósobába illő hangulatlámpa és egy íróasztalra való olvasólámpa között.

Képzeletének szabad áradását és magas technikai ismereteit leginkább vázáin, üvegedényein és figurális alkotásain figyelhetjük meg. Alkotó fantáziával és igen sokféle technikával dolgozik. Kihhasználja az anyag tulajdonságait, a könnyen alakíthatóságot, a színezést, az áttetszőséget, a változatos fényjátékot. Tárgyaiban benne van az alkotó egyénisége és korának szelleme. Munkái összetéveszthetetlenül egyéniek, sajátosak. Jellemzője a szingazdagság, a formaérzékenység, a könnyed vonalvezetés, a fénnel való játék. A felületkiképzésben változatos megoldásokat követ: a színezést, a csiszolást, a maratást. Jól ismeri az üvegnek azt a természetét is, hogy társulékony. Üvegmunkáit sikerrel kapcsolja össze fémmel (bronzsal), fával és kővel, a nagyobb építészeti formákkal, belső terekkel, kapumélyedéssel, lépcsőfeljáráttal. Térelvásztó üvegfalai, színes üveglakai, üvegfal kompozíciói, mennyezetkiképzései, fűrtös világítóestjei azt bizonyítják, hogy a nagyobb terek esztétikus kialakítására is kiváló érzéke van.

Az üveg, ez a látszólag hűvös és rideg anyag valójában az élő, eleven természetet hozza vissza az életünkbe. A karcsú üvegvázába virág illik. A színes üveglak a napfény spektrumát idézi. A színeknek az üvegtárgyakon átsikló foltja a víz hullámlását, az olaj áramlását juttatja emlékezetünkbe. Az üveg felületének kezelése olyan, mintha hó vagy zúzmara lepte volna be. A poharak színe a füstre aszociál. Az egyik tárgy „opálos”, a másik „jégvirágos”, a harmadik „harmatos”. L. Szabó Erzsébet munkái visszavezetnek a természetbe, anélkül, hogy egy más anyaggal utánozná azt.

A kiállítás tárgyai között járunk, és közben azon tündökönk: szívesen tölténénk vizet ebből a kancsóból, vagy innánk abból a pohárból, szívesen állítanánk ágyunk mellé ezt a lámpát, vagy tennénk asztalunkra azt a tálat. A nyilvánvaló egyedi tervezésű és kézi kivitelezésű finomüvegek mellett ezek a tárgyak azért is megszólítanak, mert szívesen viszontlátnánk őket a gépi üvegyártás, a szériában történő kivitelezés termékeiként. A kiállítás tárgyainak egy része üvegyárban készült munka, illetve üvegyárban, nagy szériában is kivitelezhető lenne. Nem tudom, üvegipari szakembereink, a kereskedelem hazai és külföldi üzletkötői és piackutatói látogatják-e az efféle kiállításokat. A közönségnek a tárgyak iránt megmutatkozó nagyfokú érdeklődése azt sejteti, hogy a kézi gyártású üvegek számos ötlet adhatnak a gépi üvegyártásnak is, a kétféle művelet nem kizárja, hanem föltételezi egymást, viszonyuk nem az ellentét, hanem a kapcsolat és a kölcsönhatás, s a kézi üvegfőztetés, a művészi üvegművesség az ipari gyártást is megtermékenyítheti. Bár csak mindez ne újból és újból elismételt kíváncsóság maradna, hanem a kapcsolatnak egyre több vigasztaló eredményét is látnánk. L. Szabó Erzsébet nagyszerű technikai fölkészültsége és művészi képzelete az újabb kori magyar üvegművesség figyelemre érdemes teljesítménye és iránymutató példája.

Tiszta tollal

*Nem a jég alól, sem Kakuk Marci
 istállójából, az illatos szénából,
 nem a trágyadombok széléről, mint
 horgász a piros kukacot, nem
 a ganyés szekérsaroglyákból,
 nem a filozófusok „a priori” tarisznyáiból,
 nem az ítélő, hatszögű szemek
 geometrikus rekeszeiből,
 nem a középkori hóhér, inkvizitor
 vörös vagy fekete csuklyáiból,
 nem a halászok kifeszített, horgas
 kötéléről mint haldögöt
 lógva keresztben a Tiszán át,
 nem a diktátorok tollhegyéről, egér-
 csapdák rugós drótjai alól,
 nem a rozsdáette ócskavas-hegyek
 tövéből, hanem a történelemből,
 az ízletes szótárak ábécésorrendjéből,
 nem az elkaparóktól, hanem
 a világrasegítőktől, a bába-
 asszony kötényéből, a káposztaföldekről,
 a legelőkről, a vadetetőkből,
 nem a vadászok puskáiból,
 nem a silókból, hanem a szalmakazlakból,
 melyek alatt a kis egér is megél,
 nem a falanszterből, inkább már
 akkor a régész köteknőiből
 honnan az ősök csontjai
 emelt csuklókkal integetnek:
 mint nyugodt, éjsötét bizánci ikonok
 fejünk körül az arany Nap ragyog.*

A JELEN MÚLTJA — A MÚLT JELENE

Németh Antal pécsi bábrendezése

Ma már *hivatásos* művészeti intézménye Pécsnek a Bóbita Bábszínház, és ez a státus nyomatékot ad évtizedekre visszanyúló előzményeinek. Közvetlen alapját a már rég Bóbita névvel működött amatőr együttes adta nagy és emlékezetes sikerekkel, melyek vezetőjének, Kós Lajosnak a nevéhez fűződnek. Nem érdektelen talán mégsem tudni, hogy ez a Bóbita maga is folytatás volt. Létrejöttéhez az az esemény adott indítást, aminek középpontjába váratlanul, de nem véletlenül Németh Antal egyetlen pécsi bábrendezése került 1961-ben. *Nagy dolgok – kis színpadon* – ezzel a címmel számolt be május 7-i számában az akkori Esti Pécsi Napló a Városi Művelődési Házban nemrég lezajlott bábjátékos tájkonferenciáról. A hajdani újságíró vélhetően maga sem sejtette, mennyire a lényegre tapintott paradoxonával.

A város – hol ilyen, hol olyan nevű – művelődési központjában 51 óta működött folyamatosan ama.őr bábegyüttes. Még Zágón Gyula szigetvári festőművész hozta létre, nagyobb részben hivatalos ösztökélésre, kisebb részben hobbyból; mellette egy baráti csoport sorakozott fel. Családias együttes volt: többen dolgoztak azonos munkahelyen, aztán családtagjaikat is hozták. A javarészt kisgyerekes mamák, papák célja az volt, hogy önmagukat szórakoztatva kisgyermekeknek játsszanak. Tíz év alatt a tagság keveset változott, akik újak jöttek – pl. az Erdős-testvérek (Erdős István ma az Állami Bábszínház Jászai-díjas művésze) – beilleszkedtek a szilárd baráti körbe. Kesztyűbábokkal játszottak mesejátékokat. A Népművelési Intézet sűrűn adott ki bábszövegeket, legtöbbjük népmese-feldolgozás volt. A pécsi csoport különösebb dramaturgiai igény nélkül szólaltatta meg ezeket, mindenekelőtt a színpadkép és a bábmozgatás kialakításával törődtek. Stílusukat egy népies stilizációval vegyes naiv naturalizmus jellemezte sok olyan gyermekinek megszokott elemével (ének-lő-pöntyögő hanghordozás, peckes figuramozgatás a természetihűvé zsúfolt papírmásé környezetben), mellyel a felnőttek javíthatatlanul el szokták rajzolni a gyermekvalóságot. A hazai bábozástól akkoriban nem volt ez idegen általában sem. A pécsiek sorozatban játszották a produkciókat, vasárnap délelőttönként zsúfolásig megtelt a kicsiny, fapados – szó szerint! – terem. Évente 2–3 új bemutatót tartottak, a játék művészi karaktere, értéke azonban egy szinten maradt. Néha alászállt, ha keveset próbáltak. Az előadások biztos pillérét néhány játékos kivételesen szép, kulturált beszédmódja, énekhangja, egyben kifejtett bábmozgató technikája jelentette. (A két letehetségesebb, állandóan dolgozó „ős”-bábos Berényi Béláné és Hidvégi Ferencné volt.)

A 60-as évek elején még a tízéves évfordulókat is megünnepeztük, a bábcsoport pedig 61-ben lett jubiláns. A Művelődési Ház vezetősége úgy akart ünnepelni, hogy egyidejűleg kimozdítsa a holtpontról az együttest, mely sok emberi értéket és művészi potenciált foglalt magában. Németh Antalnak 60-ban már több előadása, rendezése lezajlott a Házban, összesen egy új színpadi műforma, a Felolvasó Színház bemutatkozó előadását rendezte (Goethe *Faustjának* I. részét), és tudtuk, hogy a bábmozgalommal az 50-es években közvetlenül is foglalkozott. A bábművészet egész életében érdekelte. Talán még a 20-as években órá oly meghatározó Goethe-élmény (a Faust-inspiráció), talán a Bauhaus vagy szélesebben az európai avantgarde hatása táplálta, de amikor nálunk a bábozást még kizárólag vásári – és alpári – mutatványosságnak, vagy – későbbben is – gyermekszabású, tehát némileg primitív művészkedésnek tartották, ő a felszabadult kifejezés nagy lehetőségét látta benne. Emlék-

szem élvezetes eszmefuttatásaira, többek között arról, hogy a bábu mindent tud, amit az ember, de olyat is, amit az ember soha. Hogy képvisel és mindjárt minősít is bennünket, ábrázol és túllép rajtunk. Hogy absztrakt-groteszk jellegével korlátlanul metaforikus és így tovább. Kávé mellett az irodában csevegett erről (is), mint sok másról is, amikor naponta be-betért hozzánk, lévén akkoriban „apparátusunk” ritka kellemes, baráti együttes. Ha olyasmiről volt szó, ami örömeteljesen izgatta, érdekelte, széles-kópés mosolyában egy furcsa mimikai apróság – egyik szemöldöke sajátságosan vibrált – nyugtalan derűt, valami termékeny szellemi derűt jelzett. A 60/61-es évadban tele volt ezzel a szellemi derűvel. A Felolvasó Színház műsorában egy Lorca-estet is tervezett, ezen a költő valamelyik bábjátékának bemutatását, aminek érdekében már levelezésbe kezdett Koós Ivánnal, az Állami Bábszínház kiváló tervezőművészeivel, aki akkortájt egy nivós, pesti amatőr csoporttal is dolgozott. (A Lorca-estre egy év múlva került sor, de bábjáték nélkül, A *csodálatos vargáné* élőszínpadi bemutatásával.) A vele felvett kapcsolat, meg főképpen Németh Antal személyes hajlandóságai kézenfekvően hozták magukkal, hogy felkérjük őt egy ünnepi bábműsor rendezésére. A feladatnak örült, de azzal a feltétellel vállalta, hogy ne szorítsa majd háttérbe a produkciója a csoport régi veze-ője által tervezett és rendezendő bemutatót. Elvileg ezt lehetett garantálni, a tényleges értékelést, hatást azonban a művészi kvalitás döntötte el. És ez hozott gyökeres fordulatot a pécsi bábozás történetében.

A csoportot már ismerte Németh Antal, és mivel a tagok bábszínészi képzettsége és képességei igen egyenetlenek voltak, bábpantomím mellett döntött. Prokofjev *Péter és a farkas* című szvitjét, régi kedvencét választotta ki nyomban megelevenítésre. A mű terjedelme azonban még egy, hasonlóan üde zenei anyag feldolgozását tette szükségessé, hogy előadásnyi műsor szülessék. A rendező Vass Lajos meseoperáját (Donászy Magda verseire), *A kiskakas gyémánt félkrajcárját* jól illeszkedő partnernének találta. A szerző 'beleegyezése után Koós Ivánnal beszélte meg elképzeléseit, akit a színpadkép és a bábok tervezésével kívánságára megbíztunk. Az ígérkező műsor felbátorított, hogy az évfordulóra ún. tájéktekeztet rendezzünk, melyen néhány más baranyai együttes mellett a miénk két bemutatót is tart, és nyomban alkalom nyílik, hogy szakmai közönség vitassa meg őket. Ilyen kis regionális fesztiválok akkoriban gyakoriak voltak.

Mindenki tudja, hogy a színház – bármely formájában – kollektív, soktényezős művészet. Hogy valóban ilyen, az két esetben szokott a nézőknek feltűnni: ha a részletek, a „tényezők” nincsenek összezsúfolva, és kócosan, hézagosan lötyögnek egymáson vagy egymásután, illetve, ha az illeszkedés tökéletes, és úgy zajlik minden, mintha másként nem is történhetnék. Akár egyik, akár másik következik be, a produkciót előkészítő, láthatatlan munka szervezésén, ütemezésén, összehangolásán múlik. Mindenképpen nagy feladat, de mikor alig van hozzá adottság, fölkészültség – sokszorosan nehéz. Németh Antalnak – eltekintve most művészi fantáziájától, izlésétől – ilyen téren nemcsak nagy rutinja érvényesült, hanem egy alapvető karaktervonása, mely munkáinak csiszolt rendjében már művészi értékévé lényegült, a *precíz alapossága*. Ki tudja miért, ezt nálunk a művészegyéni ségtől mindig idegennek tartották, gyakran ma is tartják. Hivatalnokkerénynek, mely nem illik össze a művész ihletettségével. Nem szokás persze expressis verbis kimondani, de a közfelfogás többnyire manifesztálja. Nem titok, hogy mindenkori munkatársai egy részében Németh Antal szívós alapossága gyakran keltett ilyen természetű ellenérzéseket. Másokban viszont a biztos háttér érzetével járó felfokozódást szabadította fel. Talán ezért sikerült gyakran felfedeznie igényei szerinti művészpartnereket, de előadásformákat s még stílusokat is. Szoros megfeleltetést tudott elérni az interpretáció egységében a feladatra alkalmas képességű és alkatú előadókkal, ha módjában állt megválasztani őket. Ha pedig nem, mert az előadók adottak voltak – mint a bábcsoportban például – a nekik való módszert és stílust kereste meg. Jobb híján mondhatnám: jó szeme volt. Választásai néhány frappáns sikerben igazolódtak Pécsen is, egyik volt köztük a bábrendezése. Szoros korlátok között dolgozhatva nem „látomásait” próbálta beleerőltetni a gyatrácska keretekbe, hanem a lehetőségek-

ből fejlesztette ki koncepcióját. A megvalósításban aztán maradéktalanul felhasznált minden energiát, a sajátját legelsőül.

Ismervén bábosaink csiszolatlan játéktechnikáját, megegyezett Koós Ivánnal, hogy botbábokat készít. Ezeknek a mozgatása nem kíván nagy technikai finomságot, de szigorú pontosságot igen. Utóbbi szívós gyakorlással, fegyelemmel ki lehetett hozni a játékosokból, akik az új játékmódban nem alkalmazhatták megszokott rutineszközeiket. – Amíg a bábuk, diszletek készültek, megtörtént a zenei anyag kidolgozása és magnófelvétele a Pécsi Rádió stúdiójában. A Prokofjev-műből rendelkezésre álló meselemez elegendő volt átjátszani, Vass Lajos gyermekoperáját azonban eredeti betanulásban énekelték szalagra a bábcsoport jóhangú tagjai és a színház egyik művésze, Hotter József. Ő a Kiskakas hangfekvésben és frazirozásban igényes szolamához kölcsönözte a hangját. A betanítást színházi korrepetitor végezte. Vakmerőségnek tűnhet – elvben – néhány kevésbé iskolázott hangú szereplőre komolyabb zenei feladatot bízni. Más mű esetében könnyen kudarc lett volna belőle, ám ennek a mesei műnek a megszólaltatásához határozottan illett a mesterkéletlen, természetes – akár falusi – tónus; a népmese vaskos, kendőzetlen báját hitelesítette. – Február elején a rendező már a zenei anyag elkészültéről adott hírt a tervezőnek azzal, hogy „Jó lenne, ha legkésőbb a jövő hét derekán időt szakítanál magadnak a próbán való részvételre és az előadás gyakorlati munkálatainak tisztázására.” Máig emlékszem a viharos meglepetésre, amit Koós Iván megérkezése után a bemutatott színpadkép és a szokatlanul bűbajos bábuk megpillantása mindnyájunkból, a bábosokból is kiváltott. Nyomban tudták, hogy itt minden másképpen lesz, mint amihez hozzászoktak.

Az alagsori terem magasan nyíló kis bábszínpada helyett Németh Antal eleve a nagyszínpadra helyezte a produkciót. A fekete körfüggönnyel azonos, sűrű szövetből jó magas, takaró paraván készült, ennek szélén, illetve fölötté folyt a játék, hátterét a körfüggöny adta. A valójában kicsinyke játékkeret két reflektor emelte ki a sötétből; a fekete háttér meg élénk kontrasztot teremtett a bábuk és a jelzésszerű diszletelemek friss, élénken színes foltjaival. Koós Iván tisztavonalú, sallangtalan színpadképei tökéletesen érvényesültek. Meghökkenítő volt a szintér kialakítása a *Péter és a farkas* történetéhez. A szereplő alakok meg a fa, tó, kerítéskapu úgy helyezkedtek el egy függőleges síkon, ahogy az egyiptomi falfestményeken: síkra transzformálva a térdimenziót. Egy sajátos spárgaháló a sarkainál kifeszítve kb. 3 nm-nyi, fekvő téglalap alakú függőleges síkot képezett. Belső felének bogain kis kampók szolgáltak az éppen kívánczó diszletelemek rögzítésére. A háló nem fedett semmit, igen ritka volt, nagy és szabálytalan szemei a rákerülő formák körvonalait követték. Ez a háló a technikai segítségen (hogy ti. rá lehetett helyezni a „tér”-elemeket) túl a játékkeret a gyerekek képi fantáziájának struktúrája szerint alakította, a gyermekrajzok elrendezését vitte színre. Ugyanakkor biztosította a zavartalan mozgásokat, melyek egy kifestőkönyv foltjainak változó „kitöltései”-ként valósultak meg a vizuális érzékelés számára. A háló szinte testetlen vonalai mindent elrendeztek, akár a mágneses erővonalak, s önmagukban nem volt létük. A *kiskakas*... már valódi paravánjátéknak készült; a mese népies és törökös világának megfelelő, elemi ornamentikus formák, színek uralkodtak a helyszíneket jelző diszleteleimen. Pompos stilizációjuk a hasonló karakterű bábokkal teljesen egységes képeket teremtett, melyek villámgyorsan és egyértelműen változhattak. Ehhez a bottechnika is hozzájárult. A naiv bábtypus alkalmazásának természetes stiláris következménye volt egy spontánul gyermeki, tiszta egyszerűség, az értékminőségek lényegre redukált, áttekinthető kompozíciója. A játékosoknak kevés, de hajszálpontos mozgatással kellett elérni, hogy a diszletek hiánytalanul illeszkedjenek, a bábuk merevségéhez képest térbeli rendjük maradéktalanul kifejező legyen, és mindig, minden mozzanat szinkronban álljon a zenével. A verhetetlen sikerű Farkas lompos harmónikatestével, a Macska hajlékonyságával és a Kismadár röppenő könnyedségével finomabb játékokat is meg lehetett valósítani, illetve a Kiskakas acélosan törekeny figurájával, mely a környező zsarnokvilág – a szultáni udvar – robusztus tömbyszerűségének ellenében bizonyult háromszor legyőzhetetlennek. A mozgások persze csak úgy

kaptak valódi értéket, ha a bábuk mindegyike egyidejűleg kellő helyén, a kellékek pedig szükséges funkciójukban voltak.

In'enzív próbamunka következett, s minthogy ez időben jórészt párhuzamosan folyt a másik, a hagyományos produkció előkészületeivel (Ignác Rózsa *Ibrinkó* című mesejátéka volt), a játékosok akaratlanul összehasonlították a kettőt. Rövid idő múltán felismerék, hogy a kemény próbarend, a stílusváltás őket is megújította. Néhányuk kezdeti, halvány ellenállását is elsöpörte az izgatott érdekelttség: bizonyítani akart mindenki. Nem verejtékes erőfitogtatással, a játék egyre teljesebb élvezetével. Ahogy helyükre kerültek a díszletek, működni kezdtek az elmés kellékek (pl. a hullámozó víz, a lobogó tűz, a röpdöső darazsak), mozogtak a bábuk, és együtt ölelték magukba, fordították le képpé a zenét – hihetetlenül természetes és megmáshatatlanná lett az egész.

Bábjátékos tájkonferencia, Pécs – 1961. április 22–23. Helye: Pécs Város Művelődési Háza, Pécs, Déryné u. 18. – így kezdődött a program szövege. Együttesünk előadásait olyan időpontra tűztük ki, amikorra közönséget is tudtunk szervezni. hogy megfigyelhetők legyenek reagálásaik, és ez is segítse a vitákat. A 22-i egésznapos program főidejében került sor az *Ibrinkó* bemutatására, amit a mesék báb-színpadai adaptálásáról szóló vita követett. De a „szakma” nem élénkült fel, mikor a zsinatoló gyerekek távoztak, több volt az udvarias hallgatás, mint az érdemi vélemény. A folyosói suttogások elárulták, hogy mindenki a másnap délelőtti várja. Annak a műsorán ez állt:

- 9.30–10 Bemutató. Prokofjev: PÉTER ÉS A FARKAS
10 –10.30 Bemutató. Vass Lajos: A KISKAKAS GYÉMÁNT FÉLKRAJCSÁRJA
 Előadja Pécs Város Művelődési Háza bábcsoportja
 Rendező: dr. Németh Antal
10.30–13 Vita: Zene a bábszínpadon
13 –13.30 A tájkonferencia bezárása

A szöveges bábműsoroknál gyakran zavaró a gyerekek spontán bekiabálása, mert elárulja ugyan óhajtott részvételüket, de érthetlenné teszi a dialógusokat. A pantomimnál nem fenyegetett ilyen veszély, pedig a gyerekek torkuk szakadtából figyelmeztették Pétert meg a Kiskakast, kacarásztak a Macska meg a Kismadár fürge ügyességén, rémülöztek a Kacsáért, tomboltak, ahogy a török császárt dagadtra csípték a darazsak, de közben a hangszórókból áradt a zene zavartalanul, s a színen minden érthetően megjelent. Nem azt mondanám, hogy frenetikus siker volt, bár az is, de több: frenetikus hatás. – A két játék közül már ekkor és a későbbiekben is rendszerint a *Péter és a farkas* aratott hajszálmával nagyobb sikert. Része lehetett ebben a szcenírozás meglepő evidenciájának meg a bábuk takarékosan is kifejező mozgásának, ami teljes összhangban állt megjelenésükkel. Különös elsősege volt a szürke Farkasnak; ahogy fenyegető lassan behullámozott a tóparti idillbe – a közönségből kitört a döbbenet és a taps. Aztán összehúzóda lesben állt, majd hatalmasra kinyújtva harmónikatestét – ugrott, közben mégis oly esendő maradt a törékeny Kismadár fürgeségével és a bűbajos-ravasz (szexepiles) Macska sikló hajlékonyságával szemben. A másik címszereplő, Péter aprócska mozdulatai a hetyke csintalanságot éppúgy közvetítették, mint szepegő rémületét. Pusztá tartása még a súlyos erkölcsi tanulságot is kifejezte korábbi oktan elbizakodottsága ellenpontjaként. A kevéske mesélt szöveg itt csak a cselekmény vázát írta elő, a zene sok ötletes mozgáskombinációnak adott lehetőséget. Nem hiányzott ez *A kiskakas...* történetéből sem, de ennek szociális igazságtartalmára a gyerekek csöppet nehezebben hangolódtak rá, mint önképük, az embergyerek első életkalandjára. A premier nagyszámú felnőtt nézője persze a népmesei fogantatású operácska színrevitelének remek stilusegységét, – tisztaságát is értőn honorálta, és a két darab hatása egymást erősítette föl. Ez aztán elsodorta a vitát, hisz az előadásért az 5–6 éves közönségtől az epés szakmai kritikusokig, mindenki lelkesedett. Ami igazán ritka: egyformán.

Némi eszmecsere mégis kialakult arról, hogy az ábrázolás jelszerűségét mennyire értik, mennyire tudják követni a gyerekek. A természetűség prioritásáért ágálók igen elönytelen helyzetben visszavonulni kényszerültek: a látott példa egészen eleven, csattanós érv volt. Németh Antal a gyermekfantázia tiszta hatásokkal irányítható értelmességét fejtegette. A Népművelési Intézet Bábosztályától felkért hozzászólóként Mészöly Miklós, aki évekig élt „bábközelben”, Apollinaire-t idézte: „Az ember, amikor a járást akarta utánozni, kitalálta a kereket, amely egy csöppet sem hasonlít a lábba.” Ez a poén – hiszen az – akkor, a festett papírral ellátott fák, természetes babaszobák és bábuk évtizede után, felszabadító igazságnak tűnt. Azóta megértük a művészetben (bár éppenséggel nem bábművészetünkben) azt a szabadosságot, mely Apollinaire-t tullicitálva a jel funkcionális kötelmeit is fölbontotta, ám akkor ezt még senki sem sejtette. A látott műsortól a soha nem könnyen lelkesedő szakma nagy lélegzetet vett; körülbelül osztozva a pécsi újságíró véleményében, aki hivatkozott cikkében így értékelt: *Az országban először mutattak be sikeres módon modern bábjátékot, mely meggyőző, a gyermekekhez közelálló stílusával és a mesék világát elővarázsoló ötletességével egy új reneszánszt hozott az művészetbe.*

Reneszánszt valóban. A Pestről érkezett vendégek között volt Kós Lajos, akkortájt a Népművelési Intézet Bábosztályának munkatársa. A pécsi bábosokat szakmailag már ismerte, de hogy ezt a produkciót látta, késznek mutatkozott átvenni a csoportot. Az év őszén már ő volt új „művészeti oktató”-juk. A teljes stílusváltás, egy új repertoár kiépítése persze nem mehetett máról-holnapra már csak pénzügyi okokból sem. De elkezdődött. Péter és a Kiskakas – ahogy emlegettük a műsort – folytatta színpadi pályafutását. Az 1962/63-as évad elején a játékosok nagyrészt kicserélődtek, az élemedő mamák és papák helyébe fiatal diákok léptek. Szükségessé vált egy új betanulás az eredeti szcenírozás és rendezés megtartásával, mely aztán még évekig élt a pécsi bábszínpadon, több felújítást is megért. Közben lassan felcseperedett a Bóbita.

A megvalósult rendezésen kívül Németh Antalnak volt még másik bábterve is, de ez sajnos a tarsolyában maradt. Még 1941-ben készítette el Szabó Lőrincsel a *Csongor és Tünde* némileg rövidített, átkötésekkel egyszerűsített szövegváltozatát a Nemzeti Színház frankfurti vendégjátéka céljára. Ezt a nagy műgonddal, tökéletes stílusillességgel megoldott átdolgozást szerette volna megújítani a pécsi bábszínpadon. Nemcsak futó ötlet volt részéről, hosszasan tervezte, a 62 novemberében Koós Ivánhoz írott levelében erre nézve tett újabb együttműködési ajánlatot művésztársának. A terv kivitele nem rajtuk bukkant meg, és ha mégoly objektív nehézségek miatt is, csak sajnálhatjuk.

A pécsi bábművészet azóta kárpótolta magát és közönségét. Talán arra is juthat már figyelem, hogy múltjából megőrizzen érdemes eseményeket az emlékezet.

NÉZŐ KERESTETIK?

Pécsi Nyári Színház, 1984

A nyári színházakat nálunk sajátos légkör veszi körül. Felfokozott várakozás egyfelől, amely mintegy a megye (a város, a falu, a társulat, a rendező stb.) presztízsét véli megteremteni vagy elveszíteni minden egyes esemény által, másrészt valami lekezelő, jobb esetben elnéző legyintés, ami néhány megszállott ember művészkedő hajlamának, a nyári színjátékok divatjának kijár. Nem is kellene sokat töprengeni ezen, ha valóban csak múltó divatról lenne szó, ha a nyári színházak mögött nem állna valódi közönségigény, s ha ennek az igénynek a kielégítése nem kerülne súlyos milliókba. És tény, hogy az illető megye (város, falu, társulat stb.) hírnevének megalapozásához, ápolásához igenis hozzásegít egy-egy országos visszhangot vert bemutató. Szeged, Gyula, Eger, Szentendre, Sopron, Tác, Egerszeg, Kőszeg, Pécs – akár mint függetlenített szervezettel egész évben a nyári évadra készülő rendezvénysorozatok gazdái, akár mint alkalmi társulások rendszeres iáték-helyei – *beépültek* a magyar kulturális életbe, várják, számontartják őket. És ha nem is egyforma művészi színvonalat képviselnek, de minden évben létrehoznak egy-egy olyan produkciót, amelynek a helyi körökön túli jelentősége – vagy legalábbis híre – van, amely *ugyanúgy másutt nem születhetett volna meg*. A tapasztalat azt mutatja, hogy ilyen kiemelkedő (vagy akár csak érdekes, valamilyen szempontból különleges), országos figyelemre méltó produkció ott jön létre, ahol a helyi kezdeményezés (jószándék és pénz) mögött *kellő művészi erő áll fedezetül*, s ahol megtalálták a rendezvénysorozat sajátos helyi jellemzőit.

A Pécsi Nyári Színház a táncművészetet, a balettet állította műsorpolitikájának középpontjába, illetve az olyan komplex színházi törekvéseket, amelyekben minden művészeti ág, de különösképpen a tánc intenzív szerepet kap. Etekintetben számos sikert és félsikeret könyvelhetett el magának a PNYSz. Az évadok értékelését kísérő vitákban azonban nem is annyira egyes bemutatókról fogalmazódtak meg véleménykülönbségek, hanem inkább az évad egészének belső arányairól ejtett szavak – a kívánságok és a lehetőségek összhangja – érdekesek.

A PNYSz. alapvető bázisa kezdettől fogva a Pécsi Balett: a Szabadtéri Táncszínen, a Barbakánban, majd a villányi szoborparkban bemutatott balettek a rendezvénysorozatnak számontartott, várt eseményei voltak, még akkor is, ha nem kísérte őket mindig egyértelmű szakmai vagy közönségsiker. Eppen ezért volt fájó a Pécsi Balett hiánya az idén nyáron: külföldi turné miatt nem került sor a nagyszínpadon és a villányi szoborparkban balett előadásokra. Igaz, a tavaly a Barbakánban bemutatott kamarabalettet, a Danaidákat felújították az intim hangulatú Anna Udvarban (a Barbakán színpada anyagi okokból szűnt meg), és Eck Imre úi bemutatóval, a Hóhalállal is jelentkezett, mindez azonban *kevés* a Pécsi Balett múltjához, tekintélyéhez és főleg a PNYSz. művészi programjában *vállalt szerepéhez* képest. A Hóhalállal Eck Földünk tragikus pusztulásának vízióját villantja elénk (a Pastoral együttes zenéjére, Bretus Mária, Paronai Magdolna, Uhrik Dóra és Hetényi János táncaival); de a téma és annak erősen intellektuális megfogalmazása, az Anna Udvar kis befoqadóképessége már eleve csak a közönség szűk rétege számára tette lehetővé a Pécsi Balettel való találkozást: a nagyszínpadon – a PNYSz. fennállása óta először – nem szerepelt a helyi balett-társulat.

A Szabadtéri Táncszínen az idén két külföldi együttes kapott helyet: a Moldáviai Nemzeti Színház balettegyüttese és a Prágai Kamarabalett: előbbi a várt érdek-

lődés mellett – utóbbi kínos kudarccal. A kisinyovi táncosok Csajkovszkij *A hatyúk tava* című balettjét táncolták. A közönség szereti a cselekményes nagybaletteket, ez és a szovjet balettművészet ismert magas színvonala önmagában kellő vonzóerőnek bizonyult: mind a nagylétszámú kar, mind pedig a két főszereplő – Odette–Odilia: V. Scsepacseva, A herceg: V. Gelbert – nagyfokú technikai tudással és eleganciával igazolták várakozásunkat. (A háttérül használt jellegtelen, kopott vásznat ment-sük a célszerűség, a könnyebb szállíthatóság indokával.) Itt kell szólnunk az időjárásról: viszonylag sok előadás maradt el eső miatt, és éppen a szovjet és a prágai balett szereplése idején olyan hideg és szeles idő uralkodott, hogy valóban csak a legelszántabb nézők ülték végig az estéket. Egy enyhébb, nyáriasabb periódusban százakkal többen ültek volna *A hatyúk tava* előadásain – dehát ez már beletartozik a nyári színházak kockázati alapjába.

A Prágai Kamarabalettet is sújtotta az idő, de a majdnem üres nézőteret nem foghatjuk az időjárásra. S véleményem szerint a szervezésre sem. Plakát, újságcikkek, műsorfüzet tájékoztattak a vendégegyüttesről: kik ők, mit tudnak s milyen a hírük. Pantomimikus balettet táncolnak, etüdöket és hagyományos kis történeteket klasszikus és mai cseh és szlovák muzsikára. Humor, ironia, jó mesterségbeli tudás, de helyenkint dramaturgiai túlrtság jellemezte táncukat – vendégeink egyébként két-két estén más és más műsorral léptek fel. (Művészeti vezető Pavel Smok volt, aki vendég-koreográfusként már dolgozott a Pécsi Nemzeti Színházban.) Az érdeklenség okát nehéz lenne megfejteni: úgy tűnik, erre a fajta táncra ma Pécsen *ekkora és nem nagyobb* az érdeklődés. Az mindenesetre bizonyos, hogy hiba volt a *kamarabalettet* táncoló társulatot a *nagyszínpadon* felléptetni: nem annyira azért, mert a kevés néző mondjuk, a Tettyén vagy az Anna Udvarban többet mutatott volna, hanem főleg, mert a prágaiak táncai kis színpadra voltak tervezve, gyakran nem tudtak mit kezdeni a hatalmas térrel, díszleteik is hiányos jelzésnek tűntek csupán. Végeredményben alighanem kevesebbet mutattak annál, amit tudnak.

A Szabadtéri Táncszín látogatottság tekintetében kiegyensúlyozott, de művészileg eléggé langyos produkciója volt a Gül baba – ráadásul itt történt az a kellemetlen incidens, hogy Harmath Albert betegségére hivatkozva lemondta két előadását, ugyanakkor másutt fellépett. Huszka Jenő Gül babájának igen naiv meséjét – amennyire lehetett – Romhányi József átdolgozása, kedvesebbé, önirónikusabbá, magyarul elviselhetőbbé tette –, de Szegvári Menyhért rendező nem tetézte Romhányi nyelvi ötleteit különösebb rendezői invenciókkal, ha csak nem számítjuk a nézőér két oldalának a játékba való bekapcsolását, és a kedves, fiatal tánckar helyenkint igen mutatós mozgását (koreográfus Vidákovics Antal). Egyébként Paál László (Gül baba), Dankó Klára (Leila), Harmath Albert (Gábor diák), Gergely Róbert (Ali), Pálfai Péter (Mujkó) és Vári Éva (Mujkóné) énekes, illetve színészi teljesítményét érdemes kiemelni. Vezényelt Hevesi András.

Új szín volt az idén a PNYsz programjában, hogy a Jeunesses Musicales nemzetközi zenei táborának két záró koncertjét is a nyári színház irodájának szervezésében adták, illetve a Legyen a vendégünk! címmel tavaly elindított Anna udvarbeli művész–közönség találkozó házigazdái is a zenei táborból valók voltak: Josef Podhoransky és Josef Svejkovsky (Csehszlovákia). A közönség itt főként a táborlakókból toborzódott, de a nívós zenekari koncert népszerű műsorát sok pécsi zenebarát is figyelemre méltatta. (Vezényelt: Ligeti András) Az Anna Udvarban láttuk ismét a Bóbita Operasálatá című paródia-összeállítását (rendező Kós Lajos) megváltozott tartalommal, változatlan szellemességgel, de igen szerény érdeklődéstől kísérve.

A legérdekesebb – és a közönség által leglátogatottabb – események a Tettyei Romok színpadán játszódtak. A szokásnak megfelelően ismét műsorra tűzték az előző évad itteni legsikeresebb műsorát, amely ezúttal a *La Mancha lovagja* című musical volt – az idei hat előadás is telt ház előtt pergett.

A Baranya Táncegyüttes megkülönböztetett helyet foglal el a PNYsz. programjában: gyakran volt alkalma önálló esten bemutatkozni, egyszer statisztériaként tűnik fel valamelyik darabban, másutt mint tánckar segíti Bagossy László rendezőt totális színházi törekvéseinek megvalósításában. Az idei önálló est a *Szerelmek* címet

viselte. Négy táncot fűzött a téma láncára Vidákovics Antal, aki nemcsak jó koreográfus, hanem jó dramaturg is: a műsornak egyenletesen emelkedő íve egy szerb táncoktősszel kezdődött, két táncjátékkal folytatódott, hogy végül a Magyarországi szerb táncok elementáris, dekoratív képével fejeződjön be – az egyes részleteket a zenekar, ének- és hangszerszólók kötötték össze, illetve választották el. A szólótáncosok közül említsük meg Farkas Valériát és Lukács Szaniszlót (Szerelmes tánc, zenéjét összeállította: Vizin Antal), Bálint Évát és Marton Évát (Sappho, illetve Erinna az Erinna szerelmében, írta: Sárosi István, zene: Rossa László), Bálint Évát és Bognár Józsefet (Antigoné, illetve Kreon az Antigonében, forgatókönyv: Sárosi István, zene: Kircsi László); Oszvári Zsuzsa ének- és hangszerszólóival hívta fel magára a figyelmet.

Az Áldozat című dráma bemutatásával prózai színpadi szerzőt avatott a nyári színház Sárosi István személyében. Bagossy László évek óta következetesen próbálkozik a látványos és a többi művészeti ágakat egyenrangú partnerként felhasználó prózai előadások megteremtésével. Nem kis mértékben ennek köszönhető például a La Mancha lovagja sikere. De míg Wassermann-Leigh musicalje bizonyos értelemben „kész” volt ebből a szempontból, Az áldozat szövegkönyvéhez magának, illetve alkotótársainak kellett kitalálnia mindezt. (Díszlet-jelmez: Bachmann Zoltán, zeneszerzők: Móczán Péter és Varga János – az East Együttes és Hány Balázs játszott, a darab zenéje már az előadáskor kapható volt lemezen –, dramaturg: Simon István, koreográfus Eck Imre.) Ha Bagossy erényeként rendre felemlítjük, hogy közel egy szintre tud hozni amatőröket és profi színészeket, akkor az érdem most Eck Imréé is: a Pécsi Balett szólistái – Bretus, Paronai, Uhrik és Hetényi – mellett a Baranya Táncegyüttes volt a kar, kifejező, drámai táncuknak igen fontos szerep jutott a produkcióban.

Az Áldozat Ábrahám, Izsák és Szodoma bibliai történetét dolgozza fel; író és rendező úgy emeli az *általánosság szintjére* az eszméhez vakon hű Ábrahám tragédiáját, az eszmére hivatkozó és azzal visszaélő szodomai király figuráját és a tapasztalatlan, de tisztaszívű, előítéletektől mentes Izsák alakját, hogy *elkerüli* a szükségtelen aktualizálást és a rosszízű „áthallásokat” is. Nem az irracionális erők, hanem mi magunk kormányozzuk sorsunkat, s mindig kell lennie lehetőségnek elkerülni a pusztulást, mondja Sárosi drámája. A színészek közül Krum Ádámot (Ábrahám), Kulka Jánost (Izsák), Gyuricza Istvánt (Lót) és N. Szabó Sándort (Szodoma királya) emeljük ki.

Az előadás nem hibátlan, az Áldozat bemutatása mégis jelentős eseménye az idei nyári színháznak, mint ahogyan fontos minden új magyar dráma színpadi megszületése – különösen, ha ezt a közönség érdeklődése is igazolja. S bár ez a provincializmus mentsége szokott lenni, itt most szögezzük le: ez az eredeti bemutató helyi, pécsi erőkből jött létre, vagyis a maga módján jelentős művészi erők jelenlétét bizonyítja.

Bár nem a PNYSz. által szervezett produkció, mégis szerepelt a programfüzetben (és műfajilag is beleillik a nyári színház profiljába) A próba című rockbalett, Presser Gábor és Fodor Antal sikerdarabja, amellyel ebben az időszakban a Magyar Állami Operaház szólistái (hármass szereposztásban) és a Lodzi Balett-táncosai a vidéki városokban turnéztak. Két előadásban jó félház előtt lépett fel a társulat Pécsen a Sportcsarnokban. A történet ismert, mi annyit tehetünk hozzá az eddigi véleményekhez, hogy a produkció jó mestermunka, és igazolta az iránta nagy apparátussal felkeltett várakozást. – A táncbéli kuriozitást az idei pécsi nyáron a Tahiti Nemzeti Folklóregyüttes képviselte – a török Kütahyai Folklóregyüttes vendégszerelése *ismét* elmaradt.

Végiggondolva az 1984-es Pécsi Nyári Színházi Évadot, ha vannak is hiányérzeink és lehetnek vitáink (egy-egy műsor vagy a műsorpolitika egészének megítélésében), egy nagy pozitívumot észre kell vennünk: a Pécsi Nyári Színházat nem kisértette meg az *olcsó* szórakoztatás szelleme – ámbár ilyesfajta engedmények árán talán több lett volna a néző. Igen, a nézők száma – az egész vállalkozás egyik sarkalatos pontja. Pécs néhány évvel ezelőtt arról álmodott, hogy afféle fesztiválhan-

gultatban a nyári színház a vásárral, kiállításokkal együtt csalogatja ide a külföldi és hazai turistákat: mi lesz, ha kevés lesz a szállodai kapacitás stb. (Ez a remény nem teljesedett be, hogy miért, az megérne egy alaposabb elemzést.) Ma a nyári színház elsősorban a pécsi és a környékbeli közönségre számíthat. De számít-e ez a közönség eléggé a nyári színházra? A Teityei Romoknak érdekes módon megvan a viszonylag állandó közönsége: sok fiatal, helybeliek és itt nyaralók és a szereplők hozzátartozói, néhány pécsi művész, értelmiségi. Mindezt nem mondhatjuk el (még) az Anna Udvarról és a Szabadtéri Táncszínről (még mindig nem). Természetesen a közönség nagyságát a műsor határozza meg, és amit a PNYsz. eddigi értékelései évről évre megállapítottak, az most is érvényes: még mindig hiányzik az az átütő erejű produkció a *nagyszínpadról*, amely mind művészi színvonalában, mind pedig a közönséget megmozgató hatásában kiemelkedő jelentőségű lenne.

A teltházat látni jó érzés, de a félház és az üres nézőtér láttán újra kell gondolni a műsorkínálatot. Vannak, akik a közönségszervezői munka erősítését sürgetik, ám úgy gondolom, ettől nem lehet lényeges javulást várni. Ma már a kulturális élet más területein sem lehet a hagyományos szervezési módszerekkel több nézőt behozni – és különben is, mi értelme lenne „beszervezni” azokat, akik a meglévő igények, a jelenlegi kínálat, tájékoztatói és jegyvásárlási lehetőségek mellett *nem akarnak* jegyet váltani? (Ez nem jelenti azt, hogy az előadáson már megjelent nézőt nem lehetne, sőt nem kellene a mostaninál jobban megbecsülni: egyebek között mindig kapható műsorlapokkal, pontosabb tájékoztatással a változásokról stb.) Inkább azt kellene tudomásul venni, hogy Pécsen a nyaralási szezon kezdetén hét tisztán táncos produkció húsz előadására 30–60, 40–100, illetve 80–200 forintos jegyárak mellett *nincs elegendő fizetőképes kereslet*. Amire eddig volt kereslet, az sem szégyellni való, azoknak a produkcióknak számát kellene tehát szaporítani, és csökkenteni, elhagyni, azt, ami nem keltette fel eléggé az érdeklődést.

A PNYsz. előadásainak széksoraiból egyébként sajnálatosan hiányoznak olyan írók, színészek, képzőművészek, orvosok, tanárok, akikről tudni lehet, hogy érdeklődnek a művészeti élet eseményei iránt, s hogy szűkebb-tágabb körben súlya van szavuknak, véleményüknek. Őket megnyerni – jó műsorválasztékkal – a Pécsi Nyári Színház ügyének, az sem lenne utolsó közönségszervezői fogás.

Quam dilecta

*Volt időnkül egy hetünk,
térnek elnagyolt szobák csak,
függöny és kép: puszta vázlat,
otthonosság-nyersanyag,*

*színlelő kellék. De ha
rozzant gépemen kopogtam,
bár magamban, tudtam, ott vagy
három-négy lépésre csak.*

*És ha dél körül, mikor
könnyű ing és nyárias test
ráadás-diénye pezsgett –
színe és cukorfoka*

*mint sok éve nem — a kinn
áradó világos őszbe
felszívódtunk, mintha vízbe,
visszatérve láttuk: a*

*társalgó zöld szőnyegén,
délutáni árny-füvén ott
– romboid tisztás – a fénytölt
aznap újra. Megterem*

*s ritmusát személytelen
ciklusok más ritmusába
ölti kedvező klimán a
ránkszabott egyéni rend.*

*És ne lennék bár ma sem
lassú válság, mit figyelmem
úgy tapint, akár a nyelvem
egyre lüktető fogat,*

*kit kivetni képtelen,
elfogadni fölmutatlak,
gyöngeségem, olthatatlan
veszteség- s veszélytudat.*

*Bár ne lennék forma sem,
tárgy se, megvilágítás csak,
testivé tanult tudásnak
sejtjeimbe mely leszáll s*

*elvegyül, s szemünk elől
eltűnik bár, szüntelen hat,
és nyugalmam és nyugalmad
létigéje: suttogás.*

Jane összegez

*„Az alkohol hullám talat
közém s közém simit,
kiolt. Mozog a mozdulat,
mozog s már nincsen itt.
Időm megugrott, előreszaladt
alattam, elragadott
magam elé. A „most”-ba néztem
visszafelé – nem én egészen
voltam nem éppen ott.”*

*Aszfalt puhult, üvegcserép
nyilallott, fém hevült,
járkáltam én mi akkor épp
bennem lakott, az ürt
puncstagylalittal tömtem. A járda
színén szétmállva-összeállva,
mint ABC-leves-
tészta nyüzsgött tilos értelmű ábra,
kozmoszus üzenet.*

*Főlébredtem egyszer, de nem
ébredt bennem magára,
amire rányíltam. Szemem
egy zacskó oldalán a
betűkön téntergett. Hiába
mondtam ki százszor: TEJPOR, a
jelentés a hangsorba száradt,
de TEJPOR lüktetett tovább a
látvány gyulladt foga.*

*Pincérnő is voltam, hotelben.
Jó volt. Támaszt üres
sikon görögve labda lelkem
intézményben keres:
identitásomon a rést
reméltem így betömhethetőnek,*

*hol én s szerep teljes fedés-
ben, minden helyrekattan és
kattogtam én is vélhetőleg.*

*Nézdelve az alkalmi ágyban,
alkalmi váll felett,
a másik nőt rekonstruáltam:
milyen szerelmi technikákban
jártas vajon, a szépszerek
polcán mifélek? Életükbe
ártva, inkább vagyok kicsit,
férjük- s krémjükből részesedve
létem ha létükből lecsip.*

*A tornaszőnyegen hanyatt,
szétgördült X, hevertem,
körül kövér nők műanyag-
trikóban, s lassan engem
belőlem száműzött a hang,
az áthallás – fülemben
zugás zugott, forrástalan
alapzaj, áztattam magam
moraj-fény nélkülemben.*

*A.-ban teherbe estem és
B. C.-ben elvetéltem;
D.-ben portás lettem, kevés
hiján apáca É.-ben.
Helyzetbe hányból hányba léptem,
hányat elúsztatott
lehetne-létet az, mi éppen
mégis meglelt így-úgy – csak én nem
voltam egészen ott.*

„Gestalt“

*Reggel áttetsző edénye:
semleges pezsgés, az érzés
átütő alapszínébe
még nem ártva, képre kép*

*széles ablakon nyüzsög be:
ég az ággal, tű a széllel,
függönyárnyal rögtönöznek
másra újra mást, mikor*

*jössz: figyelmem összecsoódik
erjedő, izgága ponttá,
és a látvány fókuszából
háttérre szivárogoz el.*

CZIGÁNY GYÖRGY

A remény antifóniái

1.

*Első emlékeim nincsenek.
A többi mind megtejtésre vár.
Az elmúlt élet s minden idők
együtt hömpölyögnek, itt folynak
már mindig halálom medrében.*

2.

*Mind jövőbe hátrál, ki a sorból ki nem állhat.
Létünk lett a megsemmisülés misztériuma.
És halálunk a történeté fölszentelt élet.
Tenyészet nélküli tény. Ahogy gyümölcsfák égnek.
Mint a kék és még kékebb füstbe bámuló állat
szimatra-merevült, részvétlen s hű tekintete.*

3.

*Borzalomra nyílt szemként
a Nincs tekintete*

*Pattan a pillanat s még
elér szurony-hegye*

*Lyukakat üt az űrben
gyűszűnyi végtelen*

*Létben a lét hiánya
már döfködi szívem*

*Vér és víz vacogásban
ez ama nyár heve*

*Nem tudlak elkísérni
az iskolába se*

*Nem tudlak elkísérni
jövendő napokig*

*Ami van nélkülem van
a sírkő megkopik*

*Eljő az ő országa
tárgyak képzelete*

*Hol a bordák és drótok
rezgése egy zene*

*Világosság a nézés
nyílik szájként a zár*

*A ketrecekre átcsap
kalitkám is madár*

Nagy László szülővilága, emlékháza

Most, amikor szülőházunk kikötött a mező szélén a fenyőhöz és a kőrifához, mint egy fehér hajó, s megállt az időtlenségben emlékekkel rakottan, tele a múlttal, hadd kísérem ezzel az írással a látogatókat, akik Nagy László miatt lépnek be a kapun.

Egy olyan falu végén áll ez a ház, ahol nem történt különösebb, akár más faluban ezen a környéken. Parasztok éltek itt, jobbágyok talán István király idejétől Mindszentiskázon, Egyházasiszkázon, Felsőiskázon, ahogy a történelem során nevezték. Kicsi település, közepén a templom, a plébánia, az iskola, utánuk a mára föltöltődött tócsa partjától körben elhúzódó házak, a mára ujjaépített házak első és hátsó lakásukkal kétszáz méternél alig terjedtek tovább. Én még emlékszem Tomor Lajosék szabad tűzhelyes, zsuppos traktusára, meg a Sarokra, ahol két hosszú háznak egyetlen kapuja volt az adóterheket csökkentendő. Ami a múltból látható, Kiss Ferenc tulajdonában az Ady Endre utca közepén, s a déli szomszédban hátul őseink családi fészke. Ott született apánk, Nagy Béla, oda vette feleségül Nagy István nagyapánk Kiszöllősből Németh Máriát, bognár dédapánk műhelye ott működött, s éltek a nevük-hírukvesztett ősök, már a temetőben is jeltenek. Nem tudom – családjunkban nem esett szó róla – milyen s mitől földhalmozódott vagyon és nagyratörés következtében épült ez a „hajtott ház” a faluvégi mezőre 1908-ban, mostani formájánál tágasabbra, hiszen nincs már meg a kocsiszín, az istálló, az ólak, a pajta, csupán fundamentumuk és a pajta romjai. Volt az építésben valami túlméretezettség, olyan kivagyiság, aminek kisebb a fedezete. Épült ahogy adódott: gerenda őseink nyárfáiból, falait a kertalji földből döngölték, téglát és vályogot úgy raktak bele, ahogy pénzükből kitelt. Anyánk tudná elmondani a falak sározásának, meszelésének kínjait; sirása és verejtéke hullott tavasszal-ősszel a sárföldre és a sárgára festett mészbe. Valaha fehérén állott, az akácás felőli oldal emlékeztetett rá, bátyámmal mi is fehérnek akartuk, mikor az ujjaépítésen gondolkodtunk. Mostani színe Nagy László szándékát követi.

Elöl két szoba és konyha. Az északit a Nagymama Szobájának hívtuk, a déli volt a Szoba, mellette a kicsi spejz, szemben az a helyiség, ami lehetett nyárikonyha, lakószoba, de legtöbbször raktára a lesózott húsoknak, savanyított káposztának. Sötétítette az akácás, sohasem érte a Nap, nyirkosította földes alja, idegenül bűjt a többi házrész között, akár a sír: efféle érzünket okozhatta még, hogy apai nagyanyánkat ott lepte meg a halál nyolcvanhét éves korában, miután háromszor életre kelt az utolsó kenettől, de nélküle halt meg 1948 szeptemberében, búcsú táján. A fordulóban kelet felé a kamra, utána a kocsiszín, az istálló, a tyúkól, amit *hi*-nak mondtunk, a disznók helye beépítve a házba és kívül téglából és lebetonozva. Hátul a pajta. A kúttól keletre kétrészes hidas. S az egész udvar, az akácás, a gyümölcsös, a kertalji kevés szőlő, lejjebb a nyáros és a fűzfák az árokparton – hajdani életünk örömeinek, bajainak tere, Nagy László költészetének nagyra nőtt kis világa.

A festmények a teret kitágítják. Rajzolással, festéssel kezdte „földi vonulását” a bátyám. A Szobában és a folyosón a képek. A Szobában egy csendélet és a legutolsó Iszkázon festett Jézus elárultatása, de van egy életkép is, melyet az istállóban festett, mégis mintha az ablakon nézne az úton hóban menekülő magyar katonára a háborús télben. Csupasz ágon a varjú, mintha rájuk várna és sorsuk irányát jelezné. Nekem a folyosón minden ismerős, a képek emberei és történetei. Szüreti mulatság a Somlón Nagy Lajosék pincéje előtt. Húzzák a devecseri cigányok, a székely Zsiga, ahogy kiugrott a szőlőtaposásból, ingben-gatyában nagy nekihajlással táncol, a szabadságos katona átszúrva bajonettel, lehet, előbb elpusztult, mint mikor itt 1945. március 26-án képtelen is megölték. Ki lehet? A Nagy Feri, a Mátis Kari? Akkor még a Tomor Erzsike a táncolók szélén ámulva nézi őt és a vígasságot, éppen úgy, mint az a Nemtudomki öregember. Vezetik a leköltözött bikát. Szomszédunkban, Szabó Antalék gondozták a falu bikáit; volt bátyámnak elég tapasztalata vadságukról. És akácfát fűrészel Nagy Ignác bácsi egy ismeretlennel, Kordolák Ili, a másik szomszéd lánya a fűrész alá döntött fa végén egyensúlyoz, majdnem fölrepül. Ignác bácsi kucmája olyan határozott vonalú, mint a föltámasztott rönk, kubista képbe illő. Íme, a megállított mulandóság ezen a folyosón is!

A déli szoba most majdnem olyan, mint régen. Hiányzik a két szekrény közül a háborúban tönkretett, lenyúzott vörösbársony dívány, heverő került a helyére, ha többen hazalátogattunk gyerekek, unokák, fekhessünk rajta, miután átcipeltük a nagymama szobájából, ahol 1948 után szüleink laktak. A bútorzat, hozomány. 1923 februári esküvője után kapta anyánk a házhoz. A diszes cserépkályhát alkalmanként fűtötték be a ritka téli vendégeknek. Az ötvenes évek tűzrendészeti parancsai miatt fekvőkéményét lebontották a padláson, utána már csak állt magában, fűtőtere kitömve mindenféle papírszeméttel, nyári cigarettacsikkal. A Szobában születünk, mind a négy testvér, ide fektették halott apánkat 1969 júliusában. Születés meg halál között itt folyt az élet ritka, ünnepélyesebb fele. A szeptemberi búcsúk dohányfüstös, szelíden borozgató ideje, testvéreim barátaikkal itt szórakoztak; asztalt táncoltattak, karácsonykor ezek alá az ablakok alá álltak a regölők, hogy jókedvvel ugratva párosítsák össze a bentieket. Szerenád is hallatszott nyári éjszakákon lánytestvéreink méltatlankodásba rejtett öröme. Az úrféleket, képviselőt, pereskedéseink ügyvédjeit, a lótenyésztési szakembereket, ide invitálták. Itt lakott egy bácskai menekült házaspár a háború alatt. S nem felejtettem a szekrények ünnepibb ruháit, stafirungjait, meg azt a néhány könyvet a toalett-tükör polcán. Elég valószínűtlenül kerültek oda, ha Oscar Wilde-ra, Németh Lászlóra, a Tolnai nagylexikon első kötetére és Acsády Ignác két vastag, A magyar birodalom történetére gondolok.

Sokkal előbb volt a konyha, a most Nagy László munkásságát idéző. A kémény szögletéhez épített tűzhelyet már kisgyerekkoromban lebontották, mert rosszul működött. Az ajtótól balra az ágyak, mögöttük az asztal két egymásba illő, támlás, karfás sarki paddal, szemben a másik oldalon a kredenc. Mindegyik helybeli asztalosmunka. A padlat vörös, hepe-hupás téglá, nem ez a mai, anyánk gyötrője, hiszen olyan nehezen moshatta föl, redveiben megállt a kosz, a földmosóvíz és állandóan takarítani kellett, mert ide hordták be a sarat, a havat, a latyakot az utcáról, mezőről, udvarról becszogó lábak, csizmák, bakancsok, cipők. S mennyire örültünk tiszta szagának, mennyire jól estek az ételek, melyeket anyánk szorgalma szentelt meg! Nemcsak a hat-héttagú családra főzött, hanem a kisegítőkre is 1945-ig, amíg

erőnket meghaladó földön gazdálkodtunk. Itt az emlékek mindennapibbak, befedi őket az ételek gőze és a szokásos gond. Ahogy itt sülték a bátyámnak különösen tetsző mákos-, túrós-, almás- és diósrétesek, föltek a töltött-paprikák, káposzták, sülték, föltek, rotyogtak disznóöléses kedvenceink, úgy tört be ajtóstúl a baj. A második világháború végének tegnapelőttjén itt bújtunk az ágy- és az asztal alá, mikor óriási robajjal bombázták a falut. Ide jöttek a végrehajtók. Itt töltötte bátyám azt a disznóöléses karácsonyt 1950-ben, mikor kolbásztöltés közben olyan nagy szeretettel beszélt Bulgáriáról, de aztán egyik húsvéti látogatásakor rádöbben, mit művelnek szüleivel, innen is érlelődött a Nap jegyese kötet döbbenete; rosszra fordult amiben hitt. Mégsem felejttem azt a szép várakozást, mikor anyáknak izgatottan figyelte a kocsizörgést Pápa vagy a karakószőröcsöki vasútállomás felől, ha apám elment gyerekeiért. Vajon jönnek-e Pápa, Veszprém, Érsekújvár, Tapolca iskoláiból?

Északon, ahogy mondtam, a nagymama szobája, most a vendégszoba, a folyosó kiszögellésében valami régen elképzelhetetlen lakosztály helyiségei: hideg-melegvizés fürdőszoba, konyha, angolvécé. De nagyanyánk haláláig az öreg és unokái bolondozó civakodó színhelye. Pici vaskályha adta a meleget, ameddig fazéknagyságából kitellett, nem sokkal messzebb, mint a mellé rakott szék, ahol nagyanyánknak fölengedett a lába, de kis púpos háta kihült. Sublótja, akár az oltár, tetején Szent Antal és Szűz Mária szobor rózsafüzérrel, a fiókban rejtegetett gyümölcs, cukorka, csokoládé. Halála után szobájába költöztünk, s ahogy a testvérek elhagyták a házat úgy lett ez a szoba tágasabb szüleinknek, utoljára anyánknak. Bátyám szakadt ki elsőnek 1946 őszén, fölült a pesti vonatra, beiratkozott az Iparművészeti Főiskolára, népikollégista lett, fiatalabb nővérem Mária Ajkán lett tisztviselő, Izabella férjhez ment Devecserbe, én 1952-től Tapolcán gimnazista lettem.

De már 1937-től megszakadt a család otthoni állandósága. Három idősebb testvérem Pápán kezdte iskoláit. Azóta mindig a várakozás öröme, a búcsúzás aggodalma. S legtöbbször a szülők magánya, egymásrautaltsága a rendszerek sanyarúságában. Anyámnál tizenhat évvel idősebb apám pisálkolása a kicsi tűznél, kuporgása a rádió előtt valami jó hírért. Még a falióra is megállt, a vekker mindig sietett vagy késett. Nemcsak azt érezhettük, hogy a falutól vagyunk távol, de a világból is kirekesztve. Mihozzánk csak a santa Pali bácsi, a füstszagú szabó járt barátkozni hírekkel, meg a postás muszájból, kézbesítvén leveleinket, az adó- és beszállítási papírokat. Idősebb testvéreimnek téli szabadsága, gyerekkorom korán ágyba fektető estéi volt ez a szoba. Itt nyílik az ablak alatt az első hóvirág, az akácászéli ibolya, itt dőzsölt az illatos jácint, de ha kinyithattuk az ablakokat a tavaszra, csak az állatetetés, fejés utáni esték fejeződtek be a nagymama szobájában.

A most már beépített kamraajtó melletti kiszögellésben étkeztünk nyaranta. Innen gondolhatom vissza azokat a régi ebédeket, melyeket bátyám vidámsága, viccelődése annyiszor nevetésbe fullasztott. Apám még ostort is támasztott a fal mellé fegyelmezésül. Sok idegen vélekedés ellenére László vigkedélyű ember volt, ha szomorúnak látszott, hosszú tünődései, elgondolkodásai miatt képzelhették.

A kamraajtó vaskilincse kifényesedett a sok fogástól. Most minden úgy áll itt mint valaha, a lépcső alatti hombár kivételével; elkorhadtt, elszuvasodott s a kisebb gazdaság miatt megjavítani fölösleges lett. Középen a csőr-

lő, a legnagyobb tárgy, méretéhez képest évente csak egyszer használták, vetés előtt a magot tisztította, forgatásra hengere rostáján kihullott a zúzalék, hátul folyt le a tiszta gabona, hogy aztán rézgáliccal fertőtlenítsék. Nézzük gyári emblémáját itt és a kézidaráló öntöttvas kerekén! A cégjelzésből megtudhatjuk, századvégi, századeleji szerkezetek. Nagyapánk a maga nemében nagyvonalú gazdálkodást próbált. Emlegetnek valami kezdetleges cséplőmasinát is. Mi már csak vasrúdmaradványát használtuk a múltba vészett törökbálint almafa és a boldogasszonyszilva ágai közé emelt nyújtónak. Haskelepeztünk, mondásunk szerint kunsztotztunk rajta, László fél kézzel tizenkétszer is fölhúzódkodott.

Nem tudom, nagyapánknak mennyi földje lehetett, mégis körülbelül húsz-huszonöt hold, akár az apámnak. Onnan következtek, hogy csak egyetlen földrész mellett, amit apánk az Apponyi gróftól vásárolt, a Bánom tagban nem húzódozott nagynénem öröksége. A földterület megtartása miatt is vásárolhatta apánk a bánom-tagi földet, ráadásul a paptól bérelt néhány holdat 1945-ig. Még a birtokunkat sem tudjuk pontosan, mert minden rávonatkozó okmányt, adásvételi szerződést, periratot a hitelszövetkezet páncélszekrényébe mentettek volna a háborútól, de a páncélszekrényt kirobantották és minden elégett. Apám emlegette, huszonnégy holdja van, nem éri el a kulákság határát, mégis azzá tették egy évig annak idején. Nem hiszem, hogy több földet akart volna; akkor nem engedi anyámnak taníttatni gyerekeit. Modern gépesített gazdálkodást óhajtott a meglevőn. Gyönyörködött növényeiben. Olyan áhitattal kóstolta az érő búzaszemet, mint az ostyát. És családtagoknak tartotta lovait, adott fajtájukra. Bizonyítják a díszoklevelek. A háborúból egy csődöröcsikő maradt meg, egy tehén és utána nyomasztó szegénység. Az istálló ma is látható fundamentumán belül, a tévészervezés után beomlott falak között állatok zsúfolódtak. A háború után lónál, tehénél és borjánál nem laktak többen, ha a gazdálkodást elindító két ökröt nem számítom 1948-ig.

A bolgár rodopei szoba egzotikusnak hathat a kocsiszín helyére épült részben. Csodálhatjuk szépségét, a remek mestermunkát, tarthatjuk a bolgár-magyar barátság jelképének, Nagy László műfordításaiért emelt kápolnának, viszonzásnak a szmoljáni Nagy László Múzeumba adott Bakony-szobáért, de nekem mégis az az őszi hónap jut róla eszembe, mikor a Szablyák és citerák kötet egy részét Iszkázon fordította az ötvenes évek elején. Ha melegebb volt, dolgozott a kazal tövében, hűvösebb időben a tűzhely mellett, míg én délelőtt iskolában voltam, szedtük a krumplit, törtük, fosztottuk a kukoricát, répát csiráztunk. Gyöngybetűi szinte javítás nélkül szaporítottak. Fölélesztették Hunyadi János Jankula vajdát, Krali Markót, a Golomese gyermeket s talán azokat a rodopei népdalokat is, melyeket annyira szeretett, hogy beleszerelmesedett a Rodope hegységbe, emberekbe, énekekbe. Azt tette haláláig. Utolsó bulgáriai tartózkodása néhány napját, élete boldog napjai közül valókat, a mögött az ablak mögött töltötte már Szmolján diszpolgáraként, melyet a szobában kiállított Nagy László Múzeum makettjének bal oldalán látunk.

Az ól és a hidas anyám vesződsége. A tavaszi süldők télre meghíztak. Szükségeltetett egy hizó Mária nővéremnek Veszprémbe a taníttatáshoz, Izabellának és Lászlónak Pápára hús, hogy a nyárádi nagymama főzni tudjon, adhasson sonkát, szalonnát, kolbászt. Kellett otthonra is. És a háborús rekvirálásra, a háború utáni beszolgáltatásra.

Hátul a pajta balról a szelemengerendáig szénával, jobbról a gabona-

törek, a vetőgép, az álombeli szán, hogy nagy telek idején a tüzesre pihent lovak röptessék, borítsák. A pajta tavaszra úgy kiürült, mintha csak a gubbasztó gyöngybagoly maradt volna benne. De nyáron bátyámnak olyan kedves lakás, hogy ott aludt, ott fogalmazta verseit kicsi irkáiba rejtve, senki se tudott róluk. Ilyen búvóhely lett a kazlak hátsó töve is.

A sors rendelése szerint éppen akkor dőlt össze a pajta, az istálló, az olak, mikor szükségtelemmé váltak 1959 után. S elindult hátulról a Zöld Angyal, benézett a folyosóablakon, bezörgetett az ajtón, előre került, föltelepedett a kémény tetejére.

Pedig amíg jövősz kedvvel lakott itt az ember, méltó növények díszeltek, gyümölcsöztek. A kapu egyik felén a mostani fenyő, a másikon hatalmas vadgesztenye, a telek sarkában a párja: gyermeki magasles valamennyiünknek. László karra húzódkodott ágról-ágra egészen a tetőig. A gesztenyefákat a villanydrót miatt először csonkára nyesették, azután kivágták. Mögöttük a kertben s az udvaron egészen a kert aljáig gyümölcsfák. Néhány nevezetes közülük: az első, a ma is álló ringló a terméséért meg azért, mert minden nagy termésnél letörött valamelyik ága, sose pusztult el – lehetne jelkép. Sajnos a puszpángbokrok mögött a cseresznyefa kipusztult, pedig az volt a „bíró cseresznyefája”, ahogy kiskorában nevezte a bátyám. A kút fölötti körtefa egyidős lehet a házzal. Jól szervezi hosszú életét, egyszer ömleszti a körtét, azután néhány évre visszavonul pihenni. A hátsó diófák sose pihentek, ha a tavaszi fagy nem marta meg őket, sokat hajladozhattunk alattuk ősszel. Nyáron hintát kötöttünk ágaikra s fölrepültünk egészen a sárgarigó fészkeig. A cseresznyefák fiatalabbak, emlékszem szemzésükre, emlékszem az udvar-közepe ringló oltására, s ahogy apám rendelte az almafa-csemetéket, a londoni pepint, a húsvéti rozmaringot, a jonathánt. A kazlak mögött, az akácás szélén állt egy félvad cseresznyefa, tőle kezdődött május végén a gyümölcsös évszak s szüntelen folytatódott a későbbi cseresznyével. A kert végében jobbra valaha sűrű meggyes, ott ásta el László a háború alatt a piros nyerget, oda ásták a bunkert, ott sírtam anyám ölében a légicsata idején, míg bátyám fedezék nélkül, kétszáz méterre a mezőben figyelte a német és az angolszász gépek tusáját. Anyám a bátyámért jajgatott, én anyám kétségbeesése miatt sírtam. A meggy után érett a párizsi és a „puha ides” alma, a kajsz, a ringló, a boldogasszony- és mindenféle szilva, a lugason a szőlő, az almák, a kertalji ökölnyi őszibarackok, kopálódott a dió, végül dércsípte, aszalódott kökényszilva a fákon.

A kert legvégén az utolsó diófába Pegazust véselt a bátyám, padot, asztalkát ácsolt alája, ott szokott tűnődni, írni, ha megjött. Itt a mező és a kert találkozásában gyönyörű liget, óriási vadcsesznyefa, pázsit, a háború végéig szőlő, míg a tankok ki nem tiporták, s nem ásták be magukat ágyúikhoz, katyusáikhoz a tűzerek.

S végig a telek hosszában akácás, éppúgy tüzelőfának, mint zöld koszorúnak. Akácásnak neveztük, de az elején szilfák, belül zsindeleypiszkáló diófa, régen hatalmas kör, kivágták, de újabb fakadt gyökeréből, alig fiatalabb nálam, most olyan magas, ahogy mondtam, mintha hozzá lenne kötve a ház fehér hajója. És ott a Megnevezett Vadkörtefa az északi szélén, bátyám szélől csavart sorspéldázata, miként életrajzában írta.

A buja zöld kimúlt, már nem jelen időben, a megritkított fák közt kevesebb a madárszó, mégis azt képzelem, marad hűséges rigó, stiglic, szarka, túskebujkáló valami ősi ösztönnel visszatérőben.

EGYETEM ÉS KÍSÉRLET PÉCSETT

Beszélgetés Bécsy Tamással, Ormos Máriával és Szépe Györggyel

Hosszú és viszontagságos a Pécsi Egyetem története. A magyar oktatásügy kezdeteinek fáradhatatlan kutatója, Békefi Remig V. Orbán pápa alapítólevelével igazolta, hogy 1367-ben egyetem létesítettett Pécsen, noha nem teljes: az akkoriban legfontosabbnak számító teológiai fakultás hiányzott belőle. Ez az egyetem a XV. század elején még fennállott, de a közepén már bizonyosan nem. 1746-ban a papnevelőintézet keretében teológiai főiskola nyílt, 1832-ben jogi főiskola, amely 1865-ben jogliceummá alakult, s 1923-ban beolvadt a Pozsonyból Pécsre helyezett új egyetembe, „jog- és államtudományi kar”-ként.

A Pécsre telepített új egyetem nem jelentéktelen szellemi erőket tömörített, s a város vezetősége a nehéz idők ellenére mindig szívügyének tekintette a fejlesztését. Kivált az Orvos- és a Bölcsészkaron található országon és nemzetközileg ismert nevek – Zechmeister László, Berde Károly, Entz Béla, Mansfeld Géza, Prinz Gyula, Thienemann Tivadar, Tolnai Vilmos, Kastner Jenő, Kerényi Károly – a professzorok között; az Orvoskar egykori tanársegédei és adjunktusai közül pedig sokan váltak a felszabadulás utáni egyetemi és tudományos élet fontos szereplőivé sőt vezetőivé, mint például Kellner Béla, Donhoffer Szilárd, Ernst Jenő, Sós József, Sebestyén Gyula, Cholnoky László, Radnót Magda. A Bölcsészkar nem érte meg a felszabadulást: 1941-ben a németbarát kormány megszüntette, és „a leendő német fakultás előkészítéséül – írja Várkonyi Nándor a *Pergő években* – német középiskolát állított fel.”

A felszabadulás után alapvetően megváltozott felsőoktatási és kutatási struktúrában a Pécsi Orvosegyetem igen előkelő helyet foglalt el; elég itt emlékeztetni Kerpel-Fronius, Szentágothai, Környei, Ernst, Lissák, Romhányi, Donhoffer professzorok nevére, illetve a körülöttük kialakult iskolákra. A Tudományegyetemen azonban csak Állam- és Jogtudományi Kar, valamint – 1975-től – Közgazdaságtudományi Kar működött, illetve integrálódott; az általános iskolai tanárképzés külön főiskolán folyt. 1981-ben azután a Minisztertanács határozata összevonta a Pécsi Tanárképző Főiskolát és a Pécsi Tudományegyetemet Janus Pannonius Tudományegyetem néven, és a JPTE-en felállítandó Tanárképző Karra bízta az általános- és középiskolai tanárok egységes képzését. Nagyon nehéz kérdésekkel kényszerült így az új egyetem szembenézni, hiszen egy már meglevő és a maga céljainak jól megfelelő intézményt, illetve intézményrendszert kellett új, magasabb feladatok megoldására alkalmassá átépíteni úgy, hogy közben a munka egy percére se szakadjon meg. Akár egy nagy híd újjáépítése, miközben „zavartalanul” halad rajta a forgalom! S mivel az átszervezéshez oktatás-módszertani kísérlet is csatlakozott, érthető, hogy érdeklődés kíséri. Erről a – nevezzük így – „Kísérletről” kérdeztük meg az új Egyetem három új professzorát.

– *Hallhatnánk mindenekelőtt valamit azokról az erőkről és tendenciákról, amik a pécsi Kísérletet létrehozták?*

Szépe György: Mielőtt válaszolni próbálnék, hadd olvassak fel egy kis sé tán enigmatikusnak tűnő idézetet: „Senki se kíváncsi rá például, milyenek most a francia département főnökök. Sokkal inkább, hogy a francia írók milyenek, vagy az egyetemi tanárok Nancyban és a színészek a Comédie-ben.” Mikszáth: *Az én kortársaim*. Ez nem szöveg, hanem megjegyzés. Hogy őszinte legyek, ezt a kis Mikszáth-idézetet nem én óhajtottam elmondani, hanem az egész interjú mottójául ajánlanám.

Jelenkor: Tekintsük hát amolyan mottónak; annyi mindenesetre látható belőle, hogy milyen fontosnak ítélte Mikszáth egyetem és színpad szerepét a maga korában. Ami a színházat illeti, abban most sincsen hiba. De vajon el lehetne-e képzelni napjainkban egy egyetem érdekében afféle grandiózus gyűjtési akciót, mint ami a Nemzeti Színházért folyik? A kérdés azonban nyilván messzire vezetne; térjünk hát inkább vissza az erőkhöz és a körülményekhez, amik a pécsi Kísérletet létrehozták.

Bécsy Tamás: Nos, úgy hiszem, úgy merült fel a kérdés, hogy vajon lehet-e általános- és középiskolai munkára egyaránt alkalmas tanárokat egységesen és hathatósan képezni. Ezt nyilvánvalóan csak úgy lehetett elképzelni, ha a képzést – közép- és általános iskolai tanárokat egyöntetűen – tanítási készség és tudományos szemlélet szempontjából egyaránt magasabb szintre emeljük.

J.: De miért éppen Pécsre esett a választás?

Szépe: Több vonal metszette itt egymást. Egyrészt sohasem szűnt meg az igény a bölcsészkar visszaállítására; magam is a hatvanas évektől kezdve gyakran hallottam erről Pécsen. Zárójelben jegyzem meg, hogy Miskolcon is a jogi kar visszaállítását kérték, mert azt szüntették meg néhány évtizede, nem pedig egy új közgazdasági kar felállítását. – Egy másik vonal a felsőoktatás fejlesztésére irányuló országos, minisztériumi kezdeményezés volt. Ne felejtjük el, hogy mi itt Pécsen nem a magunk számára „kísérletezünk”, hanem ebben a keretben próbálunk megvalósítani számos olyan elgondolást, amely a felsőoktatási határozatokat előkészítő bizottságokban fölmerült. Egy harmadik vonal – ahol magam legerősebben voltam érdekelve – a Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége Közoktatási Bizottsága volt, amely 1973 és 1976 között a jövőben az iskola által átadandó műveltségterület kérdéseivel foglalkozott. Ez a testület 1976 és 1980 között az MTA és az Oktatási Minisztérium Köznevelési Bizottsága néven működött, s tevékenységét kiterjesztette az egész oktatásügy távlati fejlesztésére, beleértve a felsőoktatást és ezen belül a nevelőképzést. A felsőoktatási problematikát ez a szervezet több regionális ankéton vitatta meg; ezek között a legnevezetesebb a Pécsi Akadémiai Bizottságban megrendezett egésznapos ankét volt, amelyen egyöntetűen fölmerült a pécsi felsőoktatás kiegészítésének igénye egy bölcsészkarral. Ezt követte 1979-ben egy előkészítő bizottság, amelynek javaslatát szintén figyelembe vette a Művelődési Minisztérium, amikor 1981 őszén elkészítette a mostani tanárképző kar alapjául szolgáló jogszabályokat. S ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a felsőoktatási párhatározatban is volt egy mondat a pécsi egyetemről.

J.: De hogyan lett ebből a rengeteg — ahogyan Professzor úr mondotta — „vonalból” valóság?

Szépe: Mindezek a vonalak, akaratok, szándékok nem légüres térben mozogtak: a minisztérium által készített statisztikákból kiderült, hogy a Dunántúlról hányan és hová milyen fakultásra mennek a diákok. Száz szónak is egy a vége: meglehetősen nagy konszenzus alakult ki, hogy szükség van a Dunántúlon egy új egyetemi szintű tanárképző karra, s ennek optimális helye Pécs.

Bécsy: Hadd tegyem hozzá ehhez, hogy készítettünk mi a hetvenes évek közepén-második felében egy tervet arról, hogy létesüljön Pécsen bölcsészkar. Szívügyének tekintette és nyomatékosan támogatta a tervet Bihari Ottó akadémikus, a Jogi Kar professzora, aki azonban épp a terv szempontjából döntő periódusban sajnos meghalt. Úgy képzeltük akkor, hogy a Jogi és a Közgazdasági Karok mellé belép harmadikként a Bölcsészkar, s az általános iskolai tanárok képzésére továbbra is megmaradna a Tanárképző Főiskola. Ez a bölcsészkar nemcsak középiskolai tanárokat képezett volna, hanem a szerepkörhöz közeli foglalkozásokban működő szakembereket is, akiknek a képzése még nincsen intézményesen megoldva.

Szépe: Úgy van, ebből a tervből indult ki a már említett 1979. évi előkészítő bizottság, amelynek elnöke Szabolcsi Miklós volt, a titkára meg Bókay Antal. S ennek a bizottságnak a javaslata — s nyilván egyéb szempontok — alapján dolgozta ki a minisztérium 1981-ben a megfelelő rendeletet.

Bécsy: Ekkor azonban a terv már az egységes képzés irányába fordult, azaz a középiskolai és általános iskolai tanárokat egyaránt képző egyetemi oktatás eszméje felé.

Ormos Mária: Említsük még meg, hogy az egész terv, illetve rendelet belekerült az egyetemproblematika fentebb már érintett hullámába; nevezetesen különböző vezető szinteken is egyre inkább felismerték, hogy az egyetemi képzés egészében véve problematikus, és egy sor gonddal küzd. Így került bele az egész szervezeti-szerkezeti koncepcióba a színvonal emelésének gondolata: egy kísérleti megoldásé, amely olyan metódusok, emberek, szellemi háttér és a többi összehozását kísérli meg, hogy lehetővé váljék...

Bécsy: ... egy kifejezett minőségi fejlődés! Bocsásson meg, hogy közbevágtam, de azt hiszem, ki kell mondanunk, hogy a kísérleti megoldás célja egy határozott minőségi fejlődés feltételeinek a megteremtése volt. Alapvető ez, mert nem csupán szervezeti kérdéssről van szó! A tervben az oktatási anyag és módszerek olyan megváltoztatásáról volt szó, amely az általános és a középiskolai tanárok egységes minőségi képzését célozza meg!

Szépe: Szintén a hetvenes években történt, ha jól tudom, hogy fölmerült egy szociológiai fakultás vagy nagyobb intézet létrehozásának a terve az egyetemen belül. Nincs ebben semmi különös: akadnak olyan egyetemek bőven, ahol a szociológiának külön fakultás, vagy nagyobb egyetemi intézet jut. Miért, miért nem, ez a terv megghiúsult. Annyi azonban bizonyos, hogy a háromkarú — súlylál társadalomtudományi — egyetem gondolata már mielőttünk is jelen volt Pécsen.

J.: De térjünk tán vissza a Kísérlethez. Született tehát egy szép rendelet, amely elhatározta a Tanárképző Főiskola „egyetemesítését” és csatolá-

sát a Jogi és a Közgazdasági karhoz, és ezzel létrehozta – mint egykor a pápai bulla – a háromkarú JPTE-t; de hogyan kezdett mindez ténylegesen is megvalósulni? Szólhatnánk a „zavartalan” építkezésekkel óhatatlanul együtt járó kellemetlenségekről és „elterelésekről”?

Ormos: Láttuk röviden, hogyan alakult ki az a koncepció, hogy egészüljön ki Pécssett az egyetem, s az ezáltal három karúvá váló JPTE harmadik kara szolgálja az egységes és magas színvonalú tanárképzést. Ez egyúttal azt jelenti, hogy a régi főiskolai keretekben mozgó felsőoktatási egységet magasabb szintre óhajtjuk emelni. Ha ebből indulunk ki, mindenekelőtt meg kell vizsgálnunk a feladat feltételrendszerét. Ennek nyilvánvalóan több összetevője van. Feltételez egyrészt megfelelő szellemi háttérrel. Ennek bizonyos alapjai persze adottak a Főiskola kereteiben: az ott fellelhető jelentős szellemi kapacitást fel kell szabadítani s kitárni számára a lehetőségeket. Ez azonban önmagában nem elegendő. Az első perctől kezdve bebizonyosodott, hogy nem elegendő. Be kell tehát építeni motorikus, mozgató elemeket, új embereket, akik az egész szervezési, koncepcionális, módszertani és más efféle munkát – hozzá kell tennem, heroikus munkát – elvégzik, illetve megindítják. Ez eddig többnyire úgy valósult meg, hogy afféle „repülő tanárok” szaladgálnak Pestről Pécsre, akiknek állandó lakhelyük változatlanul nem Pécs.

J.: Milyen arányban? Összesen hányan?

Szépe: A Magyar Nyelvi Tanszéken – amely ellátja az általános nyelvészeti tanszék feladatát is – két egyetemi tanár, egy docens és egy adjunktus utazik Pestről hétről hétre. Az Orosz Filológiai Tanszéken négy utazó akad: három docens és egy adjunktus – de az utóbbi szeretne Pécsre települni. Az Angol Filológiai Tanszéken nincs leutazó, mert eddig nem sikerült erre státust szerezni.

Bécsy: Nálam egy, kettő, három... hat oktató ingázik.

Ormos: Nálunk pillanatnyilag négy.

Szépe: Ez összesen 18 fő, a Technika és a Testnevelés Tanszék egy-egy lejáró professzorával együtt húsz fő.

J.: Az arányokat tekintve; nem túlságosan kevés ez a régi Főiskola – mondjuk így – „passzív” tömegéhez képest?

Ormos: Én semmiképpen sem mondanám, hogy „passzív”!

Bécsy: Kivált azokon a tanszékeken, ahol az új képzés megindult, semmi esetre sem beszélhetünk „passzivitás”-ról!

Ormos: Tegyük még hozzá, hogy néhány új embernek sikerült már letelepednie. Ezek nem föltétlenül Pestről jöttek; nálunk például ketten más-honnét, vidékről.

J.: Mi akadályozza az újak nagyobb arányú Pécsre települését?

Szépe: Úgy hallottam, hogy az egyetem számára több mint tíz lakás máris rendelkezésre áll. Számomra nem világos, hogy miért „nem jönnek össze” a dolgok. Lehet, hogy az egyetemnek kellett volna lépnie ebben az ügyben?

Bécsy: Mielőtt rátérünk az anyagi feltételekre, összegezzük tán röviden a koncepciókat, mert az maga után vonja a másikat. Az egyik szempont

tehát a közép- és általános iskolai tanárok egységes képzése. Ezen belül folyik egy kísérlet a tanárképzés minőségi megemelésére. A harmadik pedig – ami tulajdonképpen már nem is kísérlet, hanem szükségszerűség – az a szempont, hogy az egyetemi rangot nyert volt Tanárképző Főiskola, azaz most már Tanárképző Kar, valóban egyetem legyen.

Ormos: Hallani lehetett a Tanárképző Kar szervezésének elején kifogásokat, hogy ez az egész egységesítő elgondolás „lefelé” óhajt nivellálni. Ezzel ellentétben azonban eleve benne foglaltatik a kísérletben, hogy az itt kialakuló magasabb oktatási szint egyúttal egy tudományos pályaindítást is biztosítson azoknak, akik erre alkalmasak. Ugyanakkor pedig maguk az egységek – akár tanszékek ezek, akár intézetek – váljanak egyúttal tudományos műhelyekké is. A kutatómunka igénye kezdettől beépült a szervezők és a mozzatók gondolatvilágába. Joggal mondhatjuk, hogy az erre irányuló erőfeszítések elkezdődtek, és már nem csupán a jövőre vonatkozó vágyálmok. De menjünk talán tovább a feltételrendszerben. Beszéljünk először a szervezeti, s aztán a tartalmi kérdésekről.

Bécsy: A feltételrendszer legáltalánosabb problémája kétségkívül az, hogy az Elnöki Tanács rendelete kísérleti egyetemet hozott létre, de azt senki nem nézte meg, hogy az érvényben levő pénzügyi, igazgatási, személyi szabályozók, illetve keretek egy ilyen új kísérletet egyáltalán lehetővé tesznek-e? Még bonyolítja a helyzetet, hogy ez a kísérlet nemcsak a meglévő egyetemek működését lehetővé tevő gazdasági, jogi, pénzügyi, személyi feltételekbe épül be, hanem ráadásul a tanárképző főiskolákéba is! Következésképpen számos probléma adódott, hiszen olyan feladatokat kellett megoldani, amik a már *működő* egyetemek és főiskolák számára nem feladatok. Ezt a problémakört induláskor, illetve tervezéskor senki nem vette figyelembe, és ebből számtalan gond és nehézség származik.

Szépe: A történeti igazság kedvéért megemlítem, hogy a mostani sokoldalú egyeztetési, helyi-hatalmi stb. problémákat úgyszólván mind előre lehetett látni; meg is írtuk; s az ezzel kapcsolatos javaslatunkat külön figyelemmel háritották el egyes posztokon, mivel – 1982-ben – teljesíthetetlennek látták. 1984-ben viszont napvilágot látott egy magas szintű rendelkezés, amelynek értelmében a rektorokat a minisztertanács nevezi ki. Vagyis mégiscsak szükség van arra, hogy legalább akkora önállósága legyen egy rektornak, mint egy nagyvállalat vezérigazgatójának termelési kérdésekben. Azt ugyanis az első perctől kezdve világosan láttuk, hogy a meglévő szervezeti keretekben igen nehéz lényegesen újat létrehozni. S láttuk előre az új típusú egyetemi munka kialakítását gátló különféle bürokratikus akadályokat is – amelyek egyébként nemcsak Pécsre sújtják, hanem föltehetően az ország valamennyi felsőoktatási intézményét, de bennünket – mivel valami szokatlant próbálunk – még fokozottabban.

J.: Úgy értem ezt, hogy előre látták a kísérletet gátló körülményeket, meg is mondták, s lényegében mégsem változott semmi?

Ormos: Tegyük azért hozzá, hogy bár formális-szervezeti tekintetben csakugyan nem sok változott, de tartalmi szempontból a legutóbbi időkben igenis léptünk az elrendeződés és a kibontakozás felé!

Bécsy: És említsük meg azt is, hogy bár ezidáig a keretek nemigen mozdultak, jól látható, hogy a minisztérium sokfelől és nagyon határozottan ki-

ván ezen segíteni. Éppen ezt mutatja egyebek közt a rektorok említett minisztertanácsi kinevezése is!

J.: De ekkor óhatatlanul még több függ majd a rektor személyétől, kivált szervezeti és anyagi tekintetben?

Ormos: Igen, de visszatérve a feltételrendszer szervezeti-anyagi vonatkozásaira, először is nem szabad elfelejteni, hogy ez az egyetem pécsi egyetem és baranyai egyetem, és elsőrendűen fontos, hogy ez a környezet mennyire tekinti magáénak. És ez megint kéttényezős probléma: függ az egyetem illeszkedésétől a régióba, és függ a pécsi-baranyai lokálpatriotizmus viszonyulásától az egyetemhez. Úgy hiszem, hogy ez az illeszkedés, illetve viszonyulás döntő fontosságú a szellemi erők felszabadítása, vonzása és letelepítése szempontjából, persze egészen a lakáskérdésig. Mindezt rendkívül fontosnak érzem, hiszen egy egyetemet három, öt, maximum tíz évig fenn lehet úgy tartani, hogy sokan máshonnan utazgatnak, de tovább nem! Hiszen az ilyen egyetemnek nem lesznek gyökerei, nem lesz eleven kontinuitása és kontiguitása! Ahhoz, hogy az egyetem valóban élővé váljon, mindenképpen oda kell vonzani és le kell ott telepíteni szellemi erőket! Ha ez sikerül, akkor és csak akkor beszélhetünk a magyar szellemi élet régóta kívánt és roppant időszerű decentralizálásáról, ami egyébként – és ezt eddig még nem is említettük! – az egyik legfontosabb célkitűzése kísérletünknek, amely nem utolsó sorban éppen ezáltal válik országos jelentőségűvé!

Szépe: Én is épp ezt akartam említeni! Öszintén szólva, engem ma már kevésbé érdekel a kísérleti jelleg – amit azért persze szeretnék eredményesen csinálni –, mint az, hogy a Janus Pannonius Egyetem – nem tudományegyetem hanem *egyetem* – csakugyan teljes körű regionális egyetem legyen. Ha úgy tetszik, akkor egyetemrendszer, amelynek nemcsak állam- és jogtudományi, közgazdaságtudományi és tanárképző fakultása van, hanem amely komplex kölcsönhatásban működik a nagyhirű pécsi orvosi egyetemmel, a műszaki főiskolával és a konzervatóriummal; s talán lépésről lépésre az egész dél-dunántúli fejlesztési régió felsőoktatási és tudományos intézményeivel.

J.: Nem kellene ehhez első lépésként mindenekelőtt a JPTE-t teljes egyetemmé fejleszteni, természettudományi fakultással?

Szépe: Természetesen teljes egyetemmé kellene fejleszteni, ezt már említettem. Ehhez azonban valószínűleg nem szükséges egy hagyományos – német típusú – természettudományi kar, ahogy nem szükséges egy bölcsészettudományi kar sem. Azt hiszem, hogy a tanárképző főiskola megfelelő részlegeiből valamivel nehezebb lenne kifejleszteni egy természettudományi kart, mint a most már működő egyetemi szintű társadalomtudományi részlegeket. Éspedig elsősorban azért, mert a természettudományi tanszékek és laboratóriumok létesítése talán két nagyságrenddel több pénzbe kerül, mint a társadalomtudományi tanszékeké. Szerencsére azonban a regionális együttműködés nem azt kívánja meg, hogy a régió belül versenyezzenek egymással az intézmények, hanem azt, hogy kiegészítsék és segítsék egymást! Így például a Janus Pannonius Egyetemen aligha lesz szükség olyan kutatólaboratóriumok létrehozására, amelyek már működnek az orvosi egyetemen és a műszaki főiskolán. Persze jó oktató-laboratóriumokra nagy szükség lesz; de ha a természettudományok integrált oktatása felé haladunk, akkor arra a ta-

nárjelöltek integrált – vagyis nem, illetőleg nemcsak diszciplináris – laborokban készülhetnek fel!

J.: De térjünk talán vissza a regionális egyetem gondolatához!

Szépe: Ez a Janus Pannonius Egyetem egész Dél-Dunántúl felsőoktatási és tudományos centruma lenne: Baranya, Somogy, Tolna és Zala megye ilyen jellegű tevékenységének és intézményeinek a központja. Minimálisan ezt az egységet Pécs városán belül kell majd létrehozni. Ne ismételjünk most olyasmit, amit már sokszor sok helyen elmondtak: az egész régió fejlesztéséhez kapcsolódni kell tudományos és felsőoktatási háttérnek; s a regionális fejlődés már alaposan túlmegy a megyehatárokon. Ezzel föltehetően még a megyék is egyetértenek. Másról van szó az egyetem felől, belülről nézve. A szakegyetemek ugyanis óhatatlanul részmegoldásokat jelentenek az egész értelmiség szempontjából; ezek ugyan létfontosságú részmegoldások, de aligha erre visz a jövő útja. Az adott térségen belül, elsősorban városon belül sokkal erősebb és szervezettebb együttműködést kellene kialakítani közöttünk, akár formalizált módon, akár informális keretekben. S ennek nemcsak a csúcson kell működni – hiszen a rektorokat nem nehéz leültetni egy asztal mellé –, hanem a diákság és az oktatók szintjén.

Bécsy: Jelek és példák efféle együttműködésre máris akadnak! Abszolút pozitívumként könyvelhetjük el például – ami a helyi hatósági megértést és támogatást illeti – a város és a megye segítőkészségét az Egyetemi Színpad létrehozásában! Pénzt is adtak, helyiséget is adtak, szervezetet is adtak, státuszokat is adtak!

Ormos: Hozzáteendő ehhez, hogy a város és a megye nemcsak hogy nem zárkózik el, hanem egyenesen szívesen tárgyal mindenféle javításról és lehetőségről! Közbelépnek viszont gyakran a különféle paragrafusok, jogszabályok, amelyek gátolják a megoldást.

J.: Említhetne tán konkrét példát?

Ormos: Itt van mindjárt az épület-komplexum kérdése, ami talán részletkérdésnek tűnik, de egy egyetem életében centrális fontosságú! Épületeink úgyszólván mindegyike a legkülönbébb gondokra ad okot. A Tanárképző Kar épülete minden ízében elöregedett, s elektromos hálózata, csőhálózata tekintetében már-már veszélyes. Ráadásul kicsi is, úgyhogy mindenképpen megérett a rekonstrukcióra. Elvben nincs is akadály, mert a Minisztérium hajlandó kinyitni a bukszát egy viszonylag szerény, de megfelelő terv erejéig. Azonban a tervben benne foglaltatik, hogy traktusonként ki kell telepíteni a kart. Irodalom, történelem s egyéb humán tanszékek esetében ez még viszonylag könnyű. De el kell helyezni a fizikai labort, a biológiát és egyebeket, ami már egyáltalában nem olyan egyszerű! Valójában azonban még a viszonylag könnyűeket se könnyű, mert a részlegek elhelyezéséhez megfelelő átmeneti épületeket kell találni, s itt már óriási nehézségek jelentkeznek. Vagy egy másik probléma: a Jogász illetve Közgazdász Karnak van egy régi, szép nagy épülete, aminek azonban jelentős részét mind a mai napig az Orvostudományi Egyetem használja.

Szépe: Pontosabban igénybe veszi, de nem használja!

Ormos: De ugyanígy említhetném két úgynevezett kollégium helyzetét is. Van az egyetemnek két olyan kollégiuma, amely gyakorlatilag használ-

hatatlan. Az egyik rosszul épült, elavult, s méghozzá nagyon távoli. A másik eredetileg lakóház volt, kollégiummá alakították át, állapota azonban olyan, hogy jelenleg sem lakásnak, sem kollégiumnak nem jó. Az Egyetemnek az az érdeke, hogy a távoli kollégiumot valami hasznos épületre, épületrészre elcserélhesse, a másikat a Tanács segítségével felújíthassa és lakásokként hasznosíthassa. E megoldások azonban súlyos nehézségekbe ütköznek és közöttük előkelő helyet foglalnak el bizonyos előírások. Ezen is túl lehet természetesen lépni, de újabb egyeztetések, erőfeszítések, tárgyalások árán. Így lépnek be tehát olyan megkötöttségek, amelyek a segítőkészség és a legjobb indulat ellenére is megnehezítik és lassítják a munkánkat. Hozzá kell tennem, hogy különben ebben az esetben is a legteljesebb segítőkészséget tapasztaljuk.

J.: Mondható tehát összegzésképpen, hogy a helyi és az országos szervezetekben egyaránt maximálisan megvan a szándék és a jóindulat egy ilyen nagy helyi regionális egyetem létrehozására, illetve kifejlesztésére? De akkor miből adódnak a kétségkívül meglevő és itt is többször említett helyi akadályok? Hogyan látja ezt Bécsy professzor úr, aki több mint két évtizedig lakott és dolgozott Pécsen?

Bécsy: Mindenekelőtt ne felejtsük el, hogy Pécsen régóta van egyetem, tehát ebből a szempontból tekintve nem „új” egyetemről van szó. Itt van azután egy csomó gazdasági nagyüzem: uránbánya, szénbánya, börgyár, kesztyűgyár, a Zsolnay-gyár és sorolhatnánk hosszan tovább. Szóval van itt egy csomó nagyüzem, ami – hogy úgy mondjam – „viszi” a várost. Egy ilyen kar létesítése tehát, mint amilyen a mienk, egyáltalában nem létkérdés a városi vezetőség számára, mégcsak nem is elsőrendű kérdés! Semmiképpen nem olyan nagyságrendű kérdés, mintha egy olyan városban kellene teremteni egyetemet, ahol addig egyáltalában nem működött.

J.: Egy új „kar” talán csakugyan nem sokat „emel” Pécs városi státuszán, de egy új nagy regionális egyetem? Igaz, hogy a koncepciót előbb bizonyára meg kell érteni, meg kell értetni. S tán nem is csak „pécsi viszonylatban”? Vajon helyén van-e az egyetem általában közgondolkodásunkban, látjuk-e valódi szerepét és jelentőségét az ország életében? Kívülállóként majdhogynem az az ember érzése, hogy az egyetem a szocialista államépítésben valahogyan másodrendű helyre szorult. Azt már látjuk, hogy egy nagyüzemet, mondjuk egy autóbuszgyárat, csak szigorú nemzetközi normákkal összhangban érdemes működtetni, de vajon átlátjuk-e ezt ilyen tisztán az egyetemek esetében is?

Bécsy: Mindenesetre én csak azt szeretném hangsúlyozni, hogy a gondok és nehézségek megítélésében – és megoldási törekvéseinkben – nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy Pécsen előttünk is volt már egyetem, s a mi közvetlen elődünként itt működött a Tanárképző Főiskola!

Szépe: Méghozzá nem is akármilyen, hiszen köztudottan ez volt az ország legerősebb tanárképző főiskolája; mégpedig a szónak mindkét értelmében legerősebb, tehát előnyére és...

J.: hátrányára is?

Szépe: Ezt én nem mondanám; kétségkívül igen erős volt itt a szervezeti rend, szigorú, már-már...

J.: merev?

Szépe: Megint nem ez a helyes kifejezés, inkább hierarchikus volna a találóból. Az a helyi legenda, hogy bizonyos döntések és beruházások meghozatalában a betöltött hivatali posztok legalább annyit nyomtak a latban, mint a többi célok.

Bécsy: Mondjak talán egy konkrét példát. Hatalmas költséggel grandiózus világítás készült a sportpálya számára, a Népstadion megirigylhetné! Holott amikor a pálya leginkább használatos, egyébként is hosszúak a napok.

Ormos: Ugyanakkor pedig előfordul, hogy a kollégiumokban a túlzott takarékoskodás miatt nincsenek meg a tanulás elemi feltételei.

Szépe: S ezzel az építkezéssel összefüggésben egy – egyébként nagyon is szükséges – tanszék kiugróan nagy területen és rendkívüli kedvező módon talált magának elhelyezést. No persze, nagyjában ilyen elhelyezésre volna szüksége minden tanszéknek; ez azonban aligha függhet össze a kollégiumi fejlesztésben való takarékoskodással.

Bécsy: De hadd mondjak még egy példát a feltételrendszer bénító hatására. Minden egyetemi és főiskolai felvétel előtt harsogja a rádió és televízió, hogy nem jó a felvételi szisztéma, valami jobbra volna szükség. Igazuk is van, a jelenlegi felvételi rendszer csakugyan nem jó. Mi tehát kidolgoztunk egy új csoport-dinamikai eljárást, aminek alapján azt vizsgáljuk, hogy kinek-kinek milyen érzéke van az irodalomhoz, képes-e értelmesen vitázni, tud-e meggyőzés alapján módosítani a maga véleményén, és így tovább és így tovább. Nem mondom persze, hogy nem lehet ennél jobbat ki találni, de a tervünk a jelenlegi szisztémánál mindenképpen jobb, mégsem sikerült egészen a legutóbbi időkig sehogyan sem érvényesítenünk és elfogadtatnunk. Talán az idén...

Ormos: Nekünk egy ponton tán sikerült áttörnünk. Nem dolgoztunk ugyan ki teljes felvételrendszert, de három-három jelentkezővel folytatott két-három órás beszélgetések alapján próbáltuk egyénileg megismerni az embereket, s leírtuk a tapasztalatokat. Ha azután két azonos pontszám között kellett döntenet, vagy ha valaki épp a ponthatárra esett, figyelembe vehettük és érvényesíthettük ezeket az észleleteket. Meg kell jegyeznem viszont – bizonyos mértékben elveim ellenére, hiszen én is teszt-ellenes vagyok –, hogy túlságosan nagy eltéréseket a vizsga és a mi beszélgetési eredményeink között nem tapasztaltunk.

Bécsy: Nálunk bizony akadtak jelentős eltérések. De mondok egy másik példát a megújulás nehézségeire, a másodállásokét. Hivatalosan maximum a főállású fizetés 50 százalékát lehet valakinek kifizetni másodállásban. De nálunk a másodállás rendkívül komplex feladat. Programok kidolgozásával, más oktatási szisztémával, az egyetemünk Pesten megoldandó feladatainak a segítségével is együtt jár. Senkitől nem kívánhatom jó szívvel, hogy – nyilván amúgy sem magas – fizetése feléért ekkora nagy munkát vállaljon.

J.: Hát ehhez nyilván elhivatottság vagy megszállottság kell; vagy egyszerűbben: munkaszeretet. De ez itt meglehet, mert szerencsére így is elég sokan vállalják. Mindenesetre kétségtelen, hogy így a dolog megoldatlan.

Bécsy: Hasonlóképpen teljesen megoldatlan az új oktatási szisztémához nélkülözhetetlen jegyzetek, könyvek, háttér tanulmányok szerzői díja is, holt ezek nélkül jóformán dolgozni sem tudunk!

Ormos: Azért inkább folyamatában kell tekintenünk az egészet, az akadályokat és a visszahúzó erőket is! A mi helyzetünk ugyanis érhetően erősen különbözik minden újonnan létrehozott, illetőleg átminősített egyetemétől vagy főiskoláétól. Itt sokkal nehezebb feladatokról van szó, amelyek óhatatlanul hosszú időt vesznek igénybe. Eppen ez a hosszú időre elnyújtottság, ez a *folyamat* jár tulajdonképpen együtt egy csomó helyi nehézséggel. Hiszen amíg az egyetemi szekció létszám szerint kisebb, addig szinte azt mondhatnám, hogy természetszerűleg kisebbségben van. Kisebbségben érzi magát és *de facto* kisebbségben van. De ahogyan az új forma terjeszkedik, úgy oldódik ez a kisebbségi érzés, illetve helyzet is. Érzésem szerint máris erősen enyhült, a közeli s pláne a távoli jövő pedig szükségképpen a teljes oldódás felé visz. Az átmenet azonban semmiképpen sem tüske nélküli.

J.: Érthető, hiszen érdekellentétek csapnak össze; gondolom tán nem is annyira elvi, mint inkább személyi szinten; s ezek a személyi érdekellentétek kumulálódnak aztán csoportérdekekké?

Bécsy: Én inkább azt mondanám, hogy kaptunk mi itt egy üres lapot az oktatás tartalmi megszervezését illetően azzal, hogy töltsük ki, ahogyan akarjuk. És amikor ez a fehér lap teleíródott, belekerült egy olyan szisztémába, az általános rendelkezéseknek egy olyan kari keretébe, amely számos ponton szükségképpen ütközik az általunk felírottakkal. Nem tudja befogadni, mert a lapra felírtak nem illenek simán a régi és szilárdan kialakított keretekbe.

Szépe: Föltehetően az innovációnak Magyarországon oly jól ismert nehézségeivel állunk itt is szemben. Van azonban bizonyos oldódás is; központi segítséggel, felelős helyi tényezők közreműködésével legtöbbször sikerül áttörnie az újnak – ha nem is mindig könnyen. Ezért vagyok én a jelen helyzetben is föltétlenül optimista.

Ormos: Én is optimista vagyok!

Bécsy: Ez igaz, csak az áttörés gyakran rengeteg fölösleges fáradságba, munkába s nem utolsó sorban anyagi áldozatba is kerül!

Ormos: Mindez azonban csökkenni fog, és pedig nem is csak „fokoztosan”, hanem lesz valahol egy gyors átváltási pont. Addig azonban kétségkívül súlyosan esik a latba a gondolkodás inerciára való hajlama. Akadnak ugyanis, akik nem veszik észre, hogy a változás az ő érdekük is. Voltaképpen sokan csak azért támasztanak kifogásokat s ragaszkodnak a régihez, mert még nem értették meg, hogy ők maguk is nagy lapot kapnak, amit meg tudnak játszani; nem ismerték fel, hogy a régi keretek közt ők sem hasznosíthatták képességeiket úgy, mint most. Mert egyébként a Főiskolán kiváló erők voltak és vannak, és mi mindig számítottunk ezekre a felszabadítható erőkre. És ez a számításunk a már létező tanszékeken valóban igazolódik is. Az új keretbe beilleszkedni nem tudó vagy nem óhajtó tanárok esetében pedig igyekeztünk és a jövőben is igyekezni fogunk mindig humánus megoldást találni. Arra törekszünk, hogy ők olyan intézményekben helyezkedhessenek el, ahol anyagi és presztizs-vesztéség nélkül hasznosan és eredményesen folytathatják munkájukat.

(Befejező része következő számunkban)

ESSZÉ ÉS IRODALOMTUDOMÁNY

Kenyeres Zoltán tanulmányairól

Hamar egymás után két kitűnő könyvvel jelentkezett a közelmúltban Kenyeres Zoltán; *A lélek tényüzése* című tanulmánygyűjtemény 1983 nyarán, a *Tündérsíp* elnevezésű Weöres Sándor-portré alig fél évvel később látott napvilágot. A címek esszéisztikus indíttatásra vallanak, és valóban jól esik olvasnunk azokat a passzusokat, ahol a beavatott tudós szerző megvédi, mintegy megmagyarázza a szubjektivebb, a merészebben kötetlen, az egyéni értelmezésnek is teret hagyó „kísérlet” műfaját: „értelmetlen és oktalan az a fölényeskedő viselkedés, ahogy az utóbbi időben tudományos közvéleményünk egy része lenézi és semmibe veszi az esszét és az úgynevezett impresszionista kritikát, pedig ez a természetes olvasás folyamatán alapul, a műegész megragadásán fáradozik, s nyíltan vállalja a tárgy eredendő szubjektivitását (számunkra valóságát)”. Az irodalomértés tudós analízáló, definíciókhoz ragaszkodó változatain kívül az a másfajta érzékenység is szükséges, amelyik a természetes olvasás folyamatából merit inspirációt, a műegész megragadása nyomán jellemez és ítélkezik, s a kritikát az önkifejezés műfajának is tekinti. Azért jó alkalom Kenyeres két kötete e gondolat illusztrálására, mert ha valaki, ő meghittent otthonos a modern irodalomtudomány és több társtudomány korszerű ágazataiban, s kényesen ügyel rá, hogy kijelentéseit teoretikusan alapozza meg, és racionálisan fejtsse ki. Olykor még az is előfordul, hogy ez az igyekezet körülményessé, nehézkessé teszi okfejtését, eszménye, irodalomszemlélete azonban rokon-szenvesen távlatos és rugalmas, független a napi divatoktól; olyan befogadáskritikára törekszik, amelynek segítségével fölhordhatnánk „az irodalomkutatás paradoxonját”, tudniillik a törvényszerű szubjektivitás és „a tudomány kötelező objektivitásra törekvésének ellentétét”.

Kenyeresben nemes hagyományok folytatóját becsülhetjük, ami persze elvben alapföltétele minden értékes szellemi vállalkozásnak, de némely helyzetekben érdemes külön kiemelni. Sokan valljuk, talán mégsem hangoztatjuk eleget, hogy Horváth János irodalomtörténetírása, tudományos szemlélete európai érték, s gyakran nagyobb hangsúly esik konzervatív vonásaira, mint az előre mutatókra, a később igazolódókra. Kenyeres komolyan veszi Horváth híres definícióját az irodalmi alapviszonyról: az irodalom „írók és olvasók szellemi viszonya írott művek közvetítésével”. E meghatározásban szerzőnk számára minden szó fontos – az író oldalán figyel az életrajz, a lélektan, a hatástörténet, az ars poeticákban kifejeződő szándékoság aspektusaira; a befogadás, a megértés és a félreértés dialektikáját tisztázva, mindig számol az eltérő olvasatok lehetőségével, másfelől annak a művelődéstörténeti akusztikának a változásával, amelyben az írók, költők szava fölhangzik és hatást támaszt. A művet nem fetisizálja a szövegközepesség, az agyonelemző szerkezetvizsgálat jegyében, de elkerüli az elvont „esztétika-központú, lényegében már filozófiai megközelítés” végletét is. Megoldásul olyan rugalmas történeti elemzést ajánl, „mely az irodalom legalapvetőbb társadalmi hivatásában találja meg a folyamatosság és változás gyakorlatban célszerűen használható mértékegységét”.

Bizzunk az irodalomban! – ezt írja címnek programtanulmánya fölé, itt fejt ki azokat a gondolatokat az irodalom értelméről, társadalmi, emberi hivatásáról, amelyek az előbb ismertetett irodalomtörténeti ars poeticát konkrét tartalommal töltik meg, és értékét a gyakorlatban meghatározzák. Nem a közvetlen célra, a praktikus feladatra mozgósítás, de nem is az elvontan fölfogott formai értékek létreho-

zása a jelentős művészet funkciója, hanem a legáltalánosabban értett „esz'ezia” fejlesztése, „a társadalom érték- és minőségérzékelésének, valamint értéktudatának alakítása”. Elméletben és módszerben ez a kiindulás az értékszempontról, tudományosanabb: értékorientációról, axiológiai megközelítéshez vezetí Kenyeres; finom metódust alakít ki és működtet annak vizsgálatára, „hogy a történelemben élő ember érzékelő képességét, szenzibilitását, életérzékelését és értéktudatát hogyan és milyen módon befolyásolja az irodalom”.

Gondolatmenetének lényegbe vágó történeti, a magyar irodalom fejlődésének megítélésére kiható következményei vannak. Egyik leghangsúlyosabb és legalaposabban igazolt tétele abban a polémiában fogalmazódik meg, amelyet irodalmunk kettészakadásának oly gyakran és változatosan megfogalmazott gondolata ellen folytat. A sorsvállaló, az elkötelezett, a nemzeti és társadalmi kérdésekkel foglalkozó irodalom, illetőleg a „csak” verset, regényt, drámát írni akarók atitűdjét nálunk egy hamis szemléleti hagyomány mindmáig szembeállítja; ezt a rossz alternatívát félretolva Kenyeres jogos pátozzsal és ésszerű érvekkel áll ki az egyetlen, az egyseges irodalom eszméje mellett: minden jó irodalom „történelemről, társadalomról, sorsról, életéről” beszél, hiszen „a szellem és a lélek köre az ember legtársadalmiasultabb minőségeit foglalja magában”. Megérti és akceptálja, hogy abban a társadalom- és művelődéstörténeti zónában, ahová mi is tartozunk, a körülmények sajátossága folytán gyakran az irodalomra hárultak a hivatásos politika vagy a publicisztika szellemi feladatai, de érzékeny intelligenciával kerüli el azokat a tévutakat, amelyek e tény megítélőit rendre félrevezetik. Mert nem az irodalom hibás abban, hogy a történelmi sors külön küldetéssel ruhazza föl, de mindannyiunk érdeke, hogy ne rögzödjék ez a kényszerűségből fakadt helyzet, s ne állítsuk mesterségesen szembe fő- és melléksodorként a sorsirodalmat meg az úgynevezett „öncélúságot”; a szükségletekre érzékeny alkotókkal, javasolja Kenyeres, tekintsük végre egyenrangúaknak azokat, akik a társadalmi értékekről beszélnek, a hiányokat soroló művekkel azokat, amelyekben a létezés értékeinek tudatosítása uralkodik.

Ezek szerint *A lélek tényűzése* nem egészen arról szól, amit a címe sejtet, nem luxusnak, hanem egzisztenciális szükségletnek ábrázolja az irodalmat, s az említett féloldalasságok gyógyulásában, az ellentétek élének tompulásában „a társadalom életének egyik biztató tünetét” szemléli és támogatja. A kötet négy ciklusa közül az első régebbi irodalmunkban tallózik, humanista történetíróktól kezdve Kazinczy, Széchenyi világán át a 19. század végének „hanyatlásvégi meséiig”; a második századunk irodalmának klasszikussá vált, legalábbis jó lelkiismerettel irodalomtörténeti értékűnek nevezhető teljesítményeit elemzi – benne olyan fölfedező, figyelemfölkeltő esszékkel, mint a Hamvas Bélát vagy a Nyugat harmadik nemzedékét bemutató portrék. Weöres Sándort és a vele foglalkozó irodalmat veszi szemügyre a következő ciklus, mintegy a *Tündérsíp* előtanulmányaként, vázlataként; itt a költő irodalomszemléletének szentelt tanulmány (*Az elköteleződés mélyáramában*) tűnik ki leginkább; a kötet alapgondolatát, ama másfajta költészettípus védelmét, melyről már szó esett, példázatos erővel, meggyőző elokvenciával képviseli. Az utolsó fejezet napjaink magyar irodalmába kínál bepillantást. Egyaránt érinti a tanulmány- és kritikairás, a széppróza és a lírai költészet poétikai kérdéseit; talán nem pusztán önkény, ha kiemeljük belőle az Esterházy Péter regényéről szóló *Jelentést egy püspöklila könyvről*, az utóbbi időben készült legjobb magyar kritikák egyikét. A méltatást és a fenntartást, a kritikát és az önenlőnzést, a naplószerűséget és az esszéizmust olyan szellemes formai, műfaji, nyelvi kifejezésben egyesíti, amely izléssértés nélkül kelti föl a stílusutánczat, a finom paródia minőségének érzetét: nem kell minden mondatával egyetértőnünk, de elegánsan, a bírált műhöz méltó színvonalon és hozzá illő eszközökkel küzdí végig a kritikai „vívócsörtét”.

A Weöres Sándorról szóló *Tündérsíp* zavarba hozó, szabálytalan, rendkívüli munka, mély elméleti és irodalomtörténeti fölismerésekkel, a külső-belső főépítés meglepő merészségével, az újat kezdeményezés bátorságának meg a látszólagos formátlanság vállalásának imponáló keverékével. Kenyeres nyilvánvalóan nem monográfiát akart írni; Bori Imre, Tamás Attila, Bata Imre és mások részletes elem-

zései fölmentették bizonyos – legalább a szakirodalomban közkeletűvé vált – ismeretek elősorolásának földadata alól, de műfajválasztásának lehetett egy másik, gyökereiből okuk is. A hatvanas-hetvenes években egész irodalomtörténetírásunk hűzódózni látszott a monográfiától, inkább az egyéni és csoportos tanulmánykötetek évadja jött el: készültek és készülnek ugyan összefoglaló, szintézis igényű művek, de többségükben még ezek sem követik a korfestés, az élet- és jellemrajz, valamint a műelemzés harmasegységén alapuló klasszikus műfaji szkémát. Egy-egy kiemelt szempont, közelítőmód, a műfajjal, a verstípussal, a tematikával, a motívumokkal vagy hasonlókval kapcsolatos részletkérdés kerül bennük előtérbe; néhány nagyobb szintézis elkészülte után – talán már közben is – újra megnőtt az igény az alapkutató-sok, az analitikus tendenciák, a metodikai kísérletezés iránt. S itt megint Horváth Jánosra hivatkozhatunk, aki népiesség-monográfiája bevezetésében úgy jelölte meg a részlettanulmányok és a szintézisek viszonyát, hogy „a tervszerű előmunkálatok hiányát megsínyli minden összefoglalás, viszont összefoglalás megkísérlése nélkül sohasem jutunk el a további teendők világos kijelöléséig”.

Kenyeres tehát a korábbi Weöres-portrék ismeretében átmeneti megoldást választott a teljességre törő földolgozás és a kiszemelt részokról újat mondó elemző megközelítés között, s ezért a bevezető életrajzi fejezet meg a levelezésből, a kritikákból sokat idéző filológiai részek kissé elkülönülnek a folytatástól, valamint a *Psyché*re madártávlatból vetett „pillantástól”. A könyv legnagyobb és legfontosabb része azonban igazolja a szokásos eljárást és műfajt, s mind Weöres költészete recepciójának, mind újabb irodalomtörténet-írásunknak eredeti, számon tartandó, elméleti tanulságokat is kínáló eredménye. Kenyeres eltökélten arra koncentrálna figyelmét, amit újnak, originálisnak, korszakos változásnak lát hőse életművében, vagy talán inkább líratörténeti helyében és helyzetében. Óvakodik olyasmit állítani, hogy az új egyúttal föltétlenül jobb, értékesebb lenne, mint a régi, elismeri korábbi költészet-típusok, gondolkodásmódok, tartalmi-formai koncepciók létjogát. Mégis, következetesen azt emeli ki Weöres oeuvre-jéből, ami markánsan különbözik benne elődei- és kortársaitól, s fordítva, elhagyja vagy sietősen, mellékesen tárgyalja az ismerősnek tartott, másoknál is fölfedezhető költői magatartásformákat, műtípusokat.

Jól tudja, hogy az a romantikus-esztéta költőképlet, amely Weöres számos nézetére és gesztusára ráillik, éppen nem új a líra-örténetben, de a mítikus ismétlődésnél, a tipusszerűségnél végig nagyobb hangsúlyt tesz a költői újításra, eredetiségre, arra, amit a kötet kulcsifejezésével a „nem reflexív líra igényének” nevezhetünk. A hagyományos líra fölismerhető, gyakran önéletrajzi eredetű élethelyzeteket ábrázol, kibontja, megnevezi a belőlük fakadó érzelmeket, ezért reflexív, tudatos, elemző természetű: „Nem maga az érzelem, hanem az érzelem tudata alakítja a verset, (...) a gondolat kiindul tárgya felé, majd visszahajlik az alanyra, s újra a tárgy felé lendül stb. (...) a versnek soha nem egyedüli tárgya az emóció, hanem mindig a megismerő tárggyal együtt az”. Weöres másképpen jár el: nem beszélni és értelmezni akarja az érzelmet, hanem sugározni, nem értekezik a szemléletről, hanem verssé változtatja, nem körüírja a jót, hanem szomszédját fakaszt rá; közben megőrzi a mindenkori igazi líra sine qua non-jaiként a személyesség és a tárgyi-érzéki közvetlenség értékeit. Dióhéjban valahogy így lehetne összefoglalni Kenyeres alap gondolatát, amelyet azán intuíciónál elmélettel fejleszt, a hipotézisszerű képlekenységből sokoldalú bizonyítás után tudományos tézissé szilárdít.

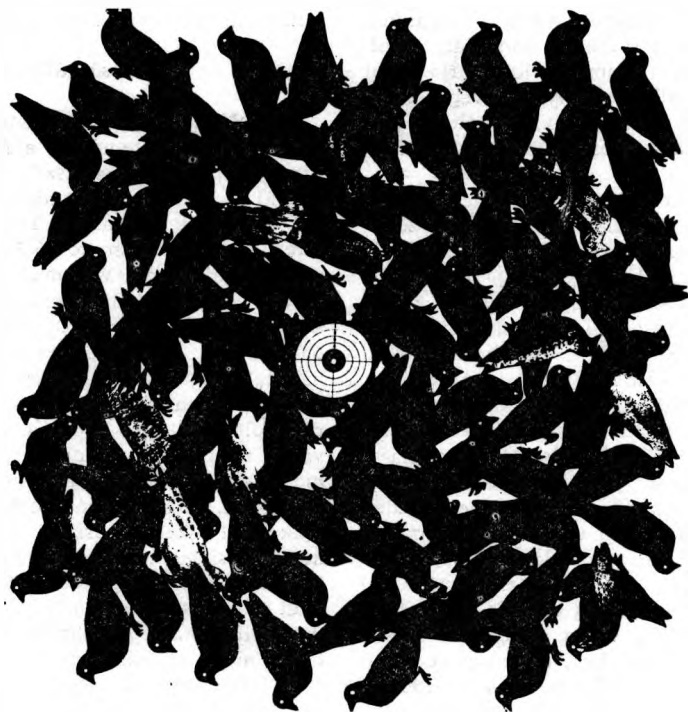
Az individualizmus-ellenes, partikularizáció-ellenes, „csak a távlatokra nyitott és magasabbrendű általánosításokra néző lírai személyesség” megvalósításának kísérletei a kötet tanulsága szerint háromfelé ágaznak el. E variációk, lehetőségek leírása egyben a *Tündérsíp* legfontosabb fejezeteinek, mondhatni, magának a könyvnek a szerkezetét is meghatározza, hiszen a mítoszi ihletű *Hosszúénekek*, a hangzásérzékelés és ritmusfokozás elvét beteljesítő *Játékversek*, valamint a műfaj-történeti jelentőségükben megragadott *Szonettek* a szerzőt legjobban érdeklo újító Weörest, a nem reflexív költőt állítják középpontba. Esztétikai jelentőségük azok a lapok, amelyek a katarzis nélküli, mégis teljes értékű költészet lehetőségét igazolják;

nemcsak a „belső megváltásra” való készítés lehet érték, hanem „a megőrzésre és megerősítésre felszólító” meghatottság is. A játék, a derű, a homo faber mesterségbirtoklása, ragaszkodása hivatásához nem alávalóbb, nem felelőtlenebb, és kalandnak sem kevésbé kockázatos a fölrazó tragikum kifejezésénél vagy befogadói átélésénél. Ezekhez az okos, meggyőző fejtegetésekhez a kommentátor legfőljebb néhány apró kiegészítő megjegyzést, árnyaló félmondatot fűzhet hozzá, azt is csak azért, mert éppen az új és csábító elméletek tartós érvényesülése érdekében tanácsos egyfajta szellemi közegellenállást támasztani, más megfontolásokat fölvonultatni.

Ha például Kenyeres alig említi és egyáltalán nem elemzi a színműíró Weörest, akkor az életmű olyan aspektusa halványodik el, amelyet a költő fontosnak tart; ez a fajta drámaiság túl van a próteuszi alakcserén, és egyáltalán nem állítható szembe „a közéleti állásfoglalásra kész citoyen ember eszményével”, még ha a művészi szimbólumok nyelvén elmondott „közéleti állásfoglalás” eltér is más, hivatalos és nem hivatalos nézetektől. Háttérbe szorul a kötetben az igénytelenebbnek látszó, a köznapi személyességhez közeledő „kései” Weöres-líra, amelyről egyébként *Fuvolaátiratok* címen éppen *A lélek tényűzésében* olvasható az egyik legtalálhatóbb jellemzés; itt megint nem a filológiai részletezést, még kevésbé az adatszerű teljességet hiányoljuk, de érdemes tán emlékeztetni arra, hogy a játékosság, a derű értékei, amelyek mellett Kenyeres végig hatásosan érvel, ezekben a hagyományosabbaknak látszó, gyakran az improvizáció benyomását keltő, a „ritmus szövettana” helyett hangzásukban az álomszerűség elmosódottságát sugalló versekben is megnyilatkoznak. Az életmű újító jellege, a reflexiót kiküszöbölő irány a *Tündérsípban* jobban elkülönül Weöres művének tradicionálisabb rétegeitől s még inkább történeti előzményeitől, mint például a *Három veréb hat szemmel* című antológiáról és Weöres irodalomszemléletéről szóló, már említett tanulmányban (*Az elköteleződés mélyáramában*). Hol van a térképész, aki precízen – vagy akár vázlatosan – kijelölné a határt a reflexív és a nem reflexív líra között; nevezhetjük-e reflexívnek az olyan költszétet, amelyet például a „Hervadása liliomhullás volt” vagy az „Elhull a virág, eliramlik az élet” verssorok szerzői hagytak hátra? *A vers születésében* Weöres hivatkozik Arany nyilatkozatára, amely szerint a zenei reminiscencia vagy invenció, a ritmus és a dallam ihletése megelőzte nála a fogami tartalmat; a Szász Károly-bírálat híres passzusában Arany úgy jellemzi a ballada természetét, „hogy nem a tényeket, hanem a tények hatását az érzelemvilágra, nem a szomorú történetet, hanem annak tragikumát fejezi ki, mennél erősebben”. Aranyról ilyen összefüggésben nem esik szó Kenyeresnél, a Nyugat első nemzedékéből azonban Babitsot elsőül említi meg azok között, akiknek költszétét „a reflexivitás alkalmazása” jellemezte. Kosztolányitól Rába Györgyig sokan másképp látták Babitsot; az *Anyám nevére* című versről Kosztolányi pompás intuícióval azt írta, hogy „álomban gondolkozunk ilyen lazán, az öntudat részleges kiesésével, a tudatalan mélységben”. Rába pedig így összegzi elemzését: „a belső élet váratlan tempóváltásokkal eleven izgalmanak stíluskepe”. Ez pedig inkább ellentéte a reflexiónak, akár az álomszerűséget, akár a belső élet izgalmanak kifejeződését húzzuk alá a meghatározásokban. Barta János is tesz rá célzást, hogy a „tarkabarkaság”, a vándorlás (Kenyeres a „peregrináció” szót használja szívesen), „a váltogatás és kísérletezés gyönyörűsége”, a próteuszi költőtípus Csokonaiban, Aranyban, Babitsban is inkarnálódott, s többek között tőlük, rajtuk át hagyományozódott Weöresre. Ez nem cáfolata, csak kiegészítése Kenyeres okfejtésének, célzásul arra, hogy a nem reflexív líra elve a magyar költészet történetében már régebben megjelent, olyan korokban is, amikor irodalmunk jórészt a nemzeti, társadalmi sorskérdések tárgyalásának publicisztikus föladatával volt elfoglalva.

Kenyeres megnyerő stílusza, ami nála elsősorban hajlékonyságot, változatosságot, a hangváltásokon és modulációkon át megvalósított nyelvi eredetiséget jelent. Tud csípősen, mégis bántó él nélkül aforisztikus lenni; Somlyó Györgyről szóló bírálatát ezzel a mondattal indítja: „Nehéz olyan valaki könyvéről írni, aki önmagát Arisztotelésszel állítja egy sorba.” Nem idegen tőle a tudományosság egzakt nyelv-

vezete vagy a tanáros, magyarázó hang sem: az előbbire olvasáslélektani s főleg a nem reflexív líráról szóló fejtegetése, az utóbbira a melankólia etimológiájának levezetése (a Lengyel Péter *Cseréptöréséről* szóló esszében) lehet példa. Megint máskor bekezdéseken át a szépirodalmi nyelv övezetébe tör át, s nemcsak a stílus-utánzás, az „így irtok ti” modorában; állja a próbát akkor is, ha – különösen kényes műfaj! – lírai visszaemlékezést rögtönöz gyermekkorra háborús élményeiről (Az „*Alligátor-ballada*” elemzése bevezetésében). Manapság a tudományos igényesség gyakran száraz szaknyelven szólal meg, mintegy érzékeltetve, sőt hangsúlyozva a távolságot a művészi és az értekező próza között, holott a stiláris frissesség és változatosság, mint Kenyeresnél is bebizonyosodik, előbb győz meg a kritikus vagy az irodalomtörténész egyenrangúságáról, mint a szakmai zsargont erőltető fontoskodás. A bíráló leginkább így vívhatja ki jogát a nyílt, akár szigorú ellenvetésre, és *A lélek tényűzéséből*, sőt a *Tündérsípból* sem hiányoznak a kifogásokkal élő, netán írópedagógiára vállalkozó szellem ítéletei, intései. Egyik-másik kritikai megnyilatkozását (s kiét nem?) vitatni lehetne, de a két kötet tükre rangos, magas igényű irodalmárt mutat, akiben szerencsésen egyesülnek a tudós és az esszéista, a történész és a kritikus többnyire inkább külön-külön jelentkező készségei.

TEREMTŐDÜNK

Bihari Sándor nyolcadik kötetét kapja kézhez az olvasó. A József Attila-díjas költő erett korában van, ilyenkor a költők hangja többnyire már nem bicsaklik meg, Biharié sem. Ha a hangfekvéseket emlitenénk, övé a baritonra emlékeztetne: tiszta, férfias hang, az emberben továbbzeng. Kitűnő, kötetének alapproblémáját sugalló címet adott a szerző negyvenhét új költeményből álló gyűjteményének. Nemcsak a költővel, az emberekkel, magával az emberrel történik minden pillanatban valami, hanem a tárgyakkal, dolgokkal, a megfoghatóval, sőt, a megfoghatatlannal is. Csak fül, szem, érzékeny idegzet, beleérző- és látóképesség, alkotó erő szükségeltetik hozzá. Bihari Sándor mindegyikkel rendelkezik, bizonyítják eddigi kötetei s jelesül e legutóbbi. Mert mindennek, amihez hozzányúl, egyszerre látja a színét és fonákját, a dolgot, jelenséget, az élményt kifordítja, mint a kesztyűt, az alkotási folyamat végeredménye: a vers sűrű, komplex, áttételes, egységében is általános, több jelentést hordozó lesz.

Verseire az antipódikus szemlélet és szerkesztés jellemző, nála a történés képzeletbeli meghosszabbodása és megszűnése is egyúttal, a lehetetlen a lehetőséggel áll dialógikus egységbe. Másképpen szólva: Bihari Sándor az önmagát és mindent „megszüntetve megőrző” költők sorába tartozik, vallja azt, ami van, vallja azt is, ami nincs, vagy ami lehetne. A kötet hangsúlyos helyén, a közepén található, pillérszerű versében írja: „A történik történik, mintha a szőlővel a bor / egyszerre kezd el érni valahol; / a lehetetlen a lehet minden nyelvtanokban / jelen van szavazati joggal. / Ami történik, mint az idő, folyton történni tud, / megint és megint nem történni se tud, / mintha egy kinőtt bölcsöt, egy kihantolt sírt / próbált volna az ember, mikor irt.” (*Teremtődünk*) Íme, az emócióit vállaló, ám egyúttal intellektusát is működtető költő diagnózis-pontosságú, önjellemzéssel felérő sorai. Velük érünk el a Bihari-költészet egyik karakterisztikumához, egy költői hagyomány vállalásához. Ars poetikája az „Érted haragszom, nem ellened” meg-

győződésére épül, úgy sajátosan Bihari Sándoré, hogy egyben közösségi érvényű is, mert nemcsak a maga, hanem a többiek nevében is beszél egyszerre: a magán- és közélet, történelmünk, irodalmunk nagy alakjait, életük, működésük tanulságait fogalmazza meg. Több versben is felbukkan Balassi Bálint, Csokonai Vitéz Mihály, József Attila, Bartók Béla, a nagy elődök alakja. Bravúros költeménye a *Mint a vizek, mint a hegyek, mint a madarak, mint az utak* című, amelyben költői indulására emlékezik és belső világát a külsővel szembesíti.

Nem tudtam, tudni kell az embernek
babits mihályul,
józsef attilául,
hogyan egyedül kerengünk, majd
külön is
valamivé összeálljunk.
hogyan ott kell lenni, ahova a gondolat
és a
gond kívánczik,
mialatt, ami belül hívás, kívül váratlanul
és hirtelen
kihívássá változik.

Hasonlóan nagyívű és megoldásában telitalálat másik költeménye, a *Meghalt Arany János*. Képzeletben eljátszik halála dátumával, ki tudott, ki nem tudhatott róla: a halott Petőfi Sándor, amice Tompa Mihály, a kifésült szakállú Ferenc Jóska, nem tud felőle semmit Walt Withman, nem érdekli Arthur Rimbaud-t, nem említi Victor Hugo, sem Robert Browning. De amaz évben már ötéves Ady Endre, és ha Arany János a halállal még esztendőre várni tudott volna, megjött volna Babits Misi is. Telitalálatról szoltunk a vers kapcsán, hiszen itt nyilvánul meg talán legjobban Bihari költői módszere: a reális és irreális, a tér és idő elegyítése. Ehhez a módszerhez szürrealista eszközök: szabad asszociációk, hőkentő képzetársítások, új felismerések szükségeltetnek. A költő győzi és biztosan használja őket (*Utazások anyámhoz, Ami lehetne*), úgy véli: ez a legalkalmasabb a kimondhatatlan megfogalmazásához, megsejtett evidenciák kimondására: „Mert kevesek vagyunk magunk magunkhoz. Itt vagy ott / az ember mindig befejezetlen dolog.”

Mint jeleztük, Bihari Sándor biztos kézzel irányítja asszociációi áradását, pontos mederbe terelve őket, olykor mégis keresett

egy-egy megoldása: „Levegő, vándorló panna-sz fal, mint a kivégzést, kilépi / a könyörgés zöldjét a geometria.” A kezdetet és a véget egymásra kopírozó igyekezete, a komplexitásra törekvés és ennek megvalósulása a *Teremtődünk* nagy erénye. Olvasva a kötet elején találhatók, *Hajnal, lélegzettel* című szép költeményt, a XX. század francia költészetében jártas olvasónak ismerős e vers tematikai hasonlósága Jules Supervielle *A világ hajnala* című művével. Mindkét költő a teremtés előtti állapotot írja le, de míg Jules Supervielle a világ hajnaláról elbűvölően, andalítóan és varázslatosan mesél, addig Bihari Sándor felkavarón szól róla: „A világháborúk összegyűrve / az ágyúcsöbe.” – „Világosság szemerkél / a dolgokban, mint a röntgenfény.”

S máris eljutunk az attitűdhöz: aki több síkban lát és gondolkodik, akinek számára a múlt egyúttal a jövő is, aki többretegűen látta, akinek a vég kezdet és a kezdet befejeződés, a fekete és fehér egymás kioltása és újra megjelenése, a negatívum és pozitívum egymást feltételező és újraszülő végletesség – és ezt verseiben hitelesen, hitetően meg is valósítja, annak életművéről elmondható, hogy érvényességéhez kétség sem férhet, versei önmagukat igazolják, szépségükkel és súlyosságukkal. A költő törekvése megvalósult: a háttérben rejtőzők és a magukat fajsúlyosnak hívők elenyésztek a fajsúlytalanban. Rákérdezhetnénk: ez lenne többek közt a kötet „üzenete”? Tévedés, mert Bihari Sándor munkássága nem beskatulyázható, eddigi munkái alapján egy figyelő, szigorú tekintetű arc sejlik föl a verssorok mögül, úgy nézve bennünket, hogy önmagát, őseit, anyját, gyerek- és férfikorát, magzatait egyszerre fókuszban látja. A figyelem összpontosítását, majd a tekintet lanygulását ezek a szavak követik: „Ha szólok, anyanyelvünkön hallgatók, hogy / mit mondanak a dolgok.”

Egy-tömb kötet a *Teremtődünk*, nem darabolják ciklusok kisebb-nagyobb egységekre, jelezve mintegy, hogy a versek egymást kiegészítik, úgy kapcsolódnak, mint a láncszemek, egyik sem elhagyható és kivehető a kötet-egészből.

Kezdődik ez a falu is temetőkkal,
összecsendült fákkal, mohos hepehupákkal,
az út két oldalára terelt időkkal,
fejkövel, fejkő-némasággal.

a hiány hiányával. Fekszik a mindentudó népség, mely még koporsót meg bölcsőt tud ugyanabból a fából, sőt, tud belőle hordót,

hátrafelé szülőföldet tud a kőből,
országot bújtat egy névutóban.

– írja a *Falevelek rése* című versében. A könyv erről a megszenvedett, kiküzdött, szuverén világról ad hiradást meggyőzően, nagy erővel, sokszor torokszorítóan.

ARATÓ KÁROLY

Csanády János:

HÁTAMON A TÖRTÉNELEM

Súlyos fogalmak eddig is szerepeltek Csanády János már megjelent kötetei élén, a legsúlyosabb fogalom – a történelem – azonban a legutóbbi gyűjtemény címében áll. Ez a cím utal a leginkább arra is, hogy mennyire közvetlenül adott, emberszabású voltaképp a hozzánk mérve mérhetetlenül nagy, a látszólag fölöttünk-kívülünk álló – s ugyanakkor, vagy éppen ezért mennyire hordottá, esendővé is válhat. Mert lehet, hogy a történelem az egyes embernek is tartozéka, illetve közös tartozékunk, de nem biztos, hogy mi csupán a tartozékai vagyunk. A kötetet olvasva ez az értelmezés látszik elfogadhatónak, az ironikus jelentést, habár tagadhatatlan, árnyalóan megjelenik, ki kell zárunk. Csanády komolyan veszi vállalt feladatát, nem mond le a küldetésitről, önmagával szoros elszámolásban van, mélyen etikus költő.

Eleinte még eldöntendő, aztán a verseket tovább olvasva álkérdésnek bizonyul tehát, hogy a történelem, vagy a hétköznapi költője-e. Mindkettő, együttesen, ugyanakkor. Mert a „hétköznapi sűrűjében” gyalogol, botlik, s a tépésekben, szaggatásokban a menekülő rabszolgák, a hajdani betyárok, a bujkáló partizánok üzőttségét érzi. De „tépjetelek, tépjetelek csak” – mondja, „sose szabaduljak/töletek”, tudván, utalva ezzel arra, hogy az élet a minden nap megújuló, de nemcsak az aznapot vállaló, látó küzdelem által lesz hiteles. Következésképp az önmeghaladás és az önmeg-

váltás egy-gyökerű (Hátamon a történelem). A folytatások vadvizének életét figyelve, az elemi ösztönök erejét csodálva ugyanakkor nem kevés szorongással kérdezi: „de hol van még, / de hol van még a Tenger?” (A folytatások vadvize). Mindezek azt is jelzik, hogy Csanády kötetében a cselekvőség igénye, s ennek sokszor bizonytalan esélyei, elfoszló lehetőségei között húzódó ív jelenti a fővonalat, s eköré rendeződnek kínzó vagy bizakodó kérdései.

A *Hátamon a történelem* című a költő tizedik verseskötete, s alighanem a legegységesebb is. Összefogottá az teszi elsősorban, hogy ábrázolt világa egységes, egyenmő. Verseinek hősei vannak, a munka, a tevékenység, a küzdelem köre szerveződő helytállás hősei, vagy éppen az őket valló, vállaló, kibeszélő lírai én. A csendes ősök „agyvérzésben múltak el vagy / haláluk előtt kiköpték gyomrukát,” vagy golyót, szilánkot kaptak, s tűntek el „Európa gyászterein” (Oh, nyughatatlan). Másszor a dolgos nagymama szava hallszik a gyermek-korból, ahogy az éjjel mulatónak szól: mert itt a nappal, ázni, fát vágni kell, tenni a dolgot (Csak öreg könyve, bibliája). És ott vannak a természet élő és élettelenjei. Csanády felebaráti viszonyban van a természettel, dolgokkal, tárgyakkal. Verscímei több mint harmadában szerepelnek természeti jelenségek: vihar, vadvíz, felhő, ég, szelek, falevél, nyár. Egy árva csirke emléke készteti tünődésre, régi ostorok csördítése hallatszik, kemencelángok világítanak fel, a valamikori kapa mint legenda éled meg, kiégett oldalú öreg kályha hányódik a szemétdombon, de levest fortyogtat az emlékek által feltámasztottan – hogy a humanizált (valaha humanizált) környezet nehány dologi vonatkozására is utaljunk.

A felsorolt példák is érzékeltetik, hogy Csanády vonatkoztatási pontja a múlt. A versek helyszinrajza, fogalomkörei, a képek és az utalások mind a múltba és csaknem kizárólag a falun eltöltött évek, a gyermekkor múltjára vonatkoznak. Az én többször mint gyermek jelenik meg, mindig cselekvés, töprengés, fölismerést vagy drámát rejtő cselekvés közben.

Minden ide áramlik vissza, s adja meg azt a meditatív, nosztalgikus, enyhén érzelmes hangulatot, amely az említettekkel együtt eredményezi a kötet egységét, s amely tehát mindenekelőtt a szcenikában, a tárgyi-képi elemek felsorakoztatásában nyil-

vánul meg (Oh, nyughatatlan, Örökömet, A régi méhes). A városi élet, a városi munkás-élet helyszíneiről is ide eszmél vissza: a falura és a természetbe (Budapest, 1948–78). A Csanády-versek igazi főhőse, még határozottabban, még jellegzetesebben, mint korábban, ez a visszaáramló idő.

A versek intonációja közvetlen természetességű, mintha egy folyamatos beszéd mintegy ötletszerűen kiragadott részletei jelenének meg előttünk, hétköznapi tények idéződnek föl: „Egy árva csirke kapirgál” (Egy árva csirke); „Milyen fontos volt az az utazás” (Emlékezés egy régi utazásra). „Jeniék elsöpörték a havat” (Havas dombok alatt), „Örökömet a régi biciklit elhagyom” (Örökömet). Megteremtődik az én személyes, közvetlen, testközeli részvételét kifejező atmoszféra az ábrázolt világ vonatkozásaival kapcsolatban.

A visszaáramló időnek többféle funkciója, jellegzetessége van: felidéződik vele a múlt primér, dologi szintje, a natura. Azáltal, hogy az egyedi sorsot kitágítja, átbillentti az általánosba, és a szélesebb összefüggéseket, a történelmet igyekszik megérteni-megragadni, megjelenik az elvontabb szint, az idő önállósul. De ennek oly erős az érintkezése a konkrétabb vonatkozásokkal, hogy ezt amaz sűrűn átjárja, s válik egyúttal ember-léptékűvé, még az olyan versekben is, amelyekben az elvontság önállósulni látszik (Egy cingár napraforgó örködik). S a költőnek így valóban a hátán a történelem: „mért a pillanat az idő-folyamban, / melyben visszafelé csatangolok” – kérdezi. Úgy véljük, a visszaáramló időnek itt az igazi szerepe: legfontosabb, elsőrendű feladata az, hogy megteremtse az ént, a személyiséget – a visszahelyezéssel.

Habár ez a visszahelyezés megőrző szándékú és erejű, az én helyzetét egyszerre jellemzi a biztonság és a támpont hiánya, az éltető közösség érzékelése és a magány szorító üressége. Csanády verseiben alig van jövő: ez is a múltba szervesül. A veszteség lehetősége, kísértése ott bújkál a versekben. Ezért tarthatjuk jellemzőnek, foghatjuk fel JELENNEK szóló kritikának, a vállalásért fizetett adónak, az én-teremtés tudott és bevallott szűkösségének azt, amit a kötet egyik legjobb versében, a *Mért mentél a középkorba?* címűben ír a költő: „Sisakrostélyt leeresztve / úz a bánat, úz a bánat, / rengő dárdát-üz-meresztve / sötét kedvem bús lovának, / már egészen kedvsze-

getten / emelem a csatabárdot, / sok-sok évem lova veszve, / árnya mind nyomomba vágtat, / így öklelünk, hadakozunk, / kidőlt lovam lelke vádol: / mért mentél a középkoiba / ebből a szép Új Világból?" A magány, a kétely AZONBAN nem válik létél-ménnyé Csanádnál: ettől óvja meg őt élet- és emberközelsége, (történelem-közelsége, mondhatnánk), dolgokkal-tárgyakkal való elemi kapcsolata, élőkkel-holtakkal, azaz eleven sorsokkal való átitatottsága.

A kötet terjedelmének egyharmadát prózai művek teszik ki. Tiszta és nemes próza ez az alig két tucatnyi, önéletrajzi mozzanatoktól fölillantó írás. Főleg a gyerekkor, a falu képei jelennek meg itt is, de a tanulók viszonyai is, a művésztelep, az olvasmányok élményei is. A 20 éves autójavitó fiú a törött rugólapokat, a differenciálműveket úgy igazítja helyre, mintha csak a Világmindenséget javítaná. Borzongással, borzadva is tőle, s ugyanakkor áhítattal fordul a világ felé az elbeszélő. Az élet bármely darabját emeli ki, az egész értelméről gondolkodik el. Finoman, élesen kimetszett képeit elemi ténymegállapításokkal, vagy – ritkábban – sűrítő tételmondatokkal kezdi: „Anyáméknál fölvettem életem első ruháját” (Templomkerülőben), „Ott ácsorogtunk Gemmel Lacival” (Felveszem a porból a pénzt), illetve: „Láttam a háború ártatlan áldozatát.” (A háború ártatlan áldozata).

Egy-egy kivételtől eltekintve elkerüli a novellisztikus, anekdotaszerű megoldásokat, illetve ezeket átfinomítja, megneemesíti a meditáció, a vallomás, a mélyben feszülő dráma. Pontosan, kényes gonddal illeszti egymáshoz a különböző jelentéssíkokat. Szimbólum értékű kulcsfogalmaival (hegedű, kútásó, kakastoll stb.) is a dolgokon, történeleken átsugárzó mélyebb jelentést érzékelteti.

A versekben olykor előforduló zsúfoltságot, egyedi és általános közötti túl direkt kapcsolásokat, egyes képek, fogalmak erőltetett szerepeltetését (Pl. az ősök szó) itt sikerül elkerülni. Versben és prózában a legsikerültebbnek azokat a darabokat érezzük, amelyekben a kimetszett kép, elemi élmény, adott keretei között marad, s önmaga adottságaiból következően nő át önmagán, jelképi többletet is magára véve.

A „csodálatosvívű friss kutakat” ásó, kicsiny, bicska-termetű öreg kútásó, aki talán a legszegényebb ember volt a gazdag,

zsirosföldű faluban, egy éjjel kútba ugrik, úgy hal meg. Bővizű kutak, és egy kérdés marad utána: „Kinek hiányzott azután, hogy a kútba ölte magát, a falu legszegényebb embere, Kútásó bácsi?” A kérdés – annyi év után is – érvényes – mondja az elbeszélő, a tanú. (Szépirodalmi)

TÓTH KÁROLY

Veress Miklós:

VAKÜGETÉS

Megkapó ez a kötet cím: Fájdalma a világba vetett ember szomorúsága, az indulás, érkezés tragikuma és passiója, hisz elérhetetlen a cél, átláthatatlan a homály. Bölcs iróniája ugyanebből adódik, a haladás önkényszeréből, mert hát az ember elnyugodva, kényelmébe takarózva maradhatna épp egy helyben is. Pontos a cím, mint Veressnél mindig. Nem komédiázik, nem provokál, nem beszél mellé, a lényegre rejt: a költői lehetőségek önértékelését, a költői szemlélet világtérképezését.

Veress Miklós lírájának legfeltűnőbb jege a lázas lobogás és a tartózkodó visszafogottság egyesülése, örökös változása. A nagy elődöket megidéző verseiből világos értelmet nyer a pátosz, az indulat: a költő kiválasztott ember, akit érzékeny idegrendszere és az ebből felsejlő „tudása” predesztinál a szótlank helyetti szólásra, s ez nemcsak jog, de kötelesség is. Igaz, kritikusi már első kötetével kapcsolatban figyelmeztettek a vállalt szerep, a közéleti költő lírai tradíciókban gyökerező magatartásának mai korszerűtlenségére. A magánléte világban idegenül hangzik a nemzeti, az emberi ügyekért perelő szó. „Ripacs világ ez” – válaszolja a költő, s a clown, a Krisztus-bohóc arcára a fájdalom és repedéseket. Mert Veressnél a groteszk ábrázolásmód nem a korszerűsödés érdekelttáta felszíni jegye, de nem is az abszurd világ elismerése, hanem a képtelenségekbe ütköző hitnek, s transzpozíciójának, a szerepnek csorbulata. A vállalkás őszinte naivitását, a hitet gondolatilag megélő emberre jellemzően, a kétely, a megütközés és a legyintés árnyalja. A lírai világ s a költői magatartás metamorfózisában a második kötet tartalmából jelképpé emelkedő

figura (és cím), a *Bádogkirály* jelzi az osztódás gyorsulását. Krisztus alakja már elvesztette a glória ragyogását, csak rossz pléhszerkezet, amire unottan, közönnel néznek az emberek. S az új kötetben: „Pléhkrisztus a szüette fán? / Lenyomat csak – papírkereszten” (*Szonett a harminchatodik évből*). Az önvallomás értékű versben – úgy hisszük – deklaratív jellegű ez a tárgyvesztés, egy szerep lírai tartalmának kiürülését, s fogalmi, képi újraértékelését jelzi.

A Vakügetés verseit nem a véletlen sorolja egymás mellé. A kötet tematikus rendjéből és a ciklusteremtő elvekből elemeiben szervesen illeszkedő világkép sugárzik. A kötetkezdő *Macskaszem* majdhogynem klasszikus vershelyzetet jelenít meg: a munkáját fáradtan bevégez ember ráeszmél a világra. A vers megkülönböztetett helyét a föltáruuló világértelmezés jelöli ki. A tárgykép, a báván hunyorgó zöldes macskaszem, amely nem fény, nem világít, csak jelez, hogy van, a lényeg hiányára utal. A mindent átható ürességre, amelyben az emberiség „egymást menedékül felfaló” vadakká válik, „szaporodik / négy milliárd magánya / s készül a III.” (*A filozófus halálára*). Ennek a világnak principiális eleme a halál. Legalábbis ezt sejteti az első két ciklus: *Fekete máglyák*, *Árok*. A halál nem menekülés, nem a penge vagy hurok megváltó kegyelme, a pusztulás a létből következik: „annyi az ember hogy meghal egyedül” (*Máglya*). Az elmúlás döbbenete is feloldódik a világ racionális tárgyszerűségében, józan érzéketlenségében. Az ember leltári szám, a halál aktus, az emlékezet „fizetett öröklét” (Ravatal). Az élet, halál ilyen groteszk egyenműsége értelmezi a lét legalapvetőbb kérdéseit a Sartre emlékének szentelt versben. *A filozófus halálára* sokszólamúságával, gondolati feszességével a kötet „nagy versei” közé tartozik, s ez a (remélhetőleg) majdan antológiadarab relikviaként vall tágabb és szűkebb világunkról. „Munkál a semmi gyára”, és a létezés relativitását jelzi a munkást hordó zsák, a gazdája árnyékát szimatoló kutya. A koordináltság, az egység érvényét veszítette már, az élet és a létezés ügyszólván kizárja egymást. („Ki nem léteztem – éltem / ha voltam is hamis”).

„részeg a kor / hát fújd dalod / míg elfűjják / mint a gyertyát” – hangzik a

keserű szó a torzó jellege ellenére is remek darabban, a *Kis éji zenében*. A boros együttvigadásra esküdjön tehát a költő? A léhaságra, amikor „annyi a dal hogy belefárad a fül”? A hiábavalóság érzete, a magány megszenvedett érzés Veress Miklós költészetében. Nem póz, nem összekacsintás, a vállalt szerepből következik. A költő, aki igényt tart a szabatos szó kimondhatóságára, a káromkodók és fütyörészők között bizony nehéz helyzetbe kerül. S úgy tűnik, a nehézségek, a kételemek ebben a kötetben elnyomják a reményt, legyűrik a hit erejét. Az első két ciklus, jobbára a személyes lét lírai tartományából felhangzó, vallomásaiban egybehangzó a kétely. „Himbál a vers: lélekharang / amelynek rég kitépve nyelve / Ha ütök szél De hogy sikoltson” – olvasható a már említett *Szonett a harminchatodik évből* című versben. A némileg konvencionális lírai kifejezőmódban a meg hasonlottság tükröződik, amint a kötet szimmetriatengelyét jelentő *A rom fölépítésében* is, csak ott áttételesebben, a számadás igényével és gondolatgazdagságával. Paradoxnak tűnik a rom fölépítése mint cél, ám a versből kitetsző sajátos Kőmíves Kelemen-értelmezés megvilágítja azt: „Kímondom: érte meg ne vess / nem kell tizenkét kőmíves // ahhoz hogy épüljön a rom / elég Kelemen kőmíves // ahhoz hogy épüljön a rom / Kelemenné fölösleges”. Az áldozat hiábavalósága mint felismerés a személyes sors értékeléséből bomlik ki: „Magamat elárultam? / egészen elárultam... Nem volt kit eláruljak / csak ok hogy eláruljak”. A több tételes, mesterien szerkesztett, létértelmező igényű vers kötetkompozíciós helye is jelzi a világkép elmozdulását. A megidézett pusztulásfolyamatban a költő tragikusan szembeesik a sorssal, sorsával: többre hivatott az ember, minthogy mesteri gonddal, megtervezve alkosson – romot.

A banalitás ölte meg a verset, éljen tehát a banalitás – sugallja a következő két ciklus. Veress a mindennapok világából meríti idesorolt verseinek anyagát. A tárgyiasabb tartalom száműzi a patetikus vershelyzeteket és a történelmiséget. A forma korábban megkívánt fegyelme fellazul, biztonsága meginog, alig szerkesztetté, ihlettelenné válik. Veress Miklós felveszi a kesztyűt, romot épít. Ez a rezignált önrólia olvasható ki a *Salieri javallatai* ciklus-

ból. Veress az ismert puskinsi történetet adaptálja: Mozart zsenije fényesebb, elhivatottsága teremtőbb, Salieri kisszerűsége viszont életrevalóbb, idomul a korhoz. Az alkotás kérdései fogják át a ciklus egészét.

„Valaki mindünket kigondol / s minden helyett valami mást” – fogalmazódik meg a bizonyosság kételye az *Elmozdulásban*. A hitelesség hite már nem adhatja meg a világalakítás igényének biztonságát. Már nemcsak a törvény szövedékének fölfelásával kell a költőnek szembenéznie, de a vállalás lehetetlenségeivel is. „Magamért zsoldárlok misét” – vallja meg a kötet leginkább kiforrottnak tetsző versében. Az *Összecsavart zászló* József Attila-motívumokból építkezik, s a nagy előd eszmei hagyatékát szembeesíti a „szép szabadság” korával. A létezés a mindennapok vegetatív gyönyöreibe fúl, a József Attila-i hitvallás groteszk torzképként jelenik meg: „szeretkezünk falunk meg élünk / játszmánkból kifeledve”. A nembeli kiteljesedés úgyszólván lehetetlen: „Összecsavart zászló az ember”.

Veress Miklós világának új területe tűnik elő a *Vakügetésben*. Az elégikus hang korábban sem volt idegen költői alkatától, ám ebben a kötetben válik igazán markánsná, világértelmező szerephez jut. Magától értetődő a szeretett személyek, helyek, tárgyak pusztulását övező fájdalom, ám a bomlás – a költői interpretáció szerint – a világot veszélyezteti. Az ember pedig, megroppanva, bujdoskolhat a szerelemben – így értelmezhető a szerelmi ciklus (*Vágta*) kötetben elfoglalt helye –, vagy elmerülve a magyar éjszakába, mint egy emberöltővel előbb Ady, „hajdani eltévedt utas / Vág neki új hínárú útnak...”

Fontos kötet a *Vakügetés*, s nemcsak Veress Miklós pályáján. (*Szépirodalmi*, 1983.)

N. HORVÁTH BÉLA

Czigány György:

ÁLMOK NINIVÉBŐL

Czigány György legújabb verseskötetének motívum-körei makacsul sugallják azt a tragikus létélményt, illetve létértelmezést, amely már korábbi lírájának is sajátja volt. A lírai reflexiók előzménye oknyomozás: a „végső kérdések” szem-

délyes újrafogalmazása, „Anyám vagy-e? – / a gyermekem?! / Egymást faggatja ok és okozat: / a fények fényüzése, / gazdátlan gazdagságunk.” (*Öt sor*) A szentenciáká sűrített válaszok egymásnak felelgetve, vagy éppen a paradoxon logikai ellentétével summázva, pontos kifejezői a lírai megrendültség kettős élményének, a létgazdagság és a gazdagságvesztés fájdalommal kinzó összetartozás-tudatának.

E végső ellentéteire lebontott létélményben a halál- és hiánytudat, valamint a beteljesületlenség érzése uralkodó motívumaival elégikussá hangolja a kötet legtöbb darabját. Így a motívikus megfelelések mellett e modalitásbeli egység ciklusok zártságát is oldó egységet teremt. Mert bár külsőleg hangsúlyozott a kötet ciklus-tagolása, valójában a motívumok és motívum-variánsok belső kötése a meghatározóak.

Igy például a halál-motívum szentenciaformái a záróciklusokban az előző ciklusok motívum-variánsait hangsúlyozzák: „Voltunk, leszünk; holtak mindannyian. / Az öröklét mibennünk változik / halandóságra.” (*Álmok Ninivéből*, 6), „mindig is a halálé voltak” (*Csak értük*) – hit: vackaink melegsége – / beköltözünk a pusztulásba.” (*Hervad már*), „Meghalni kell, aludni nem szabad.” (*Relief-Rozália*) Legtöbbször mégsem a tételszerű kimondás, hanem a motívum metaforikusan rejtett kibontása tűnik esztétikailag hatásosabbnak. (*Camping Cavallino*)

A halál állandósult – és e lírai reflexiókban szüntelenül tudatosult – élménye sajátos perspektívát teremt, aminek átértékelő funkcióját legteljesebben (és egyben legszélsőségesebben) a „semmi” motívuma jelzi. „A semmibe karoltál.” (*Hűség*), „tárgyként hever a semmi / teremődni torlódó izgalomban, / kihült kő tétlen reménye becézi.” (*Negyven nap, negyven év*) A mulandóság közvetlen átélése az életértékek esetlegességét emeli ki, ugyanakkor e tűnékeny gazdagság örök varázsát is hitelesíti. Így a szerelmi mámor expresszív képei is szükségszerűen a „szélcsend-halált halt boldogság” előzményei csupán (*Vettiusok háza*). A kapcsolatok szépsége maga a felismerés: „Válunk, mielőtt / találkoztunk volna.” (*Refrén*) A búcsú-motívum szorosan kapcsolódik tehát a „halál” és a „semmi” motívum-köreikhez.

Czigány György lírájában e tragikus létélményt kifejező motívumokat a sztoikus morál értékmegőrző és a feltámadás panteisztikus hitét sugárzó gondolatok ellenpontoszzák. Seneca alakjának felidézése kettős értelmű: az autonóm személyiség és a hatalom történelmi antinómiája az ember és Sors egyetemes érvényű szembenállását példázza, s az Ember lehetséges győzelmét a törvényszerű megsemmisülésben: „holtan jó megnyugodni / a hatalom szívében”. (Seneca) Az „ön maga ellen teremő természetben” a paradox törvények értelmét a *feltámadás* motívuma humánus hitté varázsolja. A „szöggel átvért kéz mögötti égbolt” képe aligha pusztán a transzcendens eszmélés szimbóluma, az esetlegességek mögötti törvények harmóniáját is vallja. (Csak értünk)

Bármennyire kizárólagosnak tűnik is e lírában a gondolati elem, mégsem mondható filozófiaiilag kristályosíthatónak Czigány György költészete, mivel a reflexiók közvetlenül a lírai élmények hordozói, nem pedig valamiféle átszűrő és rendszerbe foglalható, illetve azzal megnevezhető világkép lecsapódásai. A „mintha volna más is, / mint az, mi éppen / eltűnik örökre” (Epilógus) impresszionista létélményétől a *Negyven nap, negyven év* egzisztencializmust idéző megfogalmazásán át („csak az áldozatul vetett lét méri / heves, szakadatlan gátrombolását / a betelni képtelen pillanatnak.”) a létezés dialektikus értelmezéséig (*Föld*) vezető gondolat-kísérletek kétségtelenül a legnehezebbet próbálják: nemcsak témájuk „fajsúlya”, hanem a lírai örökség átütő ereje következtében is, amitől Czigány György sem tud könnyen szabadulni.

Ady és József Attila együtt és külön frazeológiai ható élményközvetítők. A *Glosszák a Genézishez* első strófája például („Csak darabokra hullott létezés van, / csak magányában igaz; száz alakban / csak az való, mi összerakhatatlan”) óhatatlanul rímelt a *Kocsi-út az éjszakában* híres soraira („Minden egész eltörött, / Minden láng csak részekben lobban,”) éppúgy, mint az *Eszmélet* reveláló paradoxanaira („Csak ami nincs, annak van boka, / csak ami lesz, az a virág, / ami van, széthull darabokra”). Különösen a József Attila-reminiszenciák kísértének: „minden ami volt / megelőz, jövőben ho-

nol már – / és ami nincs: készül, közeledik.” (*Kórház-kert*), „A semmi kivirágzott.” (*Révialusi rekviem*, XIV)

A hagyomány azonban nem csupán terhet jelent, hanem az adekvát formák jogos továbbvitelét is. Czigány György lírájának ritmus-képletei spontán természetességgel őrzik költészetünk tökéletességig fejlesztett zeneiségét. A felező nyolcas ősi ritmus-formája például a *Föld* c. versben önmagában is jelentést hordoz, a hűség ars poeticáját, a népdalok tiszta, egyszerű hangján megnyilatkozó vallomást: „Ereje-re, // fájdalma-ra – / magamat e // földre bízom. / Föld-méhéből // kiszakadjam: / szülje meg a // föld halálom.” Cikluson belül, szinte közvetlen szomszédságban azonban már jambikus sorok lüktetése erősíti fel az *Enyém* c. vers – tipográfiai-lag is elkülönített – nyugtalanító zárókérdését:

„Enyém, s erősebb nálam életem.

S mitől megfosztanak: kié halálom?” Gondolat és vers-zene egyetlen harmóniája – úgy véljük –, sohasem veszíthet korszerűségéből.

A *Révialusi rekviem* kompozíciós szinten valósítja meg a zeneiséget. A kötetnek ez a ciklusa zártságával tér el a többi ciklustól. A szertartás retorizáltsága a klasszikus téma-építkezés fegyelmeiről tanúskodik. A költő „rekvieme”: szembenézés a halállal a fájdalmasan személyes emlék rituális felidézésével. A tragikus megrendültség ihlető élményét a kompozíció ereje teszi esztétikailag is hitelessé. Ciklus-tételek és tétel-variációk szabályos ritmikája, az egymásnak feszülő témák szimmetriája a lírai feszültség egyensúlyát teremti meg. A felütés a *bizonyosság* tétéle: a vallásos hit rajongásával megfogalmazott gyermeki-konok apavárás („Révialuban újra látni foglak”). Ezt erősíti a 2. kép (tétel-variáció), ami a *jelenvalóság* makacs illúziója: „Mosolygunk egymásra”. A 3. kép a jelenvalóság és illúzió „fesztaóvolságát” rögzíti, s *átvezetés* a II. tételhez (4. kép), mely a *csend való-sága*, innen a kétségbeesett kiáltás: „Hol vagy Apa, hol vagy?” Tétel-variáció az 5. kép: a hiánytudat megerősítése („Apát sehol sem látom.”) A III. tétel fő témája az *újrafogalmazott bizonyosság*: „Lét és nemlét összehajol. / Közeledem az Apához.” (6. kép) Ezt követi a felidézett múlt képsora, aminek a 9. ciklus-darab, a

múlt áttűnéses képeivel, a tétel-variációja. A közbeeső rész az I. és II. tétel (hiánytudat és jelenvalóság) motívumait együtt szólaltatja meg: „csendélet arcod föllobbant csokor”. A bizonyosság három tétel-variációja ellentétezi az előző részek hiánytudatát: a valóság bizonyossága („Vizfoltok: hátaq édes / emléke nyújtózik benne / fehéren – lányai ökl”), a jelenvalóság bizonyossága („távolodva tőle / s mindinkább vele”) s a megsemmisíthetetlen lét folytonossága mint rituális bizonyosság („Rész a folyamatos halálból / ... / törünk az egyetlen ostyából.”) A zárótétel két ciklusdarabja ellentét és feloldás egyszerre: a feltámadás végső paradoxonát, ami a 13. képben a gyász rituális valóságával jelzett, a feltámadás – profán és rituális – bizonyossága követi: „fölkel ma is apám, / fölkel megint – ”.

A *Révitalusi rekviem*-et a ciklus-szerkezet kidolgozottsága és a motívumokat átható élményerő együttesen emeli a kötet többi egysége fölé. A kötet egészének művészi színvonalát néhol gyengíti a gondolatiság és a még kiforratlan metaforikus nyelv, illetve képszerkesztés diszharmoniaja.

De a „kritikus” olvasó sem csak részeket analizál. A költészet újabb lehetőségeit kutatja. S a „szabad repülést” (ez a szerző egyik korai ars poeticája) kísérleteiben is örömmel figyeli, ha hisz a „repülés” céljában. Az *Álmok Ninivéből* olvasásakor ebben nem kételkedett.

SZENDI ZOLTÁN

Osztójkán Béla:

HŐESÉS HŰSÉGBEN

Sokféle tárgya lehet a hűségnek, de bárhol is szemléljük, tartalmi elemei mindig pozitív értékekre irányulnak. A hűség *magatartás*, s pusztá ténye feltételez egy, az adott értékeket veszélyeztető léthelyzetet. Mint magatartás megőrző, értékmentő, de állandóan kiszolgáltatott a valóságnak, így végsősoron készenlét, állandósított harc az értékekért, életforma, a remény és a remény stációinak életformája. Értéke nem önmagában van, hanem *hitelében*, esztétikai hitele pedig a tehetség mértékében.

Osztójkán Béla lírája erősen morális indíttatású. A versek mögöttes mozgatója nem egy meghatározott, konkrét dologhoz való hűség (haza, szerelem, igazság stb.), hanem mindezeket magába olvasztóan egy általános, morális igényességhez való hűség. Az erkölcs és a valóság közismert konfliktusai-ból következően Osztójkán állandóan a hiánnyal, az értéktelenséggel találkozunk. A versalkotó élménykör így többnyire a félelem, a szorongás, az értékvesztés lelkiállapota, mint például a *Tizenegyedik vers* címében:

...lobogó lánggal égnek az orchideák;
kigyó kúszik, kihasad az ingem,
az emeletről magát levető gordon-
kából is fölcsapnak a hangok – fé-
lek.

Ez a félelem, akár egy különös nyári éjszaka rettenete, erős szürrealisztikus látásmódot és képalkotást teremt lírájában. Ez azonban nem a szürrealizmus költőfejedelmének vagy kiművelt poétikáinak a hatását jelenti, hanem sokkal inkább egy pogány mitoszvilágnak, ősi gondolkodásmódnak jellegzetesen sámánisztikus képzeletvilágának a hatását. A varázsló és a jövőbe látó szerep sem idegen Osztójkántól, de az ősök lassú, fájdó igézetét („sejlik, sejlik bennem a titok...”), „vízalatti tankok őrzik”, így a „cellahosszúságú létezés” félelme és magánya mellett a prófétai szerep szunynyadó, de állandóan készenlétben tartott reménye is megszólal. A pogány mitoszvilág és az egzisztencialista életérzés kettős szorításában születnek a versek, s ebben a lírai patthelyzetben költőnk hol az egyiknek, hol a másiknak enged szabad teret, s csak kivételes pillanatokban sikerül a szintézist megvalósítania (pl. az *Énekek éneke* egyes darabjaiban). Verseinek egyenetlen színvonala épp az ösztönösségben, az ihletnek való kiszolgáltatottságban keresendő. A költő érzi tehetségét, alkotóerejét, de nem tud ellenállni a szavak áradatának, vagy ahogy Osztójkán írja: „Minden szó, amit kimondok, igaz. Szavam súlyát magam is elhiszem.” Ez a lírai önmeghatódás – függetlenül a hűség morális, elvitathatatlan értékeitől – nemcsak esztétikai, hanem gondolati színvonalhullámzást is eredményez. Az alkotói fegyelem, az átgondoltság hiányát jól érzékelhetjük az alábbi sorokban: „Úgy kezdtem itt és kezdem / naponta a

verset, ahogyan kapom marokra a baltát.” „Úgy kezdtem itt és kezdem naponta a verset, / ahogyan él bennem az ember: Méreggel itatja gyomorfalán a gennyes székfűt”. Mitagadás, a kritikus zavarban van, mert el sem tudja képzelni, hogy milyen lírai közlendő húzódnak meg a fenti képzavar mögött. Az élmény kontroll nélküli versszervező erejéből következően lírája – a kritikus tapintat sem hallgathatja el – feltűnően nagy számban hordoz közhelyszerű, erőltetett alliterációkat, versírói kliséket. Csak néhányat szemléltetésül; „örökig tartó örök-szép / örökkévalóság”, „szent szerelem”, „reménytelenül reménytelen”, „hősök hűsége / hősiessége”, „ó, óvodások”, „kurva kurvaságod”, „se hazám, se házam”, „bölcse / bölcs iskolák”, „sátáni sziszegés”, „vad vadászok”, „ködítő ködök” stb.

A pogány mitoszvilág (helyenként csak pogány romantika pl. *Történelmi mitoszok*) kissé megkesélt, sámáni szerepe villan fel az „Én tudom / mi lesz holnap!” szokatlanul erős arcélű jóslatában. Akárhogy is vélekedjünk e magatartás hiteléről, egy biztos: nem hagy kétséget afelől, hogy a költő tudása mire irányul. Amikor máshelyütt azt olvassuk, hogy „a jövő nem az, ami lesz egykor” – már kétszeresen elbizonytalanodunk, egyrészt azért, mert ha a jövő nem a „lesz egykor”, akkor lesz-e egyáltalán jövő, másrészt, ha a két idézetet összeolvasuk, végleg eldönthetetlen, hogy a költő mit is tud valójában. Aki előtt „tekintélyt nem visel” „sem a múlt, / sem a jelen”, aki előtt tanítójának „...szava sem több már hitvány garasnál”, nos, attól joggal várhatnánk saját „vérköreinek” határozottabb felmutatását.

Az ihletnek való kiszolgáltatottság fent jelzett negatív következményein túlmenően észre kell vennünk, hogy Osztójkán lírája egy eredeti költőegénység arcát is hordozza. Az eredetiség végsősoron esztétikai hitel kérdése, így jelen esetben *lehetőség*, de ez a lehetőség – kezdő költőről lévén szó – a kiteljesedés, a mű felmutatásának ígérete, és ez nem kevés. Mert letagadhatatlan, hogy képalkotó fantáziájában – paradox módon épp ösztönösségének köszönhetően – olyan ősi, történelem fölötti, kinyomozhatatlanul messziről jövő „tudás” szólal meg, amely már a civilizált népek irodalmából teljesen kiveszett. A „szentséges fogantatású mitoszokra” gondolok, a létezés természetességét és teljességét őrző archai-

kus világkép talán legvégső, de ösztöneinkben még jelen levő csiráira. A „szakadékba taszított szarvasok álmatlansága”, „az el ejtett párdúcok szemgolyóiból, éjfél utáni tábortüzek hűnyő parazsaiból...” az égre álmódott hold világító varázslata, mind az elvesztett teljesség újraélhetően képtörédekai. A nehézség csak ott kezdődik, hogy az ösztön hajszálgyökereire visszavonhatóanul és letagadhatatlanul rákövültek a történelem és a jelen történelmének stációi, az individuumokká szegényedett emberiség neurózisai és morális válságai, amelyek nemhogy a mitoszok ütőereit, de a létezés értelmességének tudatát tápláló hajszálereket is eltorlaszolni látszanak. Osztójkán Béla ettől a patthelyzettől, mint ontológiai tényről, szeretne elrugaszkodni, a hűség életformájától a hűség költészetét megvalósítva. Szeretne lenni „bírája zsarnokoknak, / ügye és védője / minden szolganépnek, férfiaknak és szolganőknek...”, „mert kellenek / a szavak, nem csak az ünnepléshez, nem csak / a hazudozáshoz, de kellenek a síráshoz és / kellenek a feltámadáshoz”.

PAPP ISTVÁN

Békés Pál:

LAKÓTELEPI MITOSZOK

1797-ben fölkereste Goethét egy félszeg fiatalember, „Hölterlein”, amint Goethe írja Schillerhez szóló levelében. Schillerre hivatkozott, aki előzőleg már megmutatta Goethének „a némileg lehangoltnak és gyengélkedőnek látszó” Schiller-tanítvány verseit. Ezek egyáltalán nem tetszetek Goethének, és az egyébként „szeretetre méltó és szerényen, sőt, félénken őszinte” Hölderlinnek azt tanácsolta, hogy „kis költeményeket írjon, s mindegyikhez valamilyen emberileg érdekes tárgyat válasszon”. Bár e tanács elég dodonai hangzású, különösképpen buzdító vagy ambíció-ébresztő biztosan nem volt.

Nem hinném, hogy Békés Pál is kaphatott valakitől hasonló tanácsot, bár a *Lakótelepi mitoszok* című új kötete – a két előző regény nagyobbra törő kísérlete, schillerei „szentimentalizmusa” után – „naivabb” kis prózadarabokat tartalmaz, amelyek mind-

egyikéhez emberileg többé-kevésbé érdekes tárgyat választott, vagy mondjuk inkább így: mindegyikben egy-egy kisebb vagy nagyobb ötletet dolgozott ki. Már csak azért se hinném, mert aligha kereshetett fel ma egy Goethét. De talán mástól se kért és kapott tanácsot arra nézve, hogy miről hogyan írjon, vagy ha kapott, sem fogadta meg, amint egyébként, szerencsére, Hölderlin sem fogadta meg a goethei tanácsot. Valószínűleg csak önmagára hallgatott, amikor egyszers csak abból kezdett kis írásokat kerekíteni, ami éppen akkor és ott, a lakótelepi hétköznapiakon, a pénzkereső fordítói robot közben, a szeme és az orra előtt, valamint el-elkalandozó képzeletében játszódott le.

Persze azért mint volt angol-szakos talán tudott arról, hogy például Hemingway úgy fogta fel a prózaírást, mint megtanulni és gyakorolni való mesterséget, és pályakezdő párizsi éveiben azt a feladatot tűzte ki maga elé, hogy ír egy novellát mindenről, amit ismer. Ugy másík, irodalomtörténeti nevezetességű ujjgyakorlatoztatásra Békés Pál maga utal kötetének egyik darabjában, a *Leíró gyakorlatokban*. Idézi a legendát, „mely szerint Flaubert valóságos házi feladatokat rótt az ifjúra (Maupassant-ra). Egy csokor virágot állított az asztal közepére, s Maupassant-nak napi egy oldalt kellett írnia a bukétáról, ekképpen fejlesztve leíró technikáját.” A kezünkben tartott könyvet ironikusan megfricskázva Békés a könyvében megírt hasonmását, a fordítót eljátszatja a gondolattal: „mennyivel többet kereshetne, ha maga próbálkozna írással”. Nosza, meg is próbálkozik, és a mester és a tanítvány példáján okulva ő is egy csokor virág naponkénti leírásával próbál kellő gyakorlatra szert tenni. A lépcsőházból megfigyelt rózsáról azonban csakhamar kiderül, hogy művirág, következésképp nem változik, ha egyszer leírta, másnap is csak ugyanazt írhatná róla. Végül úgy dönt, hogy „látszat és valóság ellentéte ebben az esetben mellékes, ha ugyan nem látszólagos. A gyakorlat lényegén mit sem változtat, hogy tárgya nem az, aminek hitte. Az ellentmondás a virág látszólagos és valóságos természete között csupán élesen felmutatja Maupassant és saját korának különbségeit. De a feladat feladat marad. El kell végezni, más lehetőség nincs.” Úgy tesz, mintha a virág élne, elképzeli, mit látna, ha nem művirág volna. „De hiszen

hazudok – gondolta. – Mi lesz így elkötelezett realizmusommal?” Aztán belátja, hogy mégsem hazudik. Sőt.

A lakótelep is egyhangú, művi, mint a a művirág. De emberek lakják, az emberek pedig sokfélék, élők és képzelődnek. Akad köztük fantáziáló írójelölt is. Annak pedig az a dolga, hogy megtanulja leírni, amit lát, és azt is, amit nem lát, amit csak elképzeli. Sőt, azt igazán.

A lakótelepi mítoszok leíró gyakorlatai igen sokfélék. Közös nevezőjük a főhős, a fordító, aki eltartási szerződést kötött Vadnai nénivel, miszerint haláláig gondoskodik róla, ennek fejében pedig halála után a fordítót illeti meg a lakás. Ez a fordító hol fordít, hol képzelődik. Közbe-közbe végzi lakótelepien uniformizált tennivalóit, vásárol, étkezik, telefonál, tömegközlekedik. Jelleme a szó irodalmi értelmében nincs. Afféle médium, a leíró gyakorlatok szinte tetszőleges tárgya. A novellák (már amennyiben azok) mineműsége tehát nem annyira rajta, mint irodalmi személyiségen múlik, hanem azon a ötleten, csattanón, amelynek hordozójául megtétetik.

Az ötletek egyike-másika remek, Örkény egyperceseihez méltó. A legjobb talán a kötetzáró *Dzsunga tufák* című kétoldalas kis írás, amely arról szól, hogy a szokványos nagyvárosi graffitik között egyszers csak felfedezi a fordító a két címadó szóból álló feliratot, és minél többfelé találkozik vele, annál inkább szeretné megfejteni, mint jelent, kíváltképp mert fordító. Végül megkönnyebbülten úgy dönt, hogy nem jelent semmit, és egy tégladarabbal ő is felkarcolja a két szót egy rücskös panelfalra. Pompás a 3 *semmiség* című „egyperces” is. Házassági hirdetésre adott válasz képében, afféle palackpostaként, melynek címzettje reménykedve olvas el mindent, amely hirdetésére jött válaszának tűnik, a fordító 3 semmiséget tudat az emberiséggel: 1. a tejeszacskók az örökkévalóságig sértetlenek maradnak; 2. A macska azért űz halálos játékot az egérrel, mert rettegő áldozatának így felszökteti a vércukorszintjét, miáltal ízletesebb lesz a húsa; 3. A lakótelepek harminc évre épülnek, és emiatt a levélírónak oda a nyugalma, mert nem tudja, hány év van még hátra addig, amikor a ház, amelyben lakik, bizonyára össze fog omlani. Tetszett a *Keretek* című „képnovella” is, amely kis négyszögletes, ablaknyi szövegtörödékek négyzetes hálójá, mintegy azt

a képzetet keltve, hogy a panelház frontja ablakonként ilyen életdarabokra tagolódik.

Jók, bár nem az örkényi egypercesekhez hasonlóan, hanem inkább hemingway-i (vagy maupassant-i) leíró gyakorlatokként a Vadnai néni haldoklásáról és temetéséről szóló kis novellák – ezek azok: novellák; leginkább a kötet sok különféle, a kelleténél heterogénebb írása közül. A *Temetés* a maga szükségességével, célratörő pontosságával Békés olyan képességét csillantja meg, amellyel egyébként nem él kellőképpen: a kihagyás, az elhallgatás, a tömör egyszerűség művészetét.

A novellák (tárcák? krokik?) egy része túlírt, túlhajtott. Az olvasó rég tudja már, mi a poén, az író még m.m.dig őrzi-fűzi a témát. A viszonylag jobban sikerült írások közül való *A betolakodó*, amely arról szól, hogy a fordító lakásában egyszer egy mitikus szörnyeteg jelenik meg, aki nem bántja ugyan hősünket, de néma, szemrehányó jelenlétével zavarja egy western dialóglistájának fordítása közben. A kényelmetlen együttlétnek az vet véget, hogy a fordító a western indiánjait megszegyenítő bátorsággal leszúrja, majd fölfalja a szörnyet. Ugyanazon a napon, amikor ezt az öt és fél oldalasra duzzasztott kis helyzetgyakorlatot olvastam, az *ÉS páratlan oldal* című rovatában is találkoztam egy ilyen kis horrorral, amelyet bizonyos K. G. Gy. jegyzett, mely szignó mögött egy neves, általam nagyrabecsült magyar írórt sejtettem. Ez a *Horror* című kis glossza arról szól mintegy fél-háromnegyed flekken, hogy az M 1-es autópálya mentén Tatabányánál megnyíló SKÁLA SZTRÁDA autósáruházat az útpadkán sétáló szendvicsemberek reklámozzák ugyanakkor, amikor sehol az út mentén nem található egy bisztró, ahol a már sivatagi hajótöröttként vizionáló utas csillapíthatná éhét-szomját. „S nem voltam biztos benne”, írja K. G. Gy., „hogy nem a káprázat játszik velem, amikor Tatabánya előtt megpillantottam az első szendvicsembert...” és ekkor jön az író: „Most, hogy így utólag visszagondolok rá, tulajdonképpen nem volt rossz.” És még egy-két mondat. Ennyit ér az ötlet. Pontosabban így „él meg” az ötlet. Békés Pál sokszor agyonírja és így agyonüti ötleteit.

A *betolakodónál* jobb egy valódi lakótelepi szörnyetegről szóló kis írás, *A turúr* című – vajon nem azért is jobb-e, mert a

kiindulópontja valóságos, míg *A betolakodó* mitikus szörnyetegre merő agyrém? A furúr létező lakótelepi lény, az a nagyhatalmú úr, aki betonpanelfurógépével nélkülözhetetlen szolgáltatás letéteményese, és így fontossága és hatalma tudatában, nem tűri, hogy valaki csak két lukat akarjon a lakásába. Nem adja alább negyven luknál, darabját tizesért. Hasonlóképp valóságos lény a kiindulópontja az *Illés* című „lakótelepi mítosz”-nak, bár itt már az újságok levelező rovatába irogató Illés Dénes és a bibliai Illés próféta analógiája kicsit kabarépoén ízű. Szintén kabarétréfát, éspedig a kötet olvasása közben a televízióban valóban sugárzott kabaré-jelenetet juttatott eszembe a *Román* című írás: a hős nem tudja magáévá tenni szerelmét, mert a pásztoróra közben a vékony panelfalak jóvoltából fültanúja az egyidejű lakógyűlési otrombaságoknak.

Egy-egy mitikus ötlet túldimenzionált és ezért erejét veszítő „megzenésítése” *A hát-ha*, *A labirintus*, a *Látomás*, a *Fekete paripán*. Ezek az írások az *Illés*hez hasonlóan ősi mítoszokat élesztenek újjá a lakótelepi milőben, egyszerűsmind olyasféléképp devalválva őket, mint Joyce *Ulyssese* a homéroszi ősmintát. De az analógia vagy a paródia többnyire kényszeredett és semmitmondó. Az égboltra vetülő nagy tévékép vagy a tévelygés a panelház labirintusában egy-egy közhelyszámba menő téma variációi. Békés fordítójának képzelődései csak olyankor mutatnak valamiféle lehetséges lakótelepi mitológia irányába, amikor nem ősi kultúrtörténeti mintákat akar mindenáron adaptálni, hanem az új környezet és életforma adottságait absztrahálja és nagyítja fel vízióvá, mint például a *turúrban* vagy a grafitik titokzatos jelrendszerével eljátszó *Dzsunga tutákbán*.

A *Lakótelepi mítoszoknak* végeredményben inkább *Leíró gyakorlatok* lehetett volna a címe, már amennyiben kötetet alkotnak egyáltalán ezek a heterogén írások. A néhány kitűnő darab kedvéért talán jobb lett volna megvárni, míg megszületnek párjaik, hogy esetleg külön-külön, de egységesebb és egyenletesebb kötetekben jelenhessenek meg az „egypercesek”, a realiztikus short-storyk és a sikerültebb, mert mélyebbre szántó mitikus fantazmagóriák.

GYÖRFFY MIKLÓS

GYEREKEK VESZÉLYBEN

Már a veszélyeztetettség meghatározása sem megy simán. Jelentéstartalmának terjedelmét meghatározza a társadalmi környezet, az életszínvonal, a szokásrend. Ám, annyi bizonyos, hogy napjainkban nagyon is ellentmondásos a kép, mely a fiatalok veszélyeztetettségéről kirajzolódik. Ugyanúgy hátrányba kerülhet egy értelmiségi szülő lánya, mint egy iskolázatlan tanynyi család cseméje. Igaz, maga a hátrány is viszonylagos, hiszen a gyermek sok mindent „hozhat” otthonról: a nyegleséget, a befolyásolhatóságot, a tudást és a gátlást, a jól neveltséget és az ital, a kábítószer utáni vágyat, az extrémítás igényét, a devianciát, az érdeklődést, vagy a közönyt, a gazdagságból fakadó csömört, esetleg a mostoha sors sivár és kopár érzéketlenségét. Persze, az sem mindegy, hogy miként dolgozza föl önmagában az ezernyi hatást, tapasztalatot – lehet, hogy elmerül, elfordulhat, hogy kitör, szenvedhet hajótörést, de juthat új, sokat ígérő világba is...

Siklós László majdnem a lehetetlenre vállalkozott, amikor riportkötetben igyekezett válaszolni a kérdésre: kik tulajdonképpen a veszélyeztetettek, hogyan élnek, miként próbál a társadalom segíteni rajtuk? A kérdésekre adandó válaszok természetesen nem lehetnek teljesek, sőt, akad a könyvben olyan kérdőjel is, mely tovább szaporodik a leírt tényekből kiinduló újabb kérdésekkel. Félreértés ne essék, a szerző javára írható, hogy nem próbálta erőltetett tudálékossággal, amolyan kényszer-feleletekkel telehinteni riportjait – már csak azért is, mert a problémakör egészét még a szakemberek sem járták körbe minden oldalról, jócskán akadnak fehér foltok, s olyan eledig még megválaszolatlan kérdések, melyeknek pusztán ismételt feltétele is hozzásegíthet bennünket a gondok nyílt számbavételéhez.

A szocializmus hajnalának rózsaszínű álmai arra engedtek következtetni, hogy néhány évtized elég ahhoz, hogy fől számolódjon a hátrányos helyzet, ne legyen szükség állami gondozásra, feleslegessé váljon a gyámügyi apparátus. Nos, ha nem is ennek ellenkezője történt, az mindenesetre

meglepő, hogy a statisztikák szerint a számok nem apadtak, új veszélyforrások jelentek meg, s például a fiatalok bűnözése több gondot okoz, mint valaha. A nem éppen kedvező tendenciákért hiba lenne csupán a szülőket felelőssé tenni, az alkoholizmust okolni, de nem vezetne eredményre az sem, ha a bajok gyökereinél pusztán a társadalmi kórokozókat keresnénk. Siklós László – több esztendei anyaggyűjtés után – arra a következtetésre jut, hogy a veszélyeztetettség indítékai legalább annyira sokrétűek, mint maguk az emberi sorsok. Lehet ugyan skatulyákba rakni, csoportosítani őket, de az egyen-megoldásoktól tartózkodni kell, az uniformizált recept aligha vezethet eredményre. Márpedig az oktatási rendszer, a gyámügy, az állami gondozás hazai gyakorlata önmagában hordozza saját maga korlátját – képtelen a differenciálásra. A neveléstudomány korszerű elmélete és az objektív feltételek gyakran múzeumi állapotokat tükröző valósága nem teremthet szintézist elmélet és gyakorlat között, a terület, csak úgy hemzseg a 22-es csapdától, mármint azoktól a kelepcektől, amelyekből nincs menekvés. Kettőt a sok közül. Hol lenne szükség leginkább kitűnő pedagógusokra? Természetesen, az intézetekben, ahová a legkevésbé szívesen megy nevelő. Hol kellene az államnak a legtöbb segítséget adni a gyermekek érzelmi-értelmi fejlődéséhez? A szakmunkásképzőkben, ahol a legmostohábbak a körülmények. A riportkötet szerzője minduntalan ellentmondásokba botlik, s szerencsére ilyenkor nem halad tovább, hanem igyekszik tisztázni az ellentmondások okait, kialakulásuk indítékait, bár fölloldásukra nem ad útmutatást – ám az nem is a riporter feladata. Meglehetősen demagóg nézet ugyanis az, amelyik ezt kéri számon az újságíróktól, a szociográfusoktól, így próbálván azokat elrettenteni a valószínű helyzet feltárásától, elemzésétől. Persze, több olyan visszatetszést keltő pillanat kép van a könyvben, amelynek derűsebbé tételére adott a lehetőség: száműzni kell – legalább innen – a lelketlenséget, a bürokratikus szenvtelenséget, az adminisztratív gondolkodásmód tulkapásait, a dilettantizmust és a cinizmust.

Elképesztő helyekre, rettenetes körülmények közé visz minket Siklós. Olyan terepen járunk, ahol szinte csak gyonnak adhat otthon a föld, s ahol mégis nyílnának virágok, ha a kertészek idejében észreven-

nék őket. Pusztulásuk, gyommá válásuk részben a mi bűnünk. Oktatásügyünknek jócskán voltak olyan jobbitó szándékú intézkedései, melyek – néhol – éppen az ellenkező hatást érték el, mert nem voltak meg a feltételei a korszerűsödésnek. Példa erre a differenciálás nélküli körzetesítési hullám, amely olyan vidékeken is megszűntette az iskolát, ahol nem lett volna szabad, hiszen előny helyett további hátránnyal rakta meg az útnak indulók puttonyát. Az állami gondozás intézményhálózata sem tartott lépést a korrall – Battonyán most azt a gyermekfalut próbálják kiépíteni, ami Ausztriában már évtizedek óta működik – már-már igazi otthont nyújtva az árváknak, a szülők eldobta gyermekeknek.

A „Gyerekek veszélyben” című könyv hallatlan erénye, hogy nem a könnyzacsokkra, hanem gondolkodásmódunkra, a

köztudatban kialakult – sok tekintetben – hamis képre próbál új színeket rávinni, gyér ismereteinkből fakadó előítéleteinkből plasztikusabb véleményt formálni. Ettől függetlenül Siklós László stílusa nem érzelmentes, csak képes fegyelmezni emócióit, kiiktatni az újságcikkek szentimentalista és szívet repesztő közhelyeit, a tanulmányok szakzsargonját. Könyve olvasható, következtetései világosak, párbeszédei élethűek, bár néhol a poénok kissé mesterkéltre sikerültek. Szerintem ez a kötet is a „Magyarország felfedezése” sorozatba való, melynek szerkesztői – nekem úgy tűnik – a riport és a szociográfia közti műfaji átmenetet nemigen szívelelik, holott ennek is helye lenne a különben is meglehetősen vegyes színvonalú munkák között.

TAMÁS ERVIN

